

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

J. A. Jørgensen

Bornholms Historie

I

Fra Oldtiden til 1660

R Ø N N E

forlagt af Frits Sørensens Boghandel

1900

BORNHOLMS HISTORIE.

Forord.

Medens der om Bornholm foreligger en hel Række topografiske Bøger, af hvilke nogle ogsaa indeholde en Smule Historie, saa foreligger der mærkelig nok ikke en eneste samlet Bornholms Historie. Hvad der findes paa Tryk angaaende historiske Begivenheder, er spredt i Tidsskrifter, og hvad der findes af utrykte Sager angaaende Bornholm, maa søges i vore offentlige Samlinger: Arkiver og Bibliotheker. At faa samlet dette i een Bog har været Hovedøjemedet med dette Arbejde. Det er ikke og gør ikke Fordring paa at være et lærd, kritisk-historisk Arbejde, men kun en jævn folkelig Bog, indeholdende den samlede Bornholms Historie, skreven særlig med Bornholmerne for Øje. Det er nemlig saa, at om man paa Bornholm end godt kender enkelte Afsnit af Øens Historie, saa véd man saa at sige

VI

intet om mange andre Begivenheder, som dog ere meget interessante. Materialet til denne Bog er indsamlet, dels paa Marken ved mange Aars Undersøgelser af Oltidsgrave og Oltidsminder, dels i Arkivet og Bibliotheker, og for hver venlig Haandsrækning, der under dette mit Arbejde er ydet mig af Samlingernes imødekommende Funktionærer, bringer jeg herved en venlig Tak. Dernæst skylder jeg Historikeren, Læge M. K. Zahrtmann, en særlig Tak for mange nyttige Vink og for udmærket Assistance. Det vil ses, at jeg stærkt har benyttet hans forskellige historiske Afhandlinger angaaende bornholmske Tildragelser, men ved Siden heraf har M. K. Zahrtmann forekommende og velvilligt besvaret mange Spørgsmaal, jeg har rettet til ham, naar der var noget, som ikke stod rigtig klart for mig, eller forekom mig tvivlsomt.

Begrundet i, at en Bog som denne for det meste maa søge sin Læsekreds paa Bornholm og derfor kun kan paaregne en lille Læsekreds, vilde det have været vanskeligt at faa den udgivet, hvis ikke den grevelige Hjelmstjerne-Rosencro-neske Stiftelse var kommen mig til Hjælp. Derfor bringer jeg herved Bestyrelsen for

VII

denne Stiftelse en varm og inderlig Tak for den Hjælp, der er ydet mig.

2det Bind, som vil omfatte Tiden fra 1660 til Nutiden, er under Arbejde og vil snart følge efter. Der skal imidlertid først foretages yderligere Arkivstudier, før det kan gøres endelig færdigt.

Angaaende de benyttede Kilder henvises til Fortegnelsen over disse ved Slutningen af sidste Hæfte.

Sct. Ibs nordre Skole pr. Svaneke 1900.

J. A. Jørgensen.

Isperioden.

Bornholm har ikke altid været en Ø, saaledes som vi kende den; Naturforskerne fortælle os, at den har været landfast med den skandinaviske Halvø, hvis Naturforhold vi genfinde paa Bornholm. Tidspunktet, naar den ved Havbundens Sænkning er bleven skilt fra Fastlandet, kan end ikke tilnærmelsesvis fastslaaes. I en Tid, som kaldes Isperioden, laa Bornholm helt dækket af en svær Ismasse; vældige Isbræer skøde sig fra Skandinaviens Bjærgrygge ned over Bornholm og tegnede deres Spor i Skurestriber, som de, ved stadig at glide nedad i en og samme Retning, skare ind i Klippefladerne; saadanne Skurestriber se vi i særdeles mange af Øens Klipper lige op til Toppen af Øens højeste Punkt: »Rytterknægten». Store løsrevne Klippeblokke fulgte med Isen, og da denne senere smeltede, bleve disse Vandreblokke liggende paa Jordfladen; nogle enkelte, Rokkestenen i Almindingen og Rokkestenen i Ibsker Sogns Højlyng, kom til at ligge saaledes,

at en enkelt Mand kunde bringe disse mange Tusinde Pund tunge Stenblokke til at rokke. I Isperioden var Øen lige saa ubeboelig som Polarlandene nu ; først da et mildere Klima kom og smeltede Ismasserne, blev Øen beboelig for Mennesker.

Stenalderen.

Om Øens første Bebyggelse haves ingen historiske Efterretninger, lige saa lidt som saadanne haves om andre Egne af vort Fædreland. Det vides imidlertid med Sikkerhed, at de første Mennesker, som bosatte sig paa Bornholm, ere ankomne i hin Periode af Oldtiden, som kaldes **Stenalderen** ; men om de kom samtidigt med, at Jylland, Øerne og det sydlige Sverige blev beboet, eller om de kom noget senere, vides endnu ikke med Sikkerhed. Det er dog sandsynligt, at Bebyggelsen af Bornholm er foregaaet noget senere, om end ikke saa sent som ved Stenalderens Slutning.

Oldgranskerne dele Stenalderen i en ældre og en yngre Periode og begrunde deres Mening

herom paa den Forskel, der er baade i Form, Tildannelse og Udseende paa de Sager, som ere fundne. De fleste fra Stenalderen hidrørende Oldsager, som ere fundne paa Bornholm, høre aldeles utvivlsomt til den Slags, som ifølge deres Form og navnlig deres Slibning maa henregnes til den yngre Stenalder; men der er dog ogsaa fundet adskillige Sager, som synes at være noget ældre og vistnok kunne antages at hidrøre fra en Overgangstid mellem en ældre og yngre Periode af Stenalderen. Tages dette Forhold i Betragtning, fejler man næppe ved at antage, at Bornholms Bebyggelse er foregaaet snart efter, at Nord-Tysklands Kystlande, de danske Øer i Østersøen og det sydlige Sverige vare blevne beboede — eller med andre Ord — i Midten af den lange Periode, som kaldes Stenalderen. At bestemme Aarstallet for, hvornaar dette er sket, er næppe muligt; men det kan med god Grund antages at være sket omtrent 2000 før Kristi Fødsel, maaske endog noget tidligere.

Hvor de første Beboere kom fra, enten fra Østersøens sydlige Kystlande eller fra Skaanes Sydøstpynt, vides ikke heller; men det er rimeligt, at de kom fra Skaane, fra hvis sydøstlige Kyster man i klart Vejr kunde se Bornholm. Over Havet skulde de, enten paa Isen eller paa anden Maade. De kom imidlertid, men paa hvilken Maade de kom, er og bliver vistnok en Gaade.

Ankomne her forefandt de en Ø, hvis Forhold

tillode dem at bo og bygge her og at kunne skaffe sig, hvad de efter deres Fordringer til Livet maatte behøve. At de hørte til samme Folkestamme, som var bosat paa de danske Øer og i Skaane, maa anses som utvivlsomt. En Forestilling om deres Udseende afgive de mange mere eller mindre fuldstændige Skeletter, som ere fundne i bornholmske Stenaldergrave, særlig i Jættestuerne; de lade formode, at det var Folk af Størrelse og Udseende som nu. De Mennesker, som i Stenalderen toge Bornholm i Besiddelse, og valgte denne Ø til deres fremtidige Opholdssted, kendte ikke Metal eller Redskaber af Metal, men vare henviste til at lave baade Vaaben og Redskaber af Sten. Markerne vare dengang oversaaede af Sten, efterladte af Isen, og iblandt disse var der ogsaa mange baade større og mindre Flintstensblokke. Ved at opsamle de mest tjenlige af disse, slaa dem itu imod andre Stene, samt derefter bearbejde dem med Slagstene, tildannede man baade Vaaben og Redskaber med skarpe Kanter, som kunde skære (Æg-Redskaber), hugge og støde, og det er forbavsende at se, med hvilken Dygtighed og Sans for smukke Former man har forstaaet at tildanne sine Vaaben og Redskaber. Ikke blot af Flintsten, men ogsaa af andre Stenarter, særlig Graniten tildannedes paa Bornholm mange Redskaber, saasom Arbejds- og Stridsøkser. Mange af de bornholmske Oldsager fra Stenalderen ere særlig smukt forarbejdede og vidne om, at

Stenalderen har naaet en betydelig Udvikling paa Øen. Ogsaa andre Forhold synes at tyde herpaa; der er saaledes i bornholmske Stenaldersgrave, særlig i Jættestuerne, af hvilke der har været en hel Række, fundet et stort Antal Ravperler samt Rester af smukt forarbejdede Lerkar. Om Beboernes Boliger vides saa at sige intet. Der er ganske vist fundet enkelte Hustomter, om hvilke man er berettiget at mene, at de hidrøre fra Stenalderen; disse vise sig i Jordfladen som cirkelrunde Jordvolde, begrænsende et indre Rum, i hvis Midte sort Aske, Flintskærver, Flækker og Potteskaar ere fundne. Hvad der har været foroven vides ikke, maaske et Fletværk af Grøne, dækket af Græstørv eller lignende. Undersøgelserne af disse Tomter ere imidlertid endnu for faa til, at der derpaa kan grundes noget angaaende Stenaldersfolkets Hytter. Ret mærkeligt er det, at disse Folk have forstaaet den Kunst at lave Lerkar. I Stenalderens skønneste Grave, Jættestuerne, er der fundet adskillige saadanne, og ligeledes er der paa bornholmske Bopladser fra Stenalderen opsamlet mangfoldige Skaar af Lerkar, som have været prydede med mange forskellige Ornamentter. I hin fjerne Tid, da Mennesker første Gang betraadte Bornholms Jordbund, maa Øen for største Delen have været overgroet med Lyng, Krat og Skov; kun ved Kysterne, samt hist og her langs med de mange smaa Aaer, har der været aabne Pletter, paa hvilke man

kunde finde en Boplads. Paa disse aabne Pletter, dels ved Kysterne — og især ved disse —, dels ved Aaerne, maa det antages, at Øens første Beboere have bygget deres Hytter og have haft deres Bopladser. Paa disse Pladser have de i længere Tid haft deres Opholdssted, have her holdt deres Maaltider omkring Arnestederne og have her efterladt sig adskillige Minder om deres Liv og Færden. Der er paa saadanne Steder, tæt under Jordfladen, mørke Lag indeholdende Flintflækker, Flintskærver, enkelte Økser af Flint og andre Stenarter, og Potteskaar af forskellige større og mindre Lerkar, samt smaa næsten hensmuldrede Rester af Kreaturben, og disse vidne om, at man har haft Husdyr, saasom Hornkvæg, Faar og Svin. Jagt og Fiskeri har dog været deres vigtigste Næringsvej. I Skoven var der nok af Vildt, og i Indsøer, Aaer, saavel som i Havet, vrimlede det af Fisk. Et egentlig velordnet Agerbrug har næppe fundet Sted; derimod er det ikke usandsynligt, at Spiren til Agerbrug alt maa søges i den yngre Stenalder, og at den Kulturplante, Hveden, som i det øvrige Danmark da begyndte at finde Indpas, ogsaa paa Bornholm har været dyrket hist og her.*)

Om Familielivet og Troeslivet haves ingen

*) I et Skaar af et Lerkar, som er udgravet af en Jættestue i Stensby i Bodilsker Sogn, er der paavist Aftryk af Hvedekorn.

Oplysninger, men at disse Mennesker dog have troet paa et Liv efter Døden, slutter man deraf, at de ikke blot have begravet deres Døde med stor Omhyggelighed, men ogsaa i deres Grave medgav dem smukke Oldsager, saasom Dolke, Økser, Perler og Lerkar. En af de Sider af hine Tidens Kulturliv, som ret fyldigt lader sig belyse, er Gravskikkene; thi her har man noget sikkert at holde sig til, nemlig de Grave, som flere Steder ere paatrufne. De Undersøgelser, som desangaaende ere foretagne, have godtgjort, at man har begravet Ligene ubrændte. I Jættestuerne, de store aflange Stenkamre med en Gang ud til Siden og omgivne af en Jordhøj, har man fundet Skeletdele af mange Lig og derhos Oldsager af Sten samt Perler af Rav, ofte i stort Antal, og endelig ornamenterede Lerkar af forskellige Former; endvidere er der i lange Stenkister under flad Mark gjort Fund af lignende Art. Man lærer heraf, at Stenaldersfolkene viste deres Døde Ære! Af Jættestuer har der som før bemærket været en Del paa Bornholm; flere af disse ere for længe siden sløjfede; men nogle ere dog endnu bevarede. Den største og smukkeste findes ved Tornegaard i Nylarsker; en smuk og velbevaret Jætterstue findes ogsaa ved Jættedal i Aaker Sogn. Desuden er der en ved hver af Stensbygaardene i Bodilsker. Den ene af disse, fra hvilken Jordhøjen er ganske bortgravet, kaldes »Bønnestenen«; den anden er meget beskadiget og vil snart være

sløjfet. I Ibsker Sogn er der endnu to smukke Jættestuer, en i Sillehøj ved Knarregaard og en Hallebrøndshøj paa Frennegaards Jordlod. Utvivlsomt har der i alle Sogne været saadanne Jættestuer og af flere kunne Rester endnu paa-vises. En velbevaret Runddysse, vistnok den eneste paa Bornholm, ligger paa Strandmarken nedenfor Nylarsker Sogn. En Langhøj, saavidt vides den eneste af den Slags, ligger ved Vasa-gaarden i Aaker; i denne er der to Gravkamre, det ene udgravet, det andet endnu urørt.

Saa omtrent over hele Øen, paa Strandmarkerne, paa det dyrkede Land, i Højlynge, i Enge, Skove og Moser er der fundet Oldsager fra Stenalderen, og af de saakaldte Motiv-Fund*) er der fundet en hel Række. Det mest interessante af disse fandtes under en Sump ved Brogaard i Pedersker Sogn og bestod af 19 Økser og 6 Mejsler, nedlagte i to Hobe tæt ved hinanden. Et andet ualmindelig pragtfuldt Fund af den Slags bestod af tre Spydblade, af hvilket det ene var ualmindelig langt og tyndt. Dette Fund fandtes nedstukken i en lille Mose paa Præstegaardens Jordlod i Nylarsker. Det fremgaar heraf, at der i Stenalderen paa Bornholm har boet en Befolkning,

*) Samtlige paa Bornholm fundne Motiv-Fund, samt mange enkeltvis fundne Stykker fra Stenalderen opbevares i Nationalmuseet, og i Bornholms Museum opbevares flere Hundrede Stykker.

som har været stor og kraftig nok til som et jagende og fiskende Folk at kunne trænge frem over hele Øen, trods vilde Dyr, trods vildsomme Krat, Skove, Sumpe og Moser.

Hvorledes det har været med Handelsforbindelser, er vanskeligt at sige. Det maa selvfølgelig have været langt besværligere for Folk, der boede paa en Ø midt ude i Østersøen, at sætte sig i Handelsforbindelse med andre Folk, end det var for et Folk, som boede paa Fastlandet eller paa Øer, der kun vare skilte fra dette ved et smalt Sund. Det er derfor ogsaa indlysende, at de paa flere Omraader vare henviste til at hjælpe sig med, hvad der forefandtes paa deres egen Ø. Der kan imidlertid ikke være Tvivl om, at de alligevel af og til ere komne i Forbindelse med andre Folk og have tilbyttet sig Sager, de ikke ret godt kunde forfærdige selv.

Man har tidligere ment, at der dengang ikke fandtes raa Flintesten paa Bornholm, og at de Oldsager af Flint, som ere fundne her, derfor vare indførte og altsaa antydede en forholdsvis livlig Handelsforbindelse. Grundige Undersøgelser, baade af Naturforholdene og af Oldsagerne paa Bornholm, have imidlertid godtgjort, at en meget stor Del af de af Flintesten forfærdigede Oldsager maa være lavede paa selve Øen, ligesom ogsaa de mange Økser af Grønsten og andre bornholmske Stenarter utvivlsomt ere forfærdigede her. Dette udelukker dog ikke, at enkelte særlig sjældne Styk-

ker kunne være erhvervede ved Byttehandel med Folk, som paa en eller anden Maade fra andre Lande ere komne til Øen, eller derved, at de Folk, der vare bosatte her, forstode at komme over det brusende Hav. Forøvrigt maa det erindres, at Stenalderens Kultur har vedvaret noget længere paa afsides liggende Steder, og at den her som Følge deraf til sidst har kunnet udvikle sig til en høj Grad af Fuldkommenhed. Der er da ogsaa paa Bornholm fundet slebne Hulmejsler og Økser, samt Øksehamre og andre Sager, der vise et højt udviklet Standpunkt.*) Hvor længe Stenalderen varede paa Bornholm, vides ikke med Sikkerhed; men man fejler næppe ret meget ved at antage, at der hengik omtrent et Aartusende, inden man lærte at kende det nye Metal, Bronze, som forlængst var kendt og anvendt til Vaaben, Redskaber og Smykker i Syden.

*) Det samme er Tilfældet i det afsides liggende Landskab Blekinge i Sverige.

Bronzealderen.

Henimod Slutningen af det andet Aartusende før Kristi Fødsel maa der paa Bornholm være indtraadt en stor Forandring i Beboernes hele Liv og Tilværelse; thi man lærte at kende Metal og lærte at kende Fordelen ved at bruge det. Dette Metal var Bronzen som er en Blanding af Kobber og Tin (som oftest 90% Kobber og 10% Tin). I lange Tider forinden havde Folkene i Syden været øvede i Brugen af dette Metal; men efterhaanden naaede Kendskabet til Bronze ogsaa op til Norden, til Østersø-Landene og saaledes ogsaa til Bornholm. Man har dog ingenlunde straks kastet alle Stenredskaber og Stenvaaben bort for kun at bruge Bronze, nej lidt efter lidt er Udviklingen gaaet for sig, indtil Bronzen blev eneraadende, og alle skærende Redskaber og Vaaben bleve lavede heraf. Da der imidlertid hverken fandtes Kobber eller Tin paa Bornholm, maatte man skaffe sig Raa-Materialet ved Byttehandel med Folk ved Østersøens Kyster, til hvilke

Kobber og Tin naaede frem ad Handelsvejene. Dette er dog ikke sket i Begyndelsen; thi den- gang maa man have tilbyttet sig færdige Bronze- sager, og først senere har man ogsaa paa Born- holm lært at forarbejde de Vaaben og Redskaber, man trængte til. En stadig Byttehandel maa imidlertid have fundet Sted, og der maa saaledes dengang have været en lettere og bedre Handels- forbindelse ad Søvejen end tidligere. Dette leder atter Tanken hen paa en begyndende Skibs- eller Baadbyggerkunst. Da dette Tidspunkt var naaet, er der oprundet en hel ny Tid. Skovene kunde bedre ryddes og Agerdyrkning for Alvor paa- begyndes. Mere hensigtsmæssige Boliger ere sikkert blevne byggede, og Husgeraad, Redskaber og Klædedragt forbedredes. Mere brugbare Baade kunde bygges, og fra nu af blev Farten over det bølgende Hav lettere, hvorfor Handel og Søfart toge et stort Opsving. Der har været Tider, da man mente, at der saavel paa Bornholm som andre Steder i Danmark og Norden ved Bronze- alderens Begyndelse i disse Egne var indvandret et helt nyt Folk, som havde fortrængt Stenalders- folkene; men de fleste have forladt disse gamle Indvandringsteorier og ere gaaede over til den Mening, at Kendskabet til Bronzen skyldes frede- lige Handelsforbindelser. Derfor kan der nok fra Egnene ved Skaanes og Tysklands Østersø- Kyster være indvandret enkelte Folk, som bo- satte sig paa Bornholm og saaledes kunde bidrage

til at lære den Tids Bornholmere Brugen af Bronze.

Der haves fra Bronzealderen aldeles ingen historiske Efterretninger; hvad man ønsker at vide om hin Tid, maa søges i Bronzealderens Grave og andre Oldtidsminder. Af saadanne har Øen imidlertid mange; det gælder blot om at kunne udgranske, hvad disse Minder kunne lære os.

Oldsager fra Bronzealderen udmærke sig næsten alle ved smukke Former, og, for saa vidt de ere ornamenterede, ved en ejendommelig, til de forskellige Tider vekslende Ornamentik. De bestaa af Vaaben, Redskaber, Smykker og Husgeraad. Sølv kendtes ikke i Bronzealderen, men derimod har man kendt Guld, dels til Smykker som Haandletringe og Fingerringe, dels, tyndt udhamret, til Belægning af Sværdhæfter o. lign. Glas i Form af Perler viser sig ogsaa, om end kun sjældent. Bronzealderens Vaaben bestaa af tveæggede Sværd, Stridsøkser og Spydspidser; Redskaberne især af Knive, Økser og desl.; Smykkerne af Fibulaer (Spænder), Hals-, Arm- og Fingerringe samt Niptænger (Pincetter) og andre Smaating, saasom Naale.

Blandt Husgeraadet spille Lerkarrene Hovedrollen; de ere meget talrige og ofte store; men Forarbejdningen og Brændingen ere som oftest ringe; Farverne ere meget varierende, Prydelser paa dem ere sjældne, og navnlig benyttes ikke længere de for Stenalderen karakteristiske ind-

prikkede eller indtrykkede Prydelser. Sammenligner man de paa Bornholm fundne Bronzealders Sager med Sager fra andre Egne af Danmark, saa er der vel megen Lighed, men dog ogsaa enkelte Uligheder, saa at man maa antage, at der paa Bornholm er opstaaet lokale Former, saaledes f. Eks. den store bornholmske Fibula, hvis Plade bestaar af en skæv Firkant. Bronzealderen er for Bornholms Vedkommende de store Gravhøjes Tid. Af saadanne findes endnu en Del, spredte over hele Øen, de fleste dog i dens mest frugtbare Egne; men oprindelig har der været mange flere, vistnok mindst omkring ved et Tusinde. I disse prægtige Høje, til hvis Opførelse mange Hænder have medvirket, begravedes fornemme Folk i store omhyggelig satte Stenkister paa Højens Bund. Senere bleve Gravene mindre og simplere; men der er i Bronzealderens Maade at begrave de Døde paa stedse udvist stor Omhyggelighed og Zirlighed lige fra den simpleste Urnegrav til den prægtige Stenkiste i de store Høje. Man har aabenbart anvendt stor Flid for at gøre hver Grav saa pæn som mulig, hvad enten det saa var en fattig eller en rig Mand, som stedtes til Hvile i Jordens Skød. Hvad Gravskikken i hin Periode angaar, saa er der i Bronzealderen alle Vegne, ogsaa paa Bornholm, opstaaet en ny Skik, nemlig den at brænde de døde og paa Ligbaalet at opsamle Levninger af Ligets ikke helt opbrændte Benstykker.

En Tid lang herskede der vistnok samtidig to

Gravskikke, nemlig Jordfæstelse som ubrændt Lig — og Begravelse af brændte Ben; men i Slutningen af Bronzealderen er Ligbrand bleven eneherkende. Fra Bronzealderen hidrøre ogsaa de fleste af de mange Bautastene, som findes paa Bornholm, ofte mange rejste paa et Sted, saaledes som vi se dem paa Store-Bjerggaardsbakken i Vestermarie, i Louiselund i Østermarie og i Gryet i Bodilsker. Disse Stene staa ingenlunde altid paa en Grav; det er snarere Regel, at der ingen Grav findes under dem, hvorfor det maa antages, at de gennemgaaende ere rejste over Folk, som ere døde og begravede andre Steder eller have fundet deres sidste Hvilested paa Havets Bund. En Undtagelse herfra er dog de saakaldte underjordiske Bautastene, thi ogsaa saadanne ere fundne. Paa Bunden af en virkelig Gravhøj fra Bronzealderen, som Bestyrelsen for Bornholms Museum lod undersøge 1898, fandtes to Bautastene oprejste, staaende hver for sig for Enden af en lille Stenkasse indeholdende brændte Ben. I den ene af disse fandtes en lille Dobbeltknap af Bronze. Ligeledes er der nede for Lausgaard i Østerlarsker dybt under Jordfladen, paa en hvælvet Stendynge, som utvivlsomt dækkede over en Begravelse fra Bronzealderen, funden 5 oprejste Bautastene.*) Bautastene bære aldrig Indskrift saa-

*) Paa Brandpletter fra Jernalderen ere korte — dog indtil 1¼ Alen høje Bautastene fundne oprejste flere

ledes som Runestene, der ere rejste i en langt senere Tid. Paa enkelte af dem findes derimod Helleristninger i Form af skaalformede Fordybninger. Af Skriftegn findes ikke Spor i Bronzealderen, men derimod Helleristninger. Navnet kommer af, at det er indristede eller indhuggede og indgnedne Tegn paa Klippeflader og paa Toppen eller Skraasiderne af store Stenblokke, enkelte Gange ogsaa paa mindre, løse Rullestensblokke ikke større, end at et Par Mand kunne bære dem. »Helle« eller »Hælle« er svensk og betyder Klippeflade eller Klippeside. Dette Ord findes ogsaa i det bornholmske Folkesprog: »Haillene«.

Helleristningerne bestaa paa Bornholm saavel som andre Steder, hvor de findes, af smaa runde Huller, de saakaldte skaalformede Fordybninger, nærmest lignende Hullerne i en Æbleskivepande desuden forekomme Hjulfigurer, Skibs- og Kjælkefigurer, Fodsaalfigurer og endelig enkeltvis ogsaa en Slags Menneskefigurer. Man mener, at den Skik at indriste saadanne, for os hidtil mytiske Tegn i de haarde Granitstens Overflade begynder i Stenalderens Slutningstid og vedbliver gennem hele Bronzealderen, men aldeles ophørte ved Jernalderens Begyndelse. Hvad disse Tegn betyde, har ingen hidtil kunnet udtalde. Nogle

Steder. De ses aldrig over Jorden anderledes end en af Jordfladen fremtittende lille Sten; det er i saa Tilfælde Bautastønen Top, man ser.

mene, at de staa i Forbindelse med Troeslivet, at de altsaa have religiøs Betydning, andre mene, at de paa en eller anden Maade ere Udtryk for, hvad der særlig rørte sig i Folkelivet, og endelig er den Mening opstaaet, at de ere en Slags Formular for Datidens Trolddom, hvormed man troede at kunne binde de onde Aanders Kræfter. Men det er jo alt kun Gisninger; Nøglen til at tyde Helleristningerne er aldrig funden og vil rimeligvis aldrig findes.

Bornholm har mange Helleristninger, særlig i enkelte Egne, i største Mængde findes de i den sydlige Del af Nylarsker Sogn, hvor der paa de fleste større Stenblokke findes skaalformede Fordybninger, og her findes ved lille Strandbygaard en af de mærkelige af dem alle, den saakaldte Hjulfigursten paa hvilken der er en hel Del aldeles tydelige Hjulfigurer sammen med mange skaalformede Fordybninger. I samme Sogn, paa Lille-Myregaards-Udlod. findes en Fladklippe, paa hvis lidt over Jordskorpen ophævede jævnt nedad skraanende Overflade en rigtignok yderst primitiv Menneskefigur er indristet. Skibsfigurer ere ikke fundne i denne Egn; saadanne findes derimod flere Steder paa Nordlandet, nogle af dem synes dog langt mere at ligne en Kjælke end et Skib. Der kendes nu noget over et Hundrede Helleristninger paa Bornholm, men Tallet vil utvivlsomt efterhaanden blive langt større, thi der opdages hvert Aar flere.

Medens man andre Steder har været saa heldig at finde hele Klædedragter fra Bronzealderen, har man paa Bornholm intet fundet af den Slags, rimeligvis fordi Kister af udhulede Egetræsstammer, der saa ypperlige bevare Tøjerne, ikke paa Bornholm synes at have været benyttede til Gjemme for Bronzealderens Lig, saaledes som dette har været Tilfældet i Jylland. Det maa imidlertid antages, at Klæderne, og i det hele taget Sæder og Skikke, paa Bornholm har været ganske saaledes som i andre Egne af Danmark, hvor den samme Folkestamme boede.

Bronzealderen varede i Østersølandene en forholdsvis lang Tid og udvikledes paa mange Omraader til et højt Kulturstandpunkt. At Bornholm har været fuldt ud med i denne Udvikling, vise Øens Oldsager og Oldtidsminder tydeligt nok. Alt tyder paa, at der i Bronzealderens Glansperiode har været gode Tilstande paa Øen, som da var beboet af rige og mægtige Familier, bagved hvilke en ret talrig lavere staaende Befolkning søgte Ly.

Om hine Tidens Troesliv vides intet sikkert; vore gamle nordiske Gudesagn have maaske deres Rod i Bronzealderen, men turde dog snarest være yngre. At de Folk, der stode paa et saa højt Kulturtrin, som Bronzealderersfolkene gjorde, imidlertid have haft en Slags Religion og Gudsdyrkelse, kan ikke betvivles.

Jernalderen.

Jernalderen, som har faaet sit Navn deraf, at Jern blev det fremherskende Metal til Vaaben og Redskaber, ligesom Bronzealderen og Stenalderen have faaet deres Navne efter Sten og Bronze, blev Oldtidens mærkeligete Periode, ogsaa paa Bornholm, hvor der tilmed i Jernalderen kom til at opstaa særegne bornholmske Forhold i mange Henseender. Den Forandring, som nødvendigvis maatte følge af Jernets Indførelse, blev af den allerstørste Betydning. I Begyndelsen, da det nye Metal var sjældent, har man rimeligvis en Tidlang beholdt sine gamle smukke Vaaben af Bronze, men efterhaanden, da man lærte at smede Vaaben og Redskaber af Jern, opstod der en hidtil ukendt Virksomhed. Perioden varede meget længe, rimeligvis fra nogle Aarhundreder før Kristi Fødsel til Kristendommens Indførelse. Oldtidens Jernalder har altsaa varet 12—1500 Aar, og meget tyder

paa, at Øens Beliggenhed, ikke saa langt fra Weichselens og Oderflodens Munding, har været en medvirkende Aarsag til, at Jern og Kendskab til dets Brug meget tidlig naaede til Bornholm.

At der i den lange Periode af Oldtiden, som kaldes Jernalderen, foregik store Forandringer i næsten alle Forhold, er let at forstaa. De ældste Bøndergaarde opstode, og medens Agerdyrkningen blev en stedse stigende Indtægtskilde, opstod ved Siden heraf i Jernalderens sidste Aarhundreder det stolte Vikingeliv, som sikkert nok har udfoldet sig i hele sin Kraft og hele sin stolte Glans paa Steder som Bornholm. Prægtige Vikingeskibe byggedes, og Vikingfærd blev Mændenes hæderligste og stolteste Gerning. Kun Trællene besørgede Arbejdet ved Jordens Dyrkning samt Husdyrenes Røgt og Pleje, alt efter de Anvisninger og Befalinger, som gaves dem. At Bornholm i hin Tid har været forholdsvis tæt beboet, fremgaar af det forbavsende store Antal Grave, som findes, netop fra Jernalderen. Fra ingen anden Periode af Oldtiden findes der saa mange Grave paa Bornholm. I de første Aarhundreder af Jernalderen brændtes alle Døde, hvilket var en Arv fra Bronzealderen, og Ligbaalets Rester nedlagdes i et tæt under Jordfladen nedgravet kedelformet Hul, hvori ogsaa de Vaaben, Smykker og Lekar, eller Skaar af saadanne, som vare medgivet den døde paa Ligbaalet, nedlagdes. I Regelen bleve disse Sager stærkt ødelagte i Ilden, samt med

Forsæt sammenbøjede eller paa anden Maade gjort ubrugelige (forsættelig Ødelæggelse). Saadanne Grave, Brandpletter kaldede, optræde i overordentlig stort Antal paa Bornholm; nogle Tusinder ere undersøgte, men mange flere henligge sikkert endnu skjulte under Jordfladen. En stor Del er helt eller til Dels spolerede ved Pløjning og andet Mark-Arbejde, andre ere i Sandflugtsstrækningerne overfygede med et saa tykt Lag Flyvesand, at de aldrig ville kunne undersøges systematisk, men kun enkeltvis, hvor Stormen har blottet dem. Ved foretagne Undersøgelser af Brandpletterne er der fundet en stor Mængde Oldsager. Vaaben og Redskaber ere nu alle af Jern, en Del Smykker saasom Fibulaer ere imidlertid snart af Jern og snart af Bronze; thi til mange finere Sager anvendtes fremdeles Bronze eller ædle Metaller, Et godt Stykke ind i Jernalderen ophørte til Dels Ligbrændingen, og Ligene jordedes nu igen ubrændte. De ustyredes i Graven for velhavende Folks Vedkommende med pragtfulde Oldsager, saavel Vaaben som Smykker. En Del af Smykkerne, særlig de smukke Mosaik-Perler, maa være indførte fra Syden.

I den Slags Grave er der ofte fundet smaa Rester af Klædedragter, og disse vise, at Vævekunsten allerede dengang stod paa et højt Standpunkt. Smedearbejdet viser ligeledes en stor Dygtighed, og det kan derfor, naar alle Forhold tages i Betragtning, antages, at Bornholms Befolk-

ning allerede i Jernalderen, altsaa længe før Kristendommens Indførelse, har staaet paa et højt Kulturtrin. Af Mændene vare mange i Periodens Slutningstid djærve Vikinger; deres Kvinder holdt de højt i Ære, hvilket noksomt fremgaar af, at netop Kvindegravene fra den Tid ere saa rigt udstyrede med smukke og kostbare Sager, saasom Perler, Boilenaale, Brystsmykker, Haandledderinge, forskellige Lerkar samt andre Smaating.

Det var i hin Tid, at den gamle stolte nordiske Gudsyndyrkelse blomstrede ogsaa paa Bornholm, hvor den endda kunde udfolde sig mere i Ro og paa Grund af Øens afsides Beliggenhed holde sig fri for andre udefra kommende Bevægelser længere end andre Steder. Man har i denne Tid uden Tvivl haft hedenske Gudehuse, men der er desværre ikke bevaret Levninger af saadanne. Dels vare de vistnok byggede af Træ og maatte som Følge deraf ligesom Beboernes Huse i Tidernes Løb aldeles opløses og gaa til Grunde, men dels ere de vistnok ved Kristendommens Indførelse blevne skaanselsløst ødelagte. Mærkelig nok synes Runeskript meget sent at være anvendt paa Bornholm. At de gamle bornholmske Vikinger have set og kendt Runestene, kan ikke betvivles; men det varede længe, inden man lærte den hemmelige Kunst at anvende Runer til Indskrift paa Mindestene.

Bornholm har mange Runemindesmærker, flere end andre Provinser i Forhold til Øens Størrelse;

men de fleste hidrøre fra en yngre Tid, og kun nogle faa Stykker gaa tilbage til den egentlige hedenske Tid. Saadanne turde være:

1. Brohusestenen ved Brohuset i Østermarie.
2. Bjælkestenen ved Aakirkeby.
3. Balkemarkestenen (nu i Nationalmuseet)
4. Kongevejstenen paa Allinge Kirkegaard.

Alle de øvrige hidrøre enten fra Overgangstiden til Kristendommen eller fra de første Aarhundreder af den kristne Tid. — Naar alle Brudstykker; som vides fundne, medregnes, har Bornholm omtrent 40 Runemindesmærker. Den smukkeste af dem alle er Brogaardsstenen, som nu er oprejst ved Landevejen fra Rønne til Hasle i Nærheden af Brogaard.

Indskrifterne paa disse Stene, som ere meddelte i E. Vedels store Værk: »Bornholms Oldtidsminder og Oldsager«, sige ikke meget, i Almindelighed kun, at en eller anden rejste denne Sten efter sin Fader, Moder, Søster eller Broder osv. der er derhos paa enkelte af de Runestene, som hidrøre fra den kristne Tid, tilføjet en Bøn for den Dødes Sjæl.

Medens man om hele Oldtiden i Grunden ikke véd andet om det Folkeliv, som levedes her, og om de Forhold, som forefandtes, end hvad man kan slutte sig til af de mange Oldsager og Oldtidsminder, som ere bevarede fra hin Tid, saa begynder i Slutningen af Jernalderen den egentlige historiske Tid. De stolte Vikinger, som boede

paa Bornholm, og som hver Sommer droge ud paa Vikingetog, lærte efterhaanden at slutte sig sammen under een Høvding eller Jarl. At man paa Øen først har haft flere Høvdinger er rimeligt nok, og først da Veset, efter hvem Øen jo ofte endnu kaldes Vesets Ø, boede her som Kongens Foged eller Jarl, har man faaet een Høvding over den hele Ø; men dette skete først, efter at Øen var bleven lagt ind under det samlede danske Rige.

Om Ansgar under sin Rejse til Sverige har været i Land paa Bornholm, hvilket nogle mene, kan ikke vides. Umuligt er det ikke, men historiske Efterretninger herom haves ikke. Derimod tør man sikkert gaa ud fra, at paa hin Tid, da Ansgar levede og virkede som Nordens Apostel, vare Bornholmerne endnu ivrige Hedninger og Vikinger. Der maa i sidste Hævd af Jernalderen eller i de sidste Aarhundreder før Aar 1000 blandt andre Beboere have boet djærve Vikinger paa Øen. De boede paa de største og bedste af den Tids Gaarde, og paa disse tilbragte de Tiden om Vinteren, for saa vidt de kom hjem, med at nyde Livet, for atter, naar Vaarens Budskab fløj over Ø, at ruste sig til nye Tog og nye Bedrifter og derved erhverve sig baade Hæder og rigt Bytte. Om der allerede dengang har været Byer, kan vel neppe afgøres med fuld Sikkerhed, dog er der stor Sandsynlighed for, at Gudhjem var til som By, og ved Kobbeaaens Udløb eller paa det Sted,

hvor nu Fiskerlejet Melsted ligger, synes der ogsaa at have været en By; til begge Sider af dette Sted, baade i Lillevang og ned ad Strandmarken i sydostlig Retning er der opdaget og undersøgt talrige Grave fra de sidste Aarhundreder før Oldtidens Afslutning, og om der end ikke er fundet egentlige pragtfulde Vikingegrave, saa er der dog fundet Sager, som ved Form og Ornamentik minde stærkt om Vikingetiden. Saaledes de pragtfulde skaalformede Spænder, hvis irske eller nordfranske Ornamentik viser hen til Tiden fra det 8de Aarhundrede til Hedenskabets Slutning. Der er saaledes her adskilligt, som tyder paa, at der i denne Egn i den yngre Jernalder eller Vikingetiden har boet en velhavende Befolkning, af hvilken de fornemste vare Vikinger. I det hele taget er Omegnen af Gudhjem rigere paa Oldsager fra Jernalderen end andre Egne af Bornholm, og der er Grund til at antage, at Gudhjem dengang har været til som en By. Dette er jo imidlertid dog kun Gisning, historisk Vished haves ikke. Sikkert er det derimod, at der paa Bornholm i Oldtidens Slutningstid har været Byer eller dog store Samlinger af Boliger, som nu ere forsvundne, thi der er paa Øen mange Steder saa mange Beviser herpaa, at man ikke kan tvivle herom. Disse Beviser findes i Øens Huspladser fra Oldtiden, og af saadanne kendes nu mindst 20, men rimeligvis er der en Del flere. Om end ikke alle disse Steder, hvor Marken endnu er ganske sortfarvet

af det Kulturlag, som i sin Tid har samlet sig her, derved at Mennesker under alle Omstændigheder her have haft en Samlingsplads i længere Tid, kunne betegnes som Steder, hvor der har staaet Byer, saa er der dog paa en Del af dem konstateret Forhold, som ikke lade Tvivl tilbage. Sorte-Muld i Ibsker, ogsaa kaldet Guldageren, en Mark ved Sandegaard i Aaker, og en anden stor Mark ved Smørenge i Vestermarie ere aldeles utvivlsomt Steder, hvor der har staaet Oldtidsbyer. Endvidere maa det antages, at der et eller andet Sted i Nærheden af Kannikegaard i Bodilsker maa have staaet en By; thi den ualmindelig store og paa Oldsager ualmindelig rige Gravplads, som er funden og undersøgt her, maa med Nødvendighed pege hen paa en end ikke lille By. Det er dog hidtil ikke lykkedes at finde mindste Spor af en saadan. Hvad Nutidens bornholmske Byer (med Undtagelse af Gudhjem) angaar, da ere de alle af langt yngre Datum.

Endelig har der rimeligvis allerede i Oldtiden været om ikke egentlige Borge, saa dog Steder, hvor man kunde ty hen under fjendtlige Indfald, og fra hvilke man kunde forsvare sig. Saadanne Steder turde være:

Gamleborg i Ibsker Sogns Højlyng, Storeborg og Borrehoved i Rø Sogn og den oprindelige »Gamle-Borg« i Almiutdingen. Det er isolerede Klippeknuder med stejle eller dog høje Sider, som vanskelig kunde bestiges, naar der fra Toppen af

gjordes kraftig Modstand. Disse Klippeknuders Rand er foroven forsynet med en Vold, der er dannet af Jord og Rullestene, men i hvilken der ikke er Spor af Kalk eller andet Bindemiddel, og netop dette turde antyde, at de hidrøre fra Oldtiden. Øens andre Voldsteder og Borgpladser hidrøre derimod fra Middelalderen.

Handelsforbindelser i Jernalderen.

At Bornholms Befolkning allerede længe før Kristi Fødsel stod i Handelsforbindelse med Folk, som boede ved Østersøens Kyster, er udviklet i det foregaaende; men det var dog først i Løbet af Jernalderens lange Tidsrum, at Handelen fik et stort Opsving, særlig vistnok i den sidste Halvdel af det 1ste Aartusinde e. Kr. Fødsel.

Blandt de mange Fund, som Tid efter anden ere paatrufne paa Øen, og som stærkt bekræfte dette, turde Fund af fremmede Mønter, baade enkeltvis fundne Mønter og samlede Mønt-Fund, afgive det sikreste Bevis i saa Henseende. Den ældste fremmede Mønt, som vides funden paa Øen, er en Mønt fra Kejser Neros Tid (Aar 54-68). Romerske Sølvmønter, de saakaldte Denarer

fra det 1ste Aarhundrede af vor Tidsregning, ere ogsaa fundne, dog kun sjældent; derimod haves forholdsvis mange fra det 2det Aarhundrede, men fra Tiden mellem Aar 200—500 atter kun faa. Dette kan imidlertid hidrøre fra, at Handelsforbindelserne med Syden enten ganske afbrødes eller dog vanskeligjordes paa Grund af de store Omvæltninger, der foregik i det sydlige Evropa under de store Folkevandringer i hint urolige Tidsrum. Maa-ske har der desuden været andre medvirkende Aarsager, saasom den ringere Sølvværdi, disse Mønter til sine Tider havde. Guld-Mønter, de saakaldte Guldsolidi, baade øst- og vestromerske, ere ogsaa fundne paa Bornholm. De hidrøre næsten alle fra Tiden omkring Aar 500. Endvidere er der fundet mange fremmede Sølvmønter fra Tiden 800—1000; iblandt disse er der engelske, tyske og arabiske. Ofte ere slige Møntfund ledsagede af Sølvringe og Smykker, alt nedlagt i Jordens Skød i farefulde, urolige Tider eller hengemt af Handelsmænd. Af alt dette ses, at Bornholm i Jernalderen har staaet i livlig Handelsforbindelse med andre Folk.

Den ældste historiske Efterretning om Bornholm.

Den første virkelig historiske Efterretning, som haves angaaende Bornholm, stammer fra et Par Mænd Othar og Wulfstan, hvilke den engelske Konge, Alfred, udsendte paa den Tid, da det danske Rige var blevet samlet eller samledes under een Konge, for at skaffe sig Efterretninger om Landene ved Nordsøen og Østersøen. Disse Mænd sejlede nu omkring i de nævnte Have langs med Kysterne søgende alle mulige Oplysninger om Landenes og Øernes Navne, samt om de Forhold, under hvilke Beboerne levede. Efter endt Rejse skrev de en Beretning om, hvad de havde set og faaet at vide, og i denne meddeltes, at Bornholm endnu havde sin egen Konge*). Beretningen an-

*) Pontoppidans danske Atlas III Tom. 5te Kapitel Side 182 og I Tom. 1ste Bog Side 84 V. Kapitel i en Note forned:

Een af de allersidste saadanne Nessekonger her i Danmark haver uden Tvivl været Kongen paa Born-

tages skreven 890, altsaa i Gorm d. gamles Tid. Af denne vistnok paalidelige Beretning fremgaar altsaa, at Bornholm i Gorms første Tid endnu ikke hørte til det samlede danske Rige, men styredes af sin egen Høvding. Det maa imidlertid antages, at Øen snart derefter — maaske godt et halvt Hundrede Aar senere — er bleven lagt ind under den danske Konges Herredømme, og at der derefter blev ansat en kongelig Foged eller Jarl paa Bornholm.

holm. Af ham vide vore egne Historie-Skrivere ikke at sige, og han var bleven os ganske ubekendt dersom ikke den af A. Bussæa An. 1733 udgivne Peripulus Others & Wulfstans (hvilke tvende Mænd Kong Alfred i Engelland af curiosite havde udsendt for at skaffe ham Efterretning om Nord- og Østersøen) meldede herom p. 18 med følgende Angelsaksiske Ord: „Wevnadland him væs on Steorbord and on Bæabord him væs „Langoland and Loland and Falster and Sconeg and thas land allhvraht to Denemearcan. And thonne Burgendaland væs us on bæebord, and tha habbat him sylf Cyning.

Den historiske Tid.

Veset og hans Slægt.

Lidt før Aar 1000 var altsaa Bornholm blevet lagt ind under det samlede danske Rige. Der var dengang allerede mange større og mindre Gaarde paa Øen, og nogle af de bedste og største af disse kom vistnok i Kongens personlige Eje. Til at bestyre disse og til i det hele taget paa Kongens Vegne at styre hele Øen behøvedes en Foged eller Jarl. Den første Jarl, hvis Navn Historien har optegnet, var Veset. Om han var den første Jarl, eller om der har været en anden før ham, derom melde de forøvrigt noget usikre historiske Kilder fra hin Tid intet. Det er dog rimeligt, at han var den første, og man kan antage, at hans Tid falder mellem 950—990*). Hans Hustru hed Hildegunna, og med hende havde

*) Da Jomsvikingerne foretog deres bekendte Tog til Norge var Veset død.

han to berømte Sønner, Bue hin Digre og Sigurd Kappe, samt en Datter med det skønne Navn Thorgunna. Bue den digre skal ifølge Jomsvikinga-Saga*) ikke have været nogen smuk Mand; men han var høj af Vækst, meget tyk og havde store Kræfter. Hans Broder, Sigurd Kappe skal derimod have været en Mand med smukke Ansigtstræk, og han skildres som en stille og taus, men viljefast Mand. Deres Søster, Thorgunna, blev gift med Palnatokes Søn, Aage, og blev Moder til den berømte Vagn, som efter Faderen kaldtes Aagesøn.

Paa samme Tid levede i det danske Rige en mægtig Jarl ved Navn Strudharald, hvilket Navn han fik, fordi han paa sin Hat bar en stor Strud af Guld. Nogle Historieskrivere lade ham herske i Sjælland, andre i Skaane, maaske har han haft Jarledømme begge Steder og har skiftevis opholdt sig begge Steder. Hans Hustru hed Ingegerd, og med hende havde han 3 Sønner: Sigvald, Thorkel den høje og Hemming, samt Datteren Tove. Nu hændte det sig, at de to førstnævnte af Strudharalds Sønner besluttede at drage

*) Jomsvikinga-Saga anses som bekendt ikke for noget paalideligt historisk Kildeskift, men snarere som en skøn Digtning. Det tør dog antages, at Hovedtrækkene ere virkelige historiske Begivenheder, om end udsmykkede, samt, at de Personer, Sagaen omtaler, have levet i den Tid, som skildres.

til Jomsborg for med alle deres Mænd at melde sig ind i Jomsvikingerne Samfund, hvis Liv og Færd huede dem bedre end det Liv, den sig nærmende kristne Religion paabød. Undervejs gik de i Land paa Bornholm, og her plyndrede de paa Vikingewis paa Kysten, til Dels for at skaffe sig Levnetsmidler, og mindst een, maaske flere af Vesets Gaarde bleve plyndrede uden Kamp, fordi Veset og hans Sønner uheldigvis vare fraværende. Dette skulde hævnnes, og nu udrustede Vesets Sønner et Tog imod Strudharald, af hvis Gaarde tre bleve plyndrede. Der opstod derefter en langvarig Fejde mellem de to berømte Jarleslægter, en Fejde, som mægtige Venner af begge Slægter længe forgæves forsøgte at faa bilagt, men da Vesets Søn, Sigurd Kappe, under disse Kampe havde fattet Godhed for Strudharalds Datter, Tove, og Strudharald ved et mellem de stridende Parter afholdt Møde paa Isøre Thing ved Issefjord lovede at give Sigurd Kappe sin Datter, lykkedes det at faa stiftet Forlig. Tove blev kort derefter Sigurds Hustru, og det genoprettede Venskab mellem Slægterne blev derved styrket.

Nu droge ogsaa Vesets Sønner til Jomsborg, inden hvis Porte ogsaa de syntes bedst om Livet.

Vagn Aagesøn.

Thorgunna og Aages Søn, Vagn, havde to berømte Bedstefædre, Morfaderen Veset og Farfaderen Palnatoke. Der flød ægte nordisk Vikingeblood i Drengens Aarer og under Fortællinger om Odin og Thor, samt alle Nordens Guder udviklede han sig til en stor og kraftig Dreng med en fast og næsten ubøjelig Vilje. Hans Forældre boede i Fyn, men af og til sendtes Drengen over til Bornholm, nærmest fordi han var saa ustyrlig, at man i Hjemmet havde ondt ved at tøjle ham. Under sit Ophold paa Bornholm syntes han stedse bedst om sin Morbroder, den store, stærke Bue den digre. Naar Bue bad Vagn om at udføre et eller andet, gjorde han det som oftest, naar andre bad ham derom dog kun, hvis han selv havde Lyst dertil. Jomsvikinga-Saga meddeler at han allerede i 12-Aars Alderen var kraftig udviklet baade paa Sjæl og Legeme. Derfor ansaa hans Fader det for raadeligt allerede i en meget

ung Alder at lade ham faa sin Lyst, at fare i Viking, styret, og lod ham faa et Langskib med 50 Mand, alle forholdsvis unge, og Bedstefaderen paa Bornholm, Veset, gav ham et lignende. Det var en ungdommelig Skare, som nu lagde ud, og iblandt disse maa der have været en hel Del unge ranske Karle fra Bornholm. Vagn mente, at de, trods deres Ungdom, nok skulde klare sig, og hvad Levnetsmidler o. dsl. angik, skulde de vide at skaffe sig dette ved Strandhugst. Forøvrigt agtede ogsaa han og den ungdommelige Skare, der fulgte ham, sig til Jomsborg for at blive optaget i dette berømte Samfund.

Efter mange Omtumlinger paa Havet naaede de ogsaa til Jomsborg, men ifølge de der gældende Love kunde saa unge Mænd ikke faa Lov til at komme inden for Jomsborgs Porte. Ved Djærvhed og Mod lykkedes det dog Vagn, efter at han og hans Skare havde prøvet en haard Dyst uden for Borgens Port, at tiltvinge sig en saadan Beundring, at man gjorde en Undtagelse fra de bestaaende Love, og optog Vagn og hans Følge i Samfundet. I dette fik de i Tidens Løb god Lejlighed til at prøve deres Kræfter og til at udvikle sig til stærke og kraftige Mænd, der paa gammel nordisk Vis ikke vare bange for en Dyst paa Liv og Død, naar og hvor det gjaldt. Under Sigvalds Anførsel foretog Jomsvikingerne, under Hakon Jarls Regering deres bekendte Tog mod Norge. I dette mislykkede Tog deltog

vistnok ikke faa Bornholmere; under alle Omstændigheder vides det, at Bue den digre og Vagn vare med. Her fik imidlertid Jomsvikingerne deres Dødsstød, de fleste af dem tilsatte Livet, og iblandt disse nævnes Bue den digre. Sagaen melder, at han fik et vældigt Hug over Ansigtet, saa vældigt, siger Sagaen, at Læbe og Hage faldt ned paa Skibet og Tænderne sprang ham ud af Munden. Ligeledes skal han have faaet begge Hænder huggede af, men skal endda have haft Kraft nok til at stikke de blodige Armstumper ind under Hankene til de Skrin, der gemte hans Skatte, hvorefter han med disse sprang over Bord og forsvandt i Dybet.

Vagn Aagesøn udfoldede i hin blodige Kamp alt sit Mod, og mange vare sikkert de, som sank i Knæ under hans kraftige Øksehug; men han maatte til sin Harm se, hvorledes den stolte Skare, med hvilken han var kommen op til høje Nord for at høste Hæder og Bytte, segnede i Døden, den ene efter den anden, og han maatte til sin store Harm se deres egen Fører, den feige træske Sigvald, flygte. I sin usigelige Harm kastede han sit Spyd efter Uslingen og fortsatte Kampen. Snart blev dog ogsaa han og de faa, der vare tilbage, overmandede og tagne til Fange. Dagen efter skulde de alle henrettes. Hakon Jarls Søn, Erik, tilbød dog Vagn Livet; men han vilde kun modtage det, hvis ogsaa de endnu tilbageværende af Jomsvikkerne maatte beholde Li-

vet. Dette tilstodes! Sagaen beretter endelig, at Vagn havde aflagt det Løfte, før Jomsvikerne begav sig af Sted paa dette for dem saa skæbnesvangre Tog, at han ikke vilde vende tilbage, før han havde faaet den mægtige norske Høvding Thorkel Leiras Datter Ingeborg til sin Brud. Thorkel Leira vidste dette, og da han hørte, at Erik Jarl vilde skænke de sidste Jomsvikinger Livet, greb han sin Økse og styrtede ind paa Vagn for at hugge ham ned. Han snublede imidlertid, faldt til Jorden og tabte Øksen, som i samme Nu blev greben af Vagn, og med Thorkel Leiras egen Økse kløvede derefter Vagn hans Hoved. Vagn blev derefter i længere Tid hos Erik Jarl, ved hvis Indflydelse han endelig fik Ingeborg til sin Hustru. Til Jomsborg eller til Bornholm kom han aldrig mere, men med sin Hustru drog han til Fyn og blev Stæmfader til en berømt Slægt*.

* N. M. Petersen: Danmarks Historie i Hedenhold II. Side 168.

Blod-Ejgil.

Om hvad der i den nærmeste Tid efter de foran skildrede Begivenheder skete paa Bornholm, vides saa at sige intet. Det vides saaledes end ikke, hvem der afløste Veset som Kongens Foged. Ret længe varede det dog ikke, inden der paa Øen indtraf Begivenheder, som rygtedesn vide om, og som derfor ogsaa ere omtalte i de gamle Sagaer. En af disse, Knytlinga-Saga, omtaler saaledes en Mand, hvis Navn var Egil eller Ejgil. Om ham fortælles i Pontoppidans »Den danske Atlas«, III Tom. V. Kapitel, at han var født paa Ragnarstad*) i Ribe Stift. Efter den nævnte Saga skal Ejgil, efter at Oko, hvem Kong Svend Estridsen havde sat over Bornholm, var død, have anmodet Knud den hellige om at blive Kongens Foged paa Bornholm, og siger Pontoppidan: »man vilde ej nægte ham dette Embede, skønt han havde et skummelt og mishageligt Aasyn.«

*) Deraf formodentlig Navnet Egil Ragnarsøn.

Kongen forbeholdt sig dog 6 Gaarde. Ejgil kom saaledes til Bornholm, hvor han som Kongens Foged førte et prægtigt Liv og holdt mange Folk. Vilde hans lovlige Indtægter ikke strække til, forøgede han disse ved Sørøveri, skønt Kongen strængt havde forbudt dette. Engang, siger Pontoppidan*), efter Knytlinga-Saga, »sloges han med 18 Skibe mod Venderne, indlagde sig en stor Seier og sprang ind i Høveds-Mandens Skib, hvor ham paakom stor Tørst, men da alle Drikke-Vahrer bleve spildte og nedfløde i Pumpen (andre Steder staar »i Lasten«), som tillige havde en Blanding af Menneske-Blod, drak han det dog, og deraf det Navn Blod-Egil. Dette spurde Kongen som hørde ham fortælle sine Seiervindinger, men formanede ham at tage Præstens Afløsning for det Menneskeblod, han havde drukket. Næste Aar besøgte Kongen Ejgil paa Bornholm og gav ham gode Formaninger, men han blev ved sit gamle Haandværk, nemlig Sæ-Røveri. Derover blev Kong Knud vred, lod ham stævne til sig og straffe for hans Sæ-Røveri, saavel som Pragt og Overdaadighed. Ejgil gav studse Ord og Kongen satte ham fra Embedet.«

Angaaende de studse Ord er der i Sagaen meddelt, at Ejgil, da Kongen gentagne Gange mindede ham om at skrifte for en Præst skal have svaret:

*) Den Danske Atlas III Tom. Side 183.

»Saa tidt I end minder mig, Herre, saa mener jeg dog, at jeg sørger selv bedst for, hvad der vedkommer mig!«

Efter at Ejgil var afsat vedblev han imidlertid dog at bo paa Bornholm, hvor han rimeligvis ejede flere Gaarde.

Her fortsatte han sit vilde Liv og drev fremdeles Sørøveri. Dette kunde dog i Længden ikke gaa upaataalt hen, og da Klagerne over Ejgils Sørøveri bleve hyppigere og hyppigere, og det tilmed blev meddelt Kongen, at et norsk Købmandsskib var bleven borte, og formentlig var taget af Sørøvere i Nærheden af Bornholm, saa syntes det Kong Knud den hellige, at nu maatte der for Alvor gribes ind imod Ejgil, hvorfor han besluttede sig til selv at rejse til Bornholm for at undersøge Forholdene. Han afsejlede derfor med nogle Skibe og et Følge, iblandt hvilket der fandtes flere berømte Høvdinger, ad Østersøen til. Ifølge Sagaen kom Kongen og hans Følge dog ikke først i Land paa Bornholm, men paa nogle smaa Holme, hvorved der ikke kan menes andet end den lille Øgruppe, som i en nyere Tid fik Navnet »Christiansø«. Rimeligvis var det ved en af disse smaa Øer, at Kongens Skibe lagde til. Kongen gik nu i Land ledsaget af sit Følge, og ved Stranden af en af Øerne (Græsholm?) fandtes snart et Sted, hvor Stenene bare synlige Spor af en stærk Ild, og hvor alt tydede paa, at netop et Skib var brændt. Kongen

pegede paa Stenene og spurgte sine Mænd, hvad de mente her var sket. »Det maa du bedst selv vide, Herre«, var deres Svar.

De sejlede derefter til Bornholm, gik i Land og spurgte efter Ejgil, som ogsaa fandtes paa en af sine Gaarde. Kongen var taget ind paa en anden Gaard i Nærheden og sendte derfra sine Høvdinger, ledsagede af det fornødne Antal Krigsmænd, hen for at fange Ejgil og hans Mænd. Man omringede Gaarden og Kongens Høvding, ledsaget af flere af sine Krigsmænd, trængte nu ind til Ejgil, hvem de fandt siddende ved Drikkebordet i lystigt Lag. Da Ejgil saa dem komme, sprang han op og greb til Vaaben, og lige-saa gjorde hans Mænd; men Kongens Høvding raadede dem roligt og sindigt til at opgive al Modstand, da enhver Modstand alligevel vilde være forgæves og kun vilde volde Blodsudgydelse til ingen Nytte. Han raadede endvidere Ejgil til godvillig at følge med hen til Kongen og overgive sig uden Kamp. Mærkelig nok fulgte Ejgil dette Raad og lod sig føre frem for den fortørnede Konge, og for denne maatte han tilstaa, at det var ham og hans Folk, som havde taget det norske Skib, havde dræbt Besætningen, ranet Ladningen og opbrændt Skibet. Kongen dømte nu Ejgil til Døden! I Kongens Følge befandt sig flere af Ejgils Venner, ja nogle vare endog hans Frænder, og disse gjorde nu Forbøn for Ejgil og tilbøede at betale store Bøder for derved efter

gammel hedensk Skik at bilægge Sagen; men Knud den Hellige var i saadanne Sager ubønhørlig og ubøjelig. »Aldrig skal det spørges, at jeg bøjer Retten for Penge«, skal han have svaret. Ejgil blev derfor ført til Skoven og hængt, og af hans Folk bleve ligeledes en Del hængte, og andre, maaske mindre skyldige, idømte haarde Straffe.

Der opstod i Kongens Følge stærk Misfornøjelse over denne efter manges Mening altfor haarde Straf, og mange bleve herefter fjendtligsindede imod Kongen. — Frederik Barfod skriver i sine Fortællinger af Fædrelandets Historie saaledes herom:

»De kunde ikke begribe, at Kongen havde Lov til at fejde paa hvad Land han vilde, men at den samme Ret ikke tilkom enhver fribaaren Dannemand; at de først fik Lov til at jage Vildtet og gik hans Ærende, men skulde være stille som Mus, hvor tidt end Trangen drev dem, og Lysten skyndede dem og den ypperligste Lejlighed fri-stede dem. De var jo da ikke længer sig selv, men kun Brikker i Kongens Haand; de skulde ikke længer søge deres egen Ære i et frit og lystigt Kampmod, men i en velartet Handlelydighed. At dette kunde være ret og billigt, hæderligt og sømmeligt, til Landets Tarv og Folkets Baade, begreb de ingenlunde, men, at det var utaaaleligt for Enkeltmand og uforeneligt med hans Frihed, begreb de saa meget bedre. Kongen selv

havde jo da ogsaa bestandig taget sig den samme Frihed, medens han endnu kun var Prinds«.

Ogsaa paa Bornholm gjorde det et meget pinligt Indtryk, at Ejgil fik en saadan Straf; han havde været afholdt og anset, særlig fordi han forstod at holde Venderne borte fra Øen; thi før Ejgil blev Foged, havde Beboerne lidt meget af Venderne, som Gang efter Gang lagde til ved Øen og gik i Land for at plyndre og røve. I Ejgil havde Beboerne nu faaet en Fører, under hvem de med Liv og Lyst gik i Kamp mod Venderne, saasnart disse viste sig under Landet, ja under Ejgils Anførsel vovede man sig endogsaa til at opsøge Venderne i deres eget Hjem ved deres egne Kyster, og saa eftertrykkeligt forstod Ejgil at tugte dem, at hans blotte Navn slog dem med Rædsel.

Det fortælles saaledes som et Eksempel paa den Rædsel, man følte for Ejgil, at en Vender om Bord i et af de Skibe, som entredes af Ejgil og hans Mænd, i en Hast greb et Reb og hængte sig, saa paa ham, siger N. M. Petersen, gik det Ord i Opfyldelse: »Den drukner ej, som hænges skal«.

Ejgil og hans Mænd maa betragtes som det sidste Skud af den gamle hedenske Slægt i Danmark; vistnok levede de under en kristen Konge og i en Tid, da Kristendommen var Landets almindelige Religion, men at de, og med dem mange Bornholmere, i deres Hjærter endnu vare den heden

ske Tro hengivne, kan ikke betvivles. Nu vare de sidste Tilhængere af den gamle Tid lamslaede ved Knud den Helliges strænge Dom; det gamle Hedenskabs Dage vare forbi, og en ny Tid med blidere Sæder var i Færd med at oprinde ogsaa paa Bornholm.

Kristendommens Indførelse paa Bornholm.

I Tiden omkring Aar 1000, da den kristne Lære sejrrigt trængte frem i Danmark, maa det antages, at Beboerne paa Bornholm endnu holdt fast ved den gamle nordiske Tro paa Odin og Thor. Forholdene paa Bornholm vare paa dette Tidspunkt en medvirkende Aarsag hertil. Øens isolerede Beliggenhed langt ude i Østersøen maatte bevirke, at det store Flertal af Beboerne saa at sige slet ikke kom i Berøring med Folk i andre Provinser og saaledes ikke kunde paavirkes af disse. Gaardenes og Beboelsesstedernes isolerede Beliggenhed paa selve Øen, hvor der aldrig opstod egentlige Landsbyer, maatte endvidere bevirke, at Befolkningen ikke her saa let som andre Steder

kunde samles og drøfte, hvad der rørte sig i Tiden, og om der derfor end var søfarende Folk, som havde hørt de kristne Kirkeklokker ringe, og havde hørt kristne Prædikanters Tale om hviden Krist, saa var alt saadant, om ikke helt ukendt, saa dog noget, som største Delen af Beboerne kun kendte lidt til og brød sig lidt om. De bleve rolig ved med at sætte deres Lid til deres gamle Guder. I Længden kunde dette forældede Standpunkt imidlertid ikke holdes, og lidt efter lidt begyndte Troen paa de gamle hedenske Guder at vakle; men først efter at det nærliggende Skaane helt igennem var bleven kristnet, trængte Kristendommens blide Lære ogsaa over til de gamle haarde Bornholmere. Dette skete i sidste Halvdel af det 11te Aarhundrede.

Der haves desværre kun yderst faa paalidelige historiske Efterretninger om, hvorledes dette foregik, men saa meget vides med Sikkerhed, at det var den skaanske Bisp, Egin, som blev Bornholmernes Apostel, og det er ham, der har faaet Æren for Kristendommens Indførelse paa Bornholm. I de Beretninger, som foreligge om hans Virksomhed, siges, at han vandrede omkring paa Bornholm som en frivillig Apostel og døbte mange. I Aaret 1065 eller dog omkring ved dette Tidspunkt var han bleven ansat som Bisp i Lund i Skaane, men kun 7 Aar senere, nemlig d. 19de Oktober 1072 døde han. Om det var i Aarene mellem 1065—72, at hans Virksomhed paa Born-

holm foregik, eller om det var lidt tidligere, vides vel ej, men under alle Omstændigheder maa, som før bemærket, sidste Halvdel af det 11te Aarhundrede anses som det Tidspunkt, da Kristendommen blev den almindelige Religion paa Bornholm, om der end endnu var dem, som i deres stille Sind holdt fast ved den gamle hedenske Tro, og som kun nødigt vilde bøje deres stive Nakke under Kristendommens ydmyge Lære.

Med Kristendommen som Religion maatte Livet selvfølgelig lidt efter lidt antage andre Former; de gamle hedenske Gudehuse med deres Billeder af Odin, Thor og andre Guder maatte forsvinde, og kristne Kirker træde i deres Sted. Det er rimeligt, at de første af disse vare opførte af Træ, men det varede neppe længe, før ogsaa disse forsvandt for at give Plads for Stenkirker. Det antages af Sagkyndige, at Opførelsen af disse paa-begyndtes i det 12te Aarhundredes sidste Halvdel og fortsattes noget ind i det 13de Aarhundrede, indtil alle Øens 15 Landkirker vare opførte. Af disse ere heldigvis en Del endnu bevarede, saaledes de fire Rundkirker, som ifølge deres hele Form og Bygningsmaade maa antages at have været bestemte ikke blot til deri at holde Guds-tjeneste, men ogsaa til Forsvarsværker og Tilflugtssteder under fjendtlige Indfald. Men ogsaa de andre Landkirker med et Langskib og et i den vestlige Ende af dette opført stærkt Taarn, tre til fire Stokværk højt, forsynet med Skydehuller

og Lysaabninger, synes at have været benyttede paa samme Maade. Dette antages ogsaa af flere paa dette Omraade kyndige Forfattere, saaledes. P. Hauberg o. fl., medens en enkelt Forfatter, Otto Blom, i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 10de Binds 1ste Hæfte (1895) har udtalt en helt anden Anskuelse. Men om end denne i saadanne Sager særlig kyndige Forfatter kan have Ret i, at de nævnte Kirkebygninger, saavel de fire Rundkirker som de andre, ikke kunne betragtes som egentlige Fæstningsværker, saa kan der dog næppe være Tvivl om, at man har bygget dem saaledes, som man gjorde det, med det bestemte Formaal for Øje, at de skulde være Tilflugtssteder til et foreløbigt Forsvar under pludselige og røveriske Indfald af vendiske Sørøvere. At man imidlertid ved Siden heraf indrettede dem til at være Kirker, er jo hævet over al Tvivl. Blandt Landkirkerne blev Aa-Kirke den fornemste. I Ly af denne opstod Aakirkeby med Kannikegaarden, hvor Ærkebispens tog ind, naar han af og til besøgte de bornholmske Kirker. I Byerne, for saa vidt disse allerede den Gang vare til, opførtes endnu ingen Kirker; alle Købstad-Kirker ere af langt yngre Datum. Derimod opstod omtrent samtidigt med Kirkernes Opførelse Ordningen, angaaende hvilke Dele af Øen der skulde høre til hver Kirke, og det kan antages, at Øens Inddeling i 15 Sogne mindst er foregaaet samtidigt, men rimeligvis før, saaledes at man,

da kristne Stenkirker skulde bygges, lagde een i hvert Sogn, helst paa et højtliggende Sted, fra hvilket der var en vid Udsigt til alle Sider. Det vil derhos næppe kunne betvivles, at der fra Toppen af disse Kirkers Taarne Nat og Dag holdtes Udkig og Vagt. Det var urolige Tider, i hvilke man hvert Øjeblik kunde vente Overfald og Plyndring, men naar saa Stormklokken lød enten Dag eller Nat, saa var hvert Sogns Kirke det Sted til hvilket man ilede hen for her at samles og raadslaa om, hvad der skulde gøres. Senere bleve Kirkernes Taarne og Loftsrum brugte til Opbevaring af Vaaben o. dsl.

P. Hauberg bemærker herom ganske træffende i sin Beskrivelse over Bornholm 1887, Side 16:

»Kirken var hvert Sogns lille Arsenal; i Taarnet og muligvis over Langhuset opbevaredes Sogneboernes Vaaben, og naar Baunene blussede i Ufredstid, samledes man til Rustning ved Kirkerne; i flere Sogne fandt dette endnu Sted for 60 Aar siden«.

Bornholm under Lunds Ærkebisper.

I den nærmeste Tid efter Kristendommens endelige Sejr i det daværende danske Rige var den øverste Myndighed i alle kirkelige Sager henlagt under Ærkebisen i Hamborg. Dette blev man imidlertid snart misfornøjet med, og Erik Ejegod fik derfor under en Rejse til Rom Paven til at give Løfte om, at Danmark skulde faa sin egen Ærkebisp. Løftet blev ogsaa indfriet — om end ikke straks — og den gamle By Lund i Skaane blev valgt til Ærkebispesæde. Det var omkring ved Aaret 1104, at den første Ærkebisp, en Mand ved Navn Asser, blev ansat her; han sad ved Sædet i mange Aar, døde 1137 og efterfulgtes af Eskild, forhen Bisp i Roskilde. Under Borgerkrigen 1146—1157 opstod der imellem ham og Svend Grathe et bittert Uvenskab, foranlediget ved, at Kongen nærrede Mistanke om, at den mægtige Ærkebisp i Lund holdt med hans Modstander, og derfor lod ham gribe og fængsle paa en

haanlig Maade.*) Frygtende for den myndige Ærkebispes Vrede og Hævn fortrød Kongen dog snart denne hensynsløse Fremgangsmaade, og for at forsone og formilde den mægtige Prælat skænkede han tre af Bornholms fire Herreder til Ærkesædet i Lund som kirkelig Ejendom.**)

Saaledes kom altsaa ved Midten af det 12te Aarhundrede største Delen af Bornholm ind under Ærkøsædet i Lund, og omtrent 200 Aar senere gik Resten, det fjerde Herred, efter mange Omskiftelser (hvorom senere) samme Vej.

Efter at de tre Herreder i Aaret 1149 vare afgivne til Brug for Ærkebispestolen, maatte, paa enkelte Undtagelser nær, alle Skatter og Afgifter, som før vare ydede til Kronen, nu betales eller ydes til Ærkesædet; men om hele Forholdet mellem de Rettigheder, der vare afstaaede til dette, og dem, Kronen havde forbeholdt sig, opstod der i Tidernes Løb Gang efter Gang indviklede og

*) Historieskriveren Arild Hvitfeld fortæller, at Ærkebisen i en Kurv blev hejset op under Hvælvingen i Lunde Domkirke, men i Magn. Mathæi Bispekrønike meddeles, at man holdt ham fængslet i et Rum ovenover Kirkens Hvælvinger.

***) Disse tre Herreder kaldtes dengang: Hasle-Herred, Michlings-Herred og Hemmings-Herred. Vester-Herred, som forblev under Kronen, kaldtes Rødne-Herred. Heraf turde fremgaa, at Rønne og Hasle paa dette Tidspunkt vare til som Købstæder, om de end vistnok vare smaa og ubetydelige.

langvarige Stridigheder. Eskild var en klog og dygtig Ærkebisp, men myndig og herskesyg og som Følge deraf ikke saa lidt stridbar. Nødig vilde han bukke for Kronen og nødig anerkende Kongen som sin Overherre. Fra hans Tid af begyndte Gejstlighedens store Magt og Indflydelse at gøre sig gældende, og den steg jo længere jo mere. Eskild beklædte det betydningsfulde Embede som Ærkebisp i mange Aar under Kongerne Erik Lam, Svend Grathe og Valdemar den Store, indtil han som en gammel Mand i Aaret 1177 nedlagde det og efterfulgtes af Absalon. Han henlevede sine tilbageværende sidste 4 Aar som Munk i Clairvaux i Frankrig, hvor han døde 1182. I omtrent 28 Aar havde han været saa at sige Herre over de tre af Bornholms Herreder; men trods al sin Myndighed og Herskesyge synes han at have været afholdt af det menige Folk baade paa Bornholm og i Skaane.

Angaaende den nærmest paafølgende Tid har Historien ikke meget at meddele om særlige bornholmske Forhold og Begivenheder, men det maa dog antages, at det før omtalte store Foretagende, Opførelse af en Stenkirke i hvert Landsogn, endnu ikke var endt og afsluttet, og at dette for Beboerne vistnok ikke saa lidt byrdefulde Arbejde var den vigtigste Begivenhed paa Øen. Hertil maatte med Nødvendighed komme Ordningen af de kirkelige Forhold, bl. a. Tiendeydelser til Kirkerne

og Gejstligheden. At Beboerne derhos have maattet deltage i de store Krigstog til Vendland for dels at tugte og dels at tvinge derboende Folk til at antage Kristendommen, maa anses som hævet over al Tvivl. Til fjendtlige Indfald mærkedes derimod næppe noget i Valdemarernes Tid; i denne Danmarks Glansperiode fordristede Venderne sig næppe til at foretage Plyndringstog til Bornholm, og under Ærkebisperne Absalon, Andreas Sunesen, Petrus og Uffo eller med andre Ord fra 1178—1253, var der paa selve Øen vistnok rolige Forhold. Da imidlertid Jakob Erlandsen i Aaret 1254 var bleven Ærkebisp i Lund, forandrede Forholdene snart. I denne ualmindeelig stridbare Ærkebispes Tid opstod som bekendt en meget langvarig og hæftig Strid mellem Gejstligheden og Kongemagten, en Strid, som ogsaa kom til at berøre Bornholm. Det var Kristoffer den 1ste, som dengang var Rigets Konge, og han fik for Alvor at føle, hvilken Magt og Myndighed Gejstligheden med Paven som dens Beskytter havde tiltvunget sig, og med hvilken Anmasselse denne Stand nu vovede at trodse den verdslige Myndighed.

Omtrent ved dette Tidspunkt antages Hammershus at være opført. Det er i ældre historiske Beskrivelser af Bornholm bleven anført, at Lunds første Ærkebisp, Asser, i Aaret 1111 skulde have paabegyndt Opførelsen af Hammershus; men alle Nutidens sagkyndige Forskere forkaste denne

Mening; det er endvidere blevet antaget, at Kong Valdemar den Store skal have bygget Hammershus 1159 mod Vendernes Anfald; men ogsaa dette antages af alle som urigtigt. Mærkelig nok haves der om Tidspunktet for Opførelsen ingen paalidelige historiske Efterretninger, men Middelalderens Optegnelser omtale kun, at denne Klippeborg er grundlagt af Lunds Ærkebisp*), og man er i vore Dage efter foretagne grundige Undersøgelser derefter kommen til det Resultat, at »Slottet«, som det den Dag i Dag kaldes paa Bornholm, maa være opført omtrent midt i det 13de Aarhundrede, eller med andre Ord, at Opførelsen paabegyndtes og lidt efter lidt fuldførtes under de store Stridigheder mellem Kristoffer den 1ste og Ærkebisp Jakob Erlandsen (1252—1259) I Meddelelser fra Nationalmuseets 2den Afdeling, trykte i Østifternes historisk-topografiske Selskabs 1ste Binds 1ste Hæfte af dets Tidsskrift: »Fra Arkiv og Museum«, udtaler Dr. Møllerup, at Hammershus rimeligvis er opført af Ærkebisp Jakob Erlandsens Broder, Andreas Erlandsen, efter at Kristoffer den 1stes kongelige Fæstning, Lilleborg var indtagen og aldeles ødelagt, hvilket som bekendt skete 1259. At i hvert Tilfælde Beboerne i de tre Herreder af Bornholm have maattet hjælpe til med personligt Slid og Slæb med at køre Sten og andre Bygningsmaterialier o. dsl.

*) P. Hauberg: Bornholm (1888) Side #7.

uden Vederlag, kan næppe betvivles. Føjes hertil, at de utvivlsomt maatte lide tungt under hine Tidens hensynsløse Fremgangsmaade i Krigstid, saa fejler man næppe ved at betegne netop hin Periode som højst ulykkelig for Øens Befolkning. Hvad brød de krigsførende Parter sig om Bonden uden kun for at udnytte ham til Fordel for sig! Hans Marker bleve nedtrampede, hans blot paa nogen Maade brugelige Kreaturer ranedes, og hans Hus og Hjem plyndredes uden Skaansel.

Kong Kristoffer den 1ste havde under den yderst hæftige Strid mellem ham og Jakob Erlandsen flere Gange forgæves forsøgt paa at faa denne grebet og sat i et forsvarligt Fængsel; endelig lykkedes det Frue Nat 1259 at udføre dette i Gisleborg ved Landskrona i Skaane. Havde det været galt før, saa blev det værre nu; Gejstligheden rasede, og Ærkebispens Tilhængere tænkte kun paa at faa denne befriet og paa at hævne sig. Ved Pavens Hjælp fik man nu Fyrst Jaromar af Rygen hidset paa det ulykkelige danske Rige for, som det hed sig, at udfri Ærkebispens af sit forsmædelige Fængsel, og denne Blodhund var mere end villig til med sine rovlystne Venderhorder at hæрге fremmede Lande.

Førend han fik paabegyndt sit Tog mod Danmark, var imidlertid Kristoffer den 1ste pludselig død, og det blev saaledes hans Enke, som foreløbig maatte staa for Styret og tage Stødet af. Hun fik ogsaa rejst en forholdsvis talrig Bonde-

hær; men denne led i Sammenstødet med Venderne et frygteligt Nederlag. Da ilede imidlertid den ædle norske Konge, Hakon Hakonson, den ulykkelige danske Enkedronning til Hjælp, og Fyrst Jaromar skyndte sig hjem med sine Horder. Det varede imidlertid ikke længe, inden Gejstligheden og i det hele taget Ærkebispens Tilhængere fik ham hidkaldt igen, og denne Gang gjaldt Toget Bornholm, som Kristoffer d. 1ste under Fejden havde frataget Ærkebispestolen. Bornholmerne selv formaaede ikke at gøre nævneværdig Modstand; dette maatte saa omtrent udelukkende overlades til de Krigsfolk, Kongen havde paa Øen; men det viste sig snart, at ej heller disse formaaede at modstaa de fremtrængende Fjender med fornøden Kraft og Udholdenhed, hvorfor de led et afgørende Nederlag. Man har tidligere antaget, at Hammershus dengang var i Kongens Besiddelse og holdtes besat af Kongens Folk, og i en gammel Bispekrønike fortælles da ogsaa følgende:

»Han (o: Fyrst Jaromar) drog med Erkebispsens broder Anders Erlandsen til Bornholm og belagde Hammershus Slot. Besætningen maatte overgive sig og 200 Mand bleve fangne af hvilke en Del bleve henrettede og resten blev med ham fangen bortført til at ransoneres. Erkebispsens Broder, Anders Erlandsen blev tilbage paa Bornholm.«

Nye Forskninger gaa imidlertid ud paa, at det

ikke var paa Hammershus, men paa Lilleborg, at dette skete. Lilleborg var en Klippeborg, anlagt paa en aflang, isoleret Klippeknude i Almindingen i Vester-Herred, altsaa i den Del af Øen, som hidtil endnu havde ligget under Kronen. Udgravninger i dens Ruiner have ikke blot bragt for Dagens Lys blandt mange Vaaben og Jernsager en Del Mønter fra Kristoffer d. 1stes Tid, men ogsaa mange Beviser paa, at Borgen er ødelagt ved Ild, og heraf udledes saa den Slutning, som bedre synes at passe med Forholdene, at det, som ovenfor nævnt, var Lilleborg og ikke Hammershus, som 1259 blev ødelagt. Historisk Vished herfor haves dog ikke.

Fyrst Jaromar drog efter sin let vundne Sejer atter til Rygen, men Ærkebispens Broder forblev paa Øen, der nu atter betragtedes som hørende til Ærkesædet.

Medens dette foregik, var Ærkebispens bleven sat i Frihed, hvorefter han fortsatte sine hadefulde Bestræbelser for paa alle tænkelige Maader at skade Kongemagten og hævne sig paa Kongehuset. At det herved ogsaa gik haardt ud over Fædrelandet, og at hele Folket kom til at lide under denne voldsomme Fremgangsmaade, brød den Herrens Tjener, Ærkebispens, sig kun lidt om. Striden fortsattes derfor ogsaa efter Kristoffer den 1stes Død ligesaa hensynsløst som før. Selv Pave Urban, som dog havde anmodet Fyrst Jaromar om at udfri Ærkebispens af Fængslet,

fandt tilsidst ud, at dennes Gerninger vare onde. Han skrev derfor til sin stridbare Ærkebisp i Norden og bebrejdede ham hans onde Gerninger, særlig det, »at han havde tilskyndet Fyrst Jaromar og sin Broder Anders Erlandsen til at foretage slige onde Gerninger med Kongens Folk paa Bornholm, ødelægge Fæstningen og Slottet siden indtaget og besiddet«*).

Den Pave, som skrev dette irettesættende Brev til sin onde Ærkebisp i Lund, døde snart derefter, og hans Eftermand holdt med Ærkebispen, hvilket gjorde denne endnu mere trodsig imod Kongemagten. Striden vedvarede derfor fremdeles, og under denne belejrede Kongens Folk Hammershus, som endelig indtoges 1265. Hele Bornholm kom nu atter i Kongens Besiddelse; men dette varede ej heller denne Gang ret længe. Ærkebispen var rejst til Rom for at klage til Paven; men Enkedronningen rejste ogsaa derned for at forsvare Kongemagten. Efter mange og langvarige Forhandlinger sluttedes endelig 1273 i Lyon i Frankrig et for Kongens Sag meget ydmygende Forlig, ifølge hvilket bl. a. Hammershus

*) Uddrag af et haandskrevet Udtog af Magn. Mathæi Bispekrønike, opbevares i Bornholmiana 5. Bind (Rigsarkivet). Der tales her baade om en Fæstning, som blev ødelagt, og Slottet, som blev indtaget, og disse Ord synes saaledes at bestyrke den Mening, at Fæstningen har været Lilleborg.

med tilhørende 3 Herreder i Aaret 1276 gaves tilbage til Ærkebispesædet i Lund, men da var den stridbare Ærkebisp død. Han havde bragt store Ulykker over sit eget Fædreland, og for Bornholmerne havde hans hele stridbare Færd været en stor Ulykke. Til hans Minde knyttede der sig kun Erindringer om Kamp og Strid med tilhørende Blodsudgydelser og andre Rædsler. Under de to næste Ærkebisper passerede for Bornholms Vedkommende intet videre af Betydning; men derefter blev i Aaret 1290 Jens Grand Ærkebisp, og han var vistnok endnu værre end nogen af hans Forgængere. Under Erik Menveds Kamp imod de Fredløse (Erik Glippings Mordere) fandt disse baade Støtte og Tilflugt hos Jens Grand, og paa Hammershus, som nu var i Ærkebispens Hænder, fandt Tid efter anden flere af dem et sikkert og trygt Tilflugtssted. Ogsaa Jens Grand blev som bekendt fængslet; men efter i en Tid at have hensiddet i et vistnok haardt Fangenskab lykkedes det ham at undvige og komme over til Hammershus, hvorfra han senere drog til Rom for at klage til Paven. Han synes at være kommen tilbage til Bornholm 1301; men da han her var ilde lidt baade af Gejstlige og andre, forlod han næste Aar atter Øen og Riget og kom aldrig mer tilbage. Fra Ærkesædet blev han fjernet omkring 1303 og fik 1310 Bremens Ærkebispestift, og her levede han endnu

omtrent en Snæs Aar, bestandig i Strid med alle Haande Magter og Myndigheder*).

1303 blev en pavelig Legat, Isarnus, Ærkebisp i Lund, og omtrent samtidig gav Kong Erik Menved nu ogsaa det 4de af Bornholms Herreder, Vester-Herred, til Ærkebispestolen; men da det viste sig, at dette var pantsat til Drost Uffe Nielsøns Arvinger, og da Kongen næppe kunde indløse Pantet, maatte der træffes en anden Ordning. Ærkebispemænd fik derfor i Stedet for det bornholmske Herred Vermundshøj-Herred i Skaane, og Rønne Herred slap saaledes dengang for at komme ind under Bispevælden. I de 7 Aar, Isarnus sad ved Sædet, synes der at have været Ro paa Bornholm; men saa kom Esger Jul og med ham mørke og tunge Tider. Baade han og den Lensmand, han paa sine Vegne lod styre Hammershus med tilliggende Herreder, vare lumske og fjendtlige imod Kongehuset, og paa Hammershus fandt de Fredløse fremdeles et trygt Tilflugtssted. Kongen protesterede herimod, samt forlangte, at den Mand, som af Ærkebispemænd ansattes til Lensmand paa Bornholm, ikke maatte være en Kongen mistænkelig Person. Ærkebispemænd indvilligede ogsaa heri, og 1316 syntes endelig den Sag bilagt. Det viste sig dog meget snart, at

*) Frederik Barfods Fortællinger. Han døde 1327. (Kr. Erslev: Danmarks Riges Historie II. Bind 7de Hæfte Side 159)

Indrømmelsen kun havde været paa Skrømt, og 1319 sendte Kongen derfor sin Marsk, Ludvig Albrektsen, til Bornholm med Krigsfolk. Disse tvang snart Ærkebispens Folk til at overgive Slottet, som nu toges i Besiddelse af Kongens Folk. Samtidig hermed*) overgav Bornholmerne ved et paa Latin skrevet Brev Øen til Kongen. I samme Brev beklagede de sig bittert over den ulidelige Uret, nogle af dem havde lidt af Ærkebispens Folk. Ærkebisen selv var rejst ud af Riget, men kom tilbage fra Rom 1321, og derefter sluttedes i Roskilde et Forlig mellem ham og Kristoffer den Anden, ifølge hvilket Hammershus med sine Herreder atter skulde tilbagegives Ærkesædet paa visse Betingelser, som dog ikke vedkom Bornholm. Det var den samme Historie, som gentog sig Gang efter Gang.

Det ovenfor nævnte Forlig i Roskilde blev ikke holdt fra Ærkebispestolens Side, væsentlig vel fordi Domkapitlet i Lund nægtede at indvillige i, at der udbetaltes Kongen 5000 Mark Sølv, hvilket var bestemt i Forliget. Og saa begyndte man forfra igen. Kongen sendte sin Marsk, Peder Vendelbo, med Krigsfolk til Bornholm, og i 16 Maaneder belejrede disse nu Hammershus, som derefter 1325 maatte overgive sig for faa Aar derefter atter at komme tilbage under Ærke-

*) Kristi Himmelfartsdag 1319.

sædet, da Carl, med Tilnavnet »den Røde«, havde afløst Esger Jul som Ærkebisp. Rønne Herred eller Vester-Herred, som det skiftevis kaldtes, havde i den Tid, det henlaa under Kronen, gennemgaaet adskillige Omskiftelser. Det havde — som foran meddelt — været pantsat til Drost Uffe Nielsøn, var senere ved en 12 Mands Dom, afsagt i Helsingborg af 12 Adelsmænd, tilkendt Johan Uffesøn som lovlig Arv efter hans Fader. Ja det havde endogsaa, før det kom i Familien Uffesøns Hænder, en Tidlang tilhørt Hertug Witslaf af Rygen, som havde solgt det til Niels Uffesøn,*) den ovenfor nævnte Drost Uffe Nielsøns Fader.

I August Maaned 1327 solgte den sidste Uffesøn, som har ejet Herredet, endelig dette til Ærkebisp Carl for 1000 Rdl. »nye schaansche Penge«. Hele Bornholm var saaledes nu paa lovlig Vis i Ærkebispens Hænder! I den lovløse Tid fra 1332—40 styrede Ærkebisperne Øen uden at nogen forsøgte at gøre dem Besiddelsen stridig; men da Valdemar Atterdag begyndte at samle det adspalttede Rige, gik hans Bestræbelser bl. a. ogsaa ud paa at tilbagevinde Øen, hvilket ogsaa lykkedes for ham, dog kun for en kort Tid. Arild Hvitfeld beretter et Sted, at Valdemar Atterdag

) Erik Glipping gav 1277 Niels Uffesen kgl. Konfirmation paa det Køb om Rønne Herred, han havde sluttet med Hertug Witslaf.

havde indtaget Bornholm, medens Skaane var kommen i Sverigs Eje; men et andet Sted beretter han, at de holstenske Herrer havde solgt eller »qvitteret« Skaane til Kong Magnus af Sverig. Men da denne derefter tog Hylding af den skaanske Adel og Almue, søgte Indbyggerne paa Bornholm Beskyttelse hos Kong Valdemar, som »anammede« dem under Danmark fra Lunde Sæde. Hvorledes nu end den snilde Kong Valdemar har erhvervet Bornholm tilbage, enten ved Magt eller List, saa er det utvivlsomt, at Øen i nogen Tid igen kom under den danske Krone. Under de mange og store Vanskeligheder, som Kong Valdemar havde at kæmpe imod, maa han imidlertid have fundet det fordelagtigst at staa i et venligt og godt Forhold til den endnu saa mægtige og indflydelsesrige Gejstlighed, og han tilbagegav derfor atter Ærkesædet Øen Bornholm, dog kun paa visse nærmere bestemte Vilkaar. Disse vare, at naar Kongen forlangte Bornholm tilbage, skulde Ærkebispens og hans Efterfølgere tilbagelevere den med »Vaaben og Værge og med hvad andet som dertil hører ligesom Hr. Jacob Splid*) nu paa Kongens Vegne leverede ham det«.

Endvidere bestemtes:

»At hvem af Ærkebispens eller hans Efterkommere, der blev sat til Gouverneur paa Hammershus og Landet, skal give sin Haand fra sig, at

*) Lensmand paa Bornholm i Valdemar Atterdags Tid.

Kongens Ret ej i mindste Maade skulde for-
mindskes^(*)).

Man skimter gennem disse Betingelser Kong Valdemars bekendte Statsmandskløgt. Et Forlangende om Øens Tilbageblivelse blev dog ikke stillet i lange Tider, og Øen forblev nu i henimod 200 Aar under Ærkesædet. — Enkelte af de Ærkebisper, som i dette lange Tidsrum sad paa Ærkebispestolen, have vistnok af og til opholdt sig kortere eller længere Tid paa Hammershus, saaledes Niels Jonesen, som døde her 1379. Under Kong Oluf, Dronning Margrethe, Erik af Pommern og Kristian den 1ste synes alt at have gaaet sin jævne Gang. Ærkebisperne gjorde sig Besiddelsen af hele Øen saa nyttig og indbringende som mulig. Til de regerende Konger indløb der imidlertid mangfoldige Klager over Forurettelser, ikke blot fra Beboerne, men ogsaa fra fremmede, særlig fra Hansestæderne, som gentagne Gange klagede over Ærkebispernes Lensmænd, hvilke de beskyldte for Forurettelser ved Strandinger o. dsl. Det faktiske Forhold var imidlertid, at det var Hansestæderne, som herefter i lange Tider i højeste Grad forulempede og forurettede Beboerne paa Bornholm. Hansestæderne vare netop i deres Glansperiode, de havde viden om tilvunget sig Ret til at drive Handel paa den

*) Efter et haandskrevet Uddrag af Magn. Mathæi Bispekrønike — i det store gl. Bibliothek.

for dem fordelagtigste Maade, og Bornholm, som laa lige ved deres store Handelsvej, hjem-søgte de eftertrykkeligt. Hustomt-Pladserne langs med Bornholms Østkyst ere vistnok Levninger af deres »Boder«, hvilke de i lange Rækker og Grupper havde eført ved Stranden for at op-købe, nedsalte og udføre Sild og anden Fisk. Havne af den Slags, vi kende, fandtes ikke; men de tyske Handelsmænd forstod at hjælpe sig. Deres Skibe anløb de mest bekvemme Steder ved Kysten, ankrede op paa de bedste Anker-Pladser og indtog her deres Ladning samt udskibede Varer, som agtedes solgte, alt uden nævneværdige Udgifter. Fortjenesten ved Handelen gik i de-res Lomme, Beboerne fik saare lidt! Det ikke videre velklingende plattyske Sprog hørtes over-alt, hvor de tyske Havnesteder havde deres Kræm-mersvende anbragte, og Bornholmerne maatte taalmodig finde sig i, at disse fremmede Handels-folk tog saa at sige al den Fortjeneste, de selv burde haft, ud af Hænderne paa dem. Indførte Varer maatte de betale i dyre Domme; hvad de havde at sælge fik de derimod saare lidt for. Hverken Kongerne eller Ærkebisperne formaaede lige over for Hansestædernes store Magt at beskytte deres Undergivne.

Først da Kong Hans kom paa Danmarks Trone, gjordes der flere Forsøg baade paa at indskrænke Hansestædernes Rettigheder og paa at faa Bornholm tilbage under Kronen.

Blandt den Række Ærkebisper, som i dette Tidsrum beklædte Ærkebispestolen, maa Birger nævnes som den mest fremragende. Lige over for de Forsøg, Kong Hans gjorde paa at faa ham til at tilbagegive Bornholm, værgede han sig med Kløgt og Dygtighed, og han beholdt da ogsaa Øen til sin Død. I Birgers Tid blev Bornholm flere Gange ilde medtaget af Hansestæderne, hvis Krigsfolk plyndrede og brandskattede paa Øen, uden at nogen forsøgte at gøre Modstand. De tvang Beboerne til at betale store Pengesummer samt yde Naturalier. I Aaret 1509 kom saaledes en lybsk Flaade, bestaaende af 13 Skibe, som agtede sig til Sverig, tæt ind under Bornholm. Man landsatte Krigsfolk, udplyndrede en Del af Øen og paalagde en stor Brandskat. Aaret efter, under en Krig mellem Lybæk og Danmark, kom atter en lybsk Flaade bestaaende af 26 Skibe, dels fra Lybæk, dels fra Stralsund. De satte atter Krigsfolk i Land og forlangte en Brandskat af 8000 Mark lybske Penge, og da man ikke kunde betale denne, plyndrede og brændte de over hele Øen, ihjelslog 50 Mand og ranede »Fæ, Qvæg, Smør,« og hvad de ellers kunde føre ud til deres Skibe. Aakirkeby blev ved denne Løjlighed aldeles udplyndret og derefter afbrændt.

1511 kom imidlertid endelig Kongens Flaade Bornholmerne til Hjælp, og denne Gang forjog den tapre Jens Holgersen Ulfstand dem den 10. August, just som de beredte sig til et nyt Plyn-

dringstog. Øen var bleven haardt medtaget, og værst var det gaaet ud over Aakirkeby, som var aldeles ødelagt. Denne By var Ærkebispernes Kjæledægge; her stod Øens fornemste Kirke, og her havde Ærkebisen sin egen Gaard. For at ophjælpe Byen fritog Ærkebisen nu Byens Beboere for at betale de Afgifter, de ellers skulde yde, ja udlovede endogsaa Hjælp til alle, som atter vilde opbygge de afbrændte Gaarde.

Forfatteren af den haandskrevne Bornholms Krønike*), Rasmus Pedersen Rafn, meddeler i denne, at Ærkebiskop Birger skal have været liden af Vækst, men stormægtig. Han holdt flere Folk og Tjenere til at forsvare sig mod Vold og Magt end Behov gjordes og red daglig ud med 130 Mænd. Der findes særdeles mange Dokumenter, indeholdende Befalinger, Domme o. dsl. fra Birger. Man har ogsaa hidtil antaget, at han udstedte Adelsbreve, hvilket dog ellers kun Kongen kunde gøre, og i Thuras Bornholms Beskrivelse fra 1756 findes aftrykt et Adelsbrev for en vis Jens Koefoed**) paa Bornholm. I

*) Dette Skrift, som sluttedes 1671 og indsendtes til Kongen, blev aldrig trykt. Originalen og to enslydende Afskrifter opbevares i det kgl. Bibliothek.

**) Denne Jens Koefoed maa ikke forveksles med den langt senere levende Jens Pedersen Koefoed (Bornholms Befrier), hans hele Navn var forøvrigt Jens Madsen Koefoed.

historisk Tidsskrift V R, 4de Bind, Side 699—712 har imidlertid C. F. Bricka med plausible Grunde paavist, at dette Aktstykke maa være et Falsum, forfattet i en langt senere Tid*). Der var dog i Birgers Tid enkelte Folk af virkelig Adel, som havde Strøgods paa Bornholm. Dette bestod dog kun i store Bøndergaarde med flere smaa underliggende Gaarde og Agerbrug. Med disse Ejere, af hvilke enkelte vistnok opholdt sig paa deres Gods paa Øen, om ikke altid, saa dog af og til, havde Ærkebisperne, og særlig Birger, mange og lange Stridigheder. De betragtede sig med deres Bønder som ikke staaende under Ærkebispens, og nægtede at skatte eller yde Tiende og andre Ydelser til Ærkebispenses Lensmænd paa Hammershus. Disse inddrev desuagtet de forlangte Ydelser med Vold og Magt, og saa klagedes der, ikke til Lensmandens nærmeste Foresatte, Ærkebispens, men til Kongen.

Der var saaledes en meget langvarig Strid mellem Ærkebispen Birger og Adelsmanden Niels Brahe, som havde Strøgods paa Bornholm og ofte opholdt sig her. Han var Kong Kristian den Andens trofaste Ven og fandt derfor stor Støtte og Hjælp hos Kongen imod de Overgreb,

*) Hermed maa de paa Bornholm lige til vor Tid opretholdte Meninger om en adelig Koefoed-Slægt, der skulde nedstamme fra denne Jens Koefoed, være skrinlagte.

Ærkebispens Lensmand havde gjort sig skyldig i. Sagen var indviklet og stod længe paa; talrige Actstykker*) vidne herom. Birger blev stævnet til at møde for Kongen og nogle af hans Raader, og i Aaret 1519 skrev Kristian den Anden til ham om at »restituere, hvad der var gæstet og pantet fra Niels Brahes Bønder, efter at Kongen havde taget denne Sag til sig at ville høre for Kongen og Danmarks Riges Raad**). Tiderne havde begyndt at forandre sig, Gejstlighedens Magt havde kulmineret, nu var den i Aftagende, Kongemagten derimod i Tiltagende. Birger fik dette at føle i sine sidste Dage, han døde imidlertid samme Aar, som Kongen havde stævnet ham for sig, og oplevede saaledes ikke at se en Ende paa denne for ham vistnok meget pinlige og fortrædelige Sag. Døden befriede ham ogsaa for at se, at Bornholm kort efter blev taget fra Ærkebispesædet for aldrig mere at komme tilbage til dette. Han efterfulgtes af Jørgen Skodborg, som først var Kristian den 2dens Skriver, men af denne, paa Trods af Domkapitlets paastaaede Valgret, blev indsat til Ærkebisp i Lund. Dette skete 1520. Snart efter forlangte Kongen under Henviisning til de Bestemmelser, der vare vedtagne i Valdemar Atterdags Tid, at

*) Aftrykte i Hüberts bornholmske Actstykker.

***) Hüberts Actstykker I. Nr. 58.

faa Bornholm tilbageleveret, og han ventede vistnok, at hans fordums Skriver vilde indvillige uden Modstand. Heri tog han dog fejl. Ærkebispnen erklærede, at han ikke kunde afstaa Bornholm fra Lunds Sæde; da han imidlertid kendte Kristian den 2dens voldsomme og hæftige Karakter, frygtede han for Voldsomheder fra Kongens Side og erklærede hellere at ville gaa i Kloster end at vedblive med at være Ærkebisp, hvilket blev ham tilladt.

Kristian den 2den opgav imidlertid ikke Sagen; han lod Lunds Prælater og Kanniker stævne for sig og foreholdt dem, at de skulde tilbagelevere Bornholm; men hertil vare de ikke til at formaa. Med den Hensynsløshed, der saa ofte særtegnede Kristian den 2den, lod han nu disse Mænd indsætte »udi et slemt stinkende Fængsel«*), fra hvilket de dog senere bleve løsgivne.

Hvad Kongen ikke kunde faa med det gode, tog han derefter med det onde. 1521 sendtes Krigsfolk til Øen, og disse indtog snart Hammershus og bemægtigede sig hele Øen. Aaret derefter inddroges saa hele Øen under Kronen; men ulykkeligvis kom samme Aar Kristian den 2dens uforsonlige Fjender, Lybækkerne, under Bornholm med en Flaade paa 30 Skibe og satte Krigsfolk i Land. Nexø blev plyndret og brændt,

*) Efter et haandskrevet Uddrag af Magn. Mathæi Bispekrønike (i det store gl. Bibliothek.)

hele Øen erobret, Slottet indtaget og Besætningen nedsablet. Kong Kristian den 2den havde saaledes kun liden Glæde af, at han havde løsrevet Bornholm fra Ærkesædet i Lund og atter forenet det med Danmark; forøvrigt var jo hans Tid som Konge kun kort, saasom han allerede Aaret efter maatte flygte og aldrig mere kom til at beklæde Danmarks Trone.

Mærkeligt nok overlod hans Efterfølger, Frederik den 1ste, i Aaret 1523 atter Bornholm til Ærkesædet; men kun i et Par Aar kunde dette saa endnu drage Nytte af den saa ofte omstridte Ø; thi saa afstodes den til Lybækkerne. Kongen maatte imidlertid for at holde Ærkesædet skadesløst afstaa til dette Warberg Slot og Len. Bornholm fik Ærkesædet aldrig mere.

I omtrent 377 havde de 3 og i omtrent 200 Aar det 4de af Øens Herreder, paa enkelte korte Afbrydelser nær, ligget under Ærkebispesædet i Lund. Øens Forvaltning havde været meget forskellig, eftersom de forskellige Ærkebisper og deres Lensmænd paa Hammershus vare sindede, og sammemlignes de under Ærkebispe-Regimentet værende Beboeres Livsvilkaar med deres, som hørte under Kronen, saa er det tvivlsomt, om

disse sidste havde det stort bedre end de første. Under alle Omstændigheder bleve de Landstrækninger, som henlaa under Ærkesædet, hverken pantsatte eller solgte, hvilket derimod meget ofte var Tilfældet med dem, der laa under Kronen. Rønne-Herreds Skæbne afgiver et godt Bevis herpaa. Men naar i svundne Tider enkelte Historie-skrivere have skildret den Tid, i hvilken Bornholm laa under Ærkesædet, som en lykkelig Tid, og kalde det ærkebiskoppelige Regimente for Øens Guldalder, saa turde dette være grov historisk Usandhed. En af Nutidens Forfattere, M. K. Zahrtmann, hævder da ogsaa dette i meget bestemte Udtryk, naar han i Indledningen til en Afhandling om »Lybækkerne paa Bornholm« fremhæver, at Beboerne, da de 1319 overdroge deres Ø til Erik Menved, beklagede sig bittert over Ærkebisperne, og udtaler:

»De led mangfoldige Forurettelser og haarde Undertrykkelser, Udplyndringer og Røverier paa Bornholmernes Gods og Eje, Baand, Fængsel og Pinsler paa deres Personer, Landsforvisninger, Lemlæstelser, skændige og grusomme Drab paa deres Slægt og Venner og andre Forsmædelser, Forfølgelser og utaaelige Forurettelser, udøvede af Esger Jul af Lund og hans Tilhængere, der bestode af Mænd, som vare lovlig forviste, fredløse og domfældte i Danmark formedelst deres uhyre Forbrydelser*).

*) Museum. Aargang 1694.

Zahrtmann bemærker hertil, at selv om meget i denne Beskrivelse maa føres paa Lejlighedens Regning, synde dog sikkert de Skribenter i Spyt-slikkeri, der kalde det ærkebiskoppelige Regimente for Øens Guldalder.

Bornholm under Lybækkerne.

Vi have i det foregaaende set, at Lybækkerne, efter at de ofte havde plyndret og brandskattet paa Bornholm, i Aaret 1522 under Krigen imod Kristian den Anden erobrede hele Øen og indtog samt tildels ødelagde Slottet. Kristian den 2den havde forsøgt at indskrænke deres Handel og Handelsrettigheder i sit Rige, derfor allierede de sig med hans Fjender, og derfor understøttede de Frederik den 1ste i Kamp imod Kristian den 2dens Tilhængere. Lybækkerne gjorde dog aldrig noget for intet, men søgte i alt kun deres egen Fordel. Af den Grund saa man dem snart som Danmarks Fjender, snart som dettes Allierede, alt efter, hvad der i Øjeblikket under de givne Forhold tjente dem bedst. Da Frederik

d. 1ste var bleven anerkendt som Konge, og Kampen imod Kristian den 2dens Folk var endt, præsenterede Lybækkerne ham imidlertid en Regning paa 158,019 lybske Mark, et efter den Tids Forhold meget stort Beløb, som Kongen ikke saa sig i Stand til at betale. Derfor overlod han dem Bornholm for et Tidsrum af 50 Aar. Kongen forbeholdt sig dog Overherredømmet og den gejstlige Jurisdiktion over Øen, hvilket betød, at han kunde paadømme Indbyggernes Klager, hvis de fandt sig forurettede, samt, at han kunde udskrive almindelig Landskat, om det behøvedes, og hvad den gejstlige Jurisdiktion angik, betød det bl. a., at Kongen skulde ansætte og afskedige Kirkens Embedsmænd, samt, at disse med hele deres Embedsgjerning skulde sortere under Kongen. Endelig betød det, at Kongen kunde ansætte en gejstlig Jurisdiktionsfoged, som var uafhængig af Lybækkernes Foged og skulde indkræve Tiender og andre Kirkeafgifter, samt de saakaldte gejstlige Bøder (Hor-, Manddrabs- og Trolddomsbøder); af disse Afgifter og Bøder tilfaldt Halvdelen Kongens Kasse, medens Halvdelen gik i Fogedens egen Lomme som hans Lønning*).

Lybækkerne fik Ret til at hæve samtlige Skatter af hele Øen samt modtage alle de Naturalydelser og det Pligtarbejde, som Beboerne fra

*) Hüberts Actstykker Nr. 204.

gammel Tid af skulde præstere, dog med Undertagelse af Kirkens og Gejstlighedens Gods, af hvilket ganske ubetydelige Afgifter gik til Slottet. Ved at modtage Øen paa disse Betingelser vare Lybækkerne paa en Maade at betragte som Kongens Undersaatter, hvad Bornholm angik. I Overenskomsten bestemtes derfor ogsaa, at de i Tilfælde af Krig og Fejde skulde hjælpe Kongen, hvis Bornholm eller nogen Del af det danske Rige blev erobret af Fjenden. Lybækkernes Fogeder fik en Lensmands Myndighed, og da de paa en Maade kom til at staa i et dobbelt undersaatligt Forhold, nemlig baade til Raadet i Lybæk og til Kongen, maatte Stillingen blive vanskelig. Hertil kom, at Beboerne paa Bornholm umuligt kunde være venligt stemte mod Lybækkerne, som gentagne Gange havde plyndret, brandskattet og mishandlet dem. Under saadanne Omstændigheder trængtes der til en særlig dygtig og retsindig Mand til Foged over Bornholm. Lybækkernes første Foged, Bernt Knop, var ingenlunde en saadan Mand. Da han 1525 modtog Hammershus, var Slottet i en ussel Tilstand; det var 3 Aar i Forvejen bleven erobret og afbrændt af Lybækkerne selv og var næppe i disse 3 Aar, der vare gaaede siden den Tid, bleven istandsat mere end højst nødvendigt. Bernt Knop skrev da ogsaa flere Aar senere, da han skulde aflægge Regnskab, at da han modtog Slottet Hammershus og Landet Bornholm, var dette i stor Armod, ligesom ogsaa

Listen over Inventariet og over, hvad der fandtes af Korn og Levnedsmidler paa Slottet, viser dette. Trods Befolkningens Armod begyndte imidlertid Bernt Knop straks eftertrykkerligt at virke for, som M. K. Zarthmann skriver*), »at afnøde den fattige Ø Afdrag paa den Sum, Lybækkerne mente at have til gode, ikke af Bornholmerne, men af Kongen, og det var Afdrag med blodige Renter«. Bernt Knop var Foged fra 1525—43, og i dette Tidsrum indløb der mange Klager over hans uretfærdige Styrelse. Saavel af disse som af det Regnskab, han aflagde for Aarene 1526—42, ses det, at han ingenlunde indskrænkede sig til paa Lybækkernes Vegne at oppebære de Skatter og Ydelser, som med Rette kunde kræves, men at han gik langt videre. Følgen heraf blev, at Bernt Knop snart blev grundig forhadet og kom til at staa i et meget spændt Forhold til den Befolkning, han paa saa mange Maader gjorde blodig Uret. Frederik den 1ste døde 1533, og hans Efterfølger, Kristian den 3die, maatte som bekendt, forinden han blev anerkendt som Konge, bestaa en treaarig Kamp, Grevens Fejde, i hvilken ogsaa Lybækkerne deltog, denne Gang ikke paa Kongens, men paa hans Modstanderes Side. Medens denne Borgerkrig rasede i Danmark, ind-

*) „Museum“ 1894 i en Afhandling om Lybækkerne paa Bornholm.

løb der til Kristian den 3die Klage efter Klage over Bernt Knop, og Kongen lovede derfor Bornholmerne, at han vilde komme dem til Hjælp med Skibe og Folk og udfri dem af Lybækernes Hænder. Dette Kongens skriftlige Løfte bevirkede, at Bornholmerne 1535 forsøgte at gøre Opstand mod deres Undertrykkere. Den paa Bornholm ved den Tid bosatte Adelsmand Mogens U (Vff, Vgh, Wu, We, W), som var kongelig Landsdommer, og flere andre af de mest ansete Mænd vare vistnok Opstandens Ledere. Kongens Løfte om at komme sine Bornholmere til Hjælp blev imidlertid ikke indfriet, og da Lybækernes Landsknægte i de langvarige Krigstider vare øvede ganske anderledes i at bruge Vaaben, særlig Skydevaaben, vandt Berent Knop en let Sejer over Bornholmerne og tilføjede dem et blodigt Nederlag i Sammenstødet paa Eglænge, en Mark syd for Aakirkeby. Man har tidligere ment, at Aarsagen til Nederlaget særlig var den, at Bornholmerne ikke kendte Brugen af Kugler og Krudt, men dette er urigtigt. M. K. Zahrtmann har i den foran nævnte Afhandling udviklet, at den nævnte Mening er lidet rimelig; »thi«, skriver han, »i en Klage fra 1553 over Bernt Knop siges der, at alle Kirker paa Bornholm havde Bøsser, baade Hager og Kobberstykker, som Knop tog fra Kirkerne og lod føre til Hammershus.«

Aarsagen til Nederlaget maa nærmest søges

deri, at Bornholmerne, som jo vare mange flere end Bernt Knops lybske Landsknægte, vare aldeles utilstrækkeligt forsynede med Skydevaaben og kun daarligt øvede i Brugen af dem, de muligvis havde. Følgerne af denne mislykkede Opstand vare slemme.

Bernt Knop hævnede sig ved haarde Straffe, baade Bøder, Gæsteri*) og Henrettelser. Hovedmanden for Opstanden, Landsdommer Mogens U, flygtede til Skaane, ellers var han bleven henrettet. Han kom først tilbage til Bornholm 1562 og da som Kongens Jurisdiktionsfoged for den gejstlige Jurisdiktion, men han døde et Par Aar senere. Kristian den 3die, som havde lovet saa godt, svigtede ikke blot sit Løfte, at udfri Bornholm; men han lovede endog Lybækkerne, at de maatte beholde Øen 50 Aar ud over de første 50 Aar, altsaa i alt i 100 Aar. Bernt Knop var ovenpaa; han haanede Bornholmerne og indsmigrede sig hos Raadet i Lybæk. Som et Eksempel herpaa, kan anføres, at han tvang Bornholmerne til at lade forfærdige 5 store Sølvbægere, hvert forsynet med en haanende plattysk Indskrift. Disse sendtes 3 Aar efter Opstanden over til Raadet i Lybæk og opbevaredes paa Raadhuset. For Bornhol-

*) Ved Gæsteri forstaas, at Bønderne maatte modtage Fogeden og hans beredne Følge eller en Del af hans Folk med Heste og Hunde og koste dem i et vist Antal Dage uden Vederlag.

merne var dette en udsøgt Haan, for Bernt Knop en kun lidet værdig Triumf.

Overvundne af deres Undertrykkere og svigtede af deres Konge, maatte de ulykkelige Beboeres Mod synke, og ethvert Haab om, at det kunde nytte noget at klage til Kongen, maatte briste. Det ses imidlertid af foreliggende Actstykker fra den Tid, at man alligevel blev ved med at klage over Bernt Knop, og Kristian den 3die, som i Virkeligheden havde indirekte Skyld i, at Bornholmerne vovede at gøre Opstand og nu maatte lide saa haardt under Følgerne, har utvivlsomt ogsaa erkendt sin ikke ringe Brøde i denne Sag.

Han skrev nu til Raadet i Lybæk og udvirkede, at dette lovede at sende Delegerede til Bornholm for at høre Undersaatternes Klager m. m. For at Sagerne imidlertid ikke skulde blive afgjort af ensidige, partiske Dommere, besluttede Kongen, at der ogsaa skulde sendes danske »Raader«, og paalagde den 16de Juni 1538 Cantsleren, Johan Friis, at udvælge tjenlige Mænd dertil.*) Der kom nu ogsaa baade danske og lybske Udsendinge til Bornholm; men der synes ikke at være opnaaet stort for Beboerne denne Gang. I Aaret 1539 havde Kongen ladet udskrive en Ekstraskat paa Øen. Skattebrevet lød paa, at »Bynder

*) Hüberts Actstykker Nr. 98.

og menige almoe paa Baaringholm ehui som helst th tienne eller tilhørre sambt kiøpstadmendt ther sammestetz att huer skall giffue enn Rins Gl i Guld eller 1 Jochim Daller eller ij lodt stemplett sølff.*) Der blev nu sendt en Skatteopkræver, Hans Skovgaard, ledsaget af en Skriver, til Bornholm, og Kongen skrev til Bernt Knop, at han skulde være Hans Skovgaard behjælpelig med redelig at faa Skatten. Den paa dette Tidspunkt i Bund og Grund forarmede Befolkning, som Gang efter Gang var bleven udsuget, skulde nu endogsaa betale Ekstra-Skat til Kongen, hvilket just ikke skulde bidrage til at bevare Hengivenheden for denne.

Et Eksempel paa, hvor ussel og elendig Tilstanden var, haves i, at en af Øens største Gaarde, Vallensgaard i Aaker, laa aldeles øde og var ubeboet; Bygningerne vare nedfaldne. Beboerne vare imidlertid sejge i Udholdenhed og i at henvende sig til Kongen med deres Klager, et Træk, som forøvrigt er gennemgaaende i Bornholms Historie. 1541 fik Bernt Knop som Følge af disse idelig tilbagevendende Klager et meget alvorligt Brev fra Kongen**), som lod ham vide, at nu vilde han sende Stig Pors til Bornholm og at han havde befalet denne at undersøge og afhjælpe

*) Hüberts Actstykker Nr. 99

**) do. do. Nr. 103.

de bestaaende »Irringer«*) mellem Adel og andre Undersaatte saa og at undersøge Kirkegodset og have Indseende med, at Adelen blev ved Magt og Kirkegodset ikke forkortedes m. m. Bernt Knop skulde være Stig Pors behjælpelig, og han skulde lade Adelen paa Bornholm ukrænket og uhindret og lade Rigets og Kirkens Ret uforkrænkelig i alle Maader, ikke indføre noget nyt til Kongens Skade, og mod hvad der med Brev og Segl var lovet Lybæk.

Stig Pors kom, og Bernt Knop lovede godt; men allerede 1542 klagede Stig Pors over, at Knop kun daarligt holdt sine Løfter. Klagerne over Knop bleve nu saa haarde og saa mange, at han vistnok selv indsaa, at det var bedst, han trak sig frivillig tilbage, og samme Aar, endnu før han var fratraadt som Foged, sendte Raadet i Lybæk Junker Blasius v. Wickede til Bornholm for at sætte sig ind i Forholdene og derefter afløse Bernt Knop. Han opholdt sig vistnok paa Hammershus hos Bernt Knop; men dennes Hustru, Fru Cillia, blev beskyldt for at ville forgive ham. Der findes herom i Huberts Aktstykker, Side 155—57, aftrykt to lange Bilag. Junker Blasius slap dog for at omkomme ved Giftblanderi og deltog sammen med Knop i adskillige Forhandlinger, inden han endelig tiltraadte Embedet som Foged i Bernt Knops Sted.

*) Misforhold — Stridigheder.

1543 kom nemlig atter baade danske og lybske Afsendinge til Øen. De lybske gik i Land ved Nexø (16. Juni) og rejste to Dage senere op til Hammershus, hvor de i Nærværelse af baade Bernt Knop og Junker Blasius begyndte deres Undersøgelser. Den 23de Juni holdt de Landsting i Aakirkeby, og alle Sandemændene havde i Forvejen efter Ordre tillyst i deres Sogn, »at hvo, der havde at beklage sig over Knop, skulde her blive hjulpen til sin Ret«, dog ingen klagede over ham, men de takkede ham*).

Saa bange var man endnu for Bernt Knop, at man ikke turde klage mundtlig eller træde frem for Kommissionen og bevise sine skriftlige Klagers Rigtighed; man frygtede rimeligvis for Hævn.

Dagen efter holdt de lybske Raader Thing i Rønne; men ej heller her vovede man at klage. Den 7de Juli kom endelig de danske »Commissærer« til Sandvig, hvor de traf sammen med de lybske. Et Par Dage senere holdtes et stort Fællesmøde i Klemensker, hvor Almuen havde samlet sig. De danske Commissærer oplæste her et Brev fra Kongen, at mange Klager vare komne ham for Øre osv. Bernt Knop synes ogsaa at have været til Stede, og her vovede man endelig at fremføre sine Klager, rimeligvis fordi der nu ogsaa var danske Afsendinge til Stede. Enkelte Sager afgjordes, men de fleste udsattes, og ret meget

*) Hüberts Aktstykker Nr. 144.

kom der ikke ud af det. Ogsaa paa Koefoedgaard*) i Østermarie holdt den samlede Kommission Møde, men ej heller her opnaaede Klagerne noget videre Udbytte.

Før de lybske Afsendinge rejste hjem, indsatte de endelig Junker Blasius til Foged. Bernt Knop forlod dog endnu ikke Øen, fordi der var saa mange Regnskaber og desl., som først skulde endelig ordnes.

Junker Blasius v. Wickede var en mere rettænkende Mand end Knop, om der end ogsaa over ham noget senere indløb adskillige Klager; han var stedse meget svagelig, døde allerede 1547 og blev begravet i Allinge Kirke, hvor hans Ligsten med tysk (lybsk) Indskrift endnu fandtes, da Thura i Aaret 1756 udgav sin Bornholms Beskrivelse. Senere er den forsvunden. I den Tid Junker Blasius var Hovedsmand, lod Kongen udskrive en stor Ekstra-Skat (1544): Hver 10 Bønder maatte give 1 Okse, og hver Bonde $\frac{1}{2}$ L~~ø~~

*) Paa denne Gaard boede dengang en Povl Kofoed og Gaarden har senere holdt sig i samme Slægt, arvet fra Fader til Søn lige til vore Dage, altsaa i over 350 Aar. Denne Slægt, Bonde-Kofoederne, er en anden end den formentlig adelige Kofoedslægt, hvis Adelskab dog er mere end tvivlsomt, efter at det er oplyst, at det Adelsbrev, paa hvilket man bygger, er et Falsum. (Se C. F. Brikas Afhandling i Historisk Tidsskrift V R. 4de Bind Side 699—712.

Smør, 1 Side Flæsk, 1 Faar, 1 Gaas og de tjene-
 nende Karle hver en $\frac{1}{2}$ Daler*).

Efter Junker Blasius kom Mester Herman Bøit-
 tin og var Foged til 1556. I hans Tid (1555)
 afsendtes paany en Kommission til Bornholm for
 at undersøge alle ældre og nyere Klager og sær-
 lig Klagerne over Bernt Knop. De danske Com-
 missærer vare Børge Trolle, Peder Oxe og Niels
 Lange, de lybske Borgmester Dr. Falck og Raad-
 mand Bartholomæus Tinappel. Da denne Kom-
 mission kom til Bornholm, brøde alle Klager for
 Alvor løs; nu turde man endelig komme frem
 med dem. Af 120 Klager angik de 116 Bernt
 Knop, og kun een af disse fandtes at være ube-
 føjet, fordi den tidligere var forligt. I de øvrige
 tilkendte Kommissionen Klagerne Erstatning fra
 Lybæk for den Uret, de havde lidt, og det sam-
 lede Beløb, Lybækkerne forpligtede sig til at be-
 tale, udgjorde omtrent 4000 Lod Sølv, men dette
 Beløb var dog kun en forsvindende Del af, hvad
 der med Urette var udpresset af Bornholmerne.
 Lybækkerne maatte endvidere indgaa paa at betale
 3625 $\frac{1}{2}$ danske Mark i Erstatning for, hvad Bernt
 Knop ulovlig havde indkrævet af den gejstlige
 Jurisdiktion, hvis Indkomster tilkom Kongen.
 Blandt de Klager, som ved denne Lejlighed frem-

*) Hüberts Actstykker Nr. 115.

førtes, er der en, som viser, hvor aldeles hensynsløs Bernt Knop har været; den lyder saaledes:

»Først fik han en Regnskabsbog fra Nexø Kapel; derover er Kapellet forarmet, at han forkom samme Regnskabsbog. Var dertil et Sølvkors ud, af hvilket Berent tog en Sten; at tilspørge ham om samme Sten og hvor Korset siden blev af. Var der en Sølvknap i Korskaaben, fast større end et Hønsæg; at tilspørge ham om samme Sølvknap. Siden Kalk og Disk; at tilspørge ham, hvor de ere komne hen og tilbageæske alt dette tilsammen. Item at tilbageæske det Skyts*), som han tog fra Kirkerne her paa Landet. Tog han en Gaard fra en Præst, som hed Hr. Kort udi Nexø, Præstens rette Arv og Eje. Siden fratog han Præsten Nexø Kirke og havde den fra ham i ti samfulde Aar og skadede ham udi den Tid vel over 200 Mark. Der tilmed lod Berent hente Hr. Kort om Søndagen, som han skulde gøre Tjenneste udi sin Kirke, og lod ham føre til Slottet; og da var der to

*) Kirkeskytset bestod af Bøsser, baade Hager og Kobberstykker (altsaa Ildvaaben). Hagebøsserne vare Enkeltmands Bøsser, mens Kobberstykker vare Kobber eller Bronzekanoner. 1623 fandtes endnu paa Hammershus en Del, dengang allerede temmelig gamle metalstøbte Smaakanoner, næsten alle $\frac{3}{4}$ eller 1 pdr. Falkoner, der havde tilhørt bornholmske Kirker. (Otto Blom: „De ældste Kirker i Danmark“).

Børn at kristne og to Kvinder at lede i Kirke, og Børnene førtes hjem igen ukristnede«*).

Foranstaaende maa være et tilstrækkeligt Bevis for, at Bernt Knop i en aldeles utilbørlig Grad misbrugte sin Stilling som Høvedsmand. Af de mange andre Klager fremgaar endvidere, at han paa aldeles uforsvarlig Maade har plaget Beboerne med ekstra Arbejde, særlig til Nybygninger og Istandsættelser paa Hammershus. Han nævnes ofte i ældre Beskrivelser over Hammershus som Bygmester af Manteltaarnet, men dette er næppe rigtigt, hvorimod det maa antages, at han har ladet dette Taarn reparere og istandsætte.

Samler man hele Bernt Knops Synderegister, og sammenligner man hele hans Færd med de efterfølgende lybske Høvedsmænds, saa maa man komme til den Slutning at han var den værste af dem alle.

Den Erstatning, Raadet i Lybæk havde forpligtet sig til at betale i Anledning af Bernt Knops Forurettelser imod Bornholms Beboere, var endnu ikke betalt 1558, og Kristian den 3die maatte derfor eftertrykkeligt minde Raadet herom. 1557 havde Kongen ladet udskrive en ny Ekstra-Skat ligesom i Aaret 1539 og 1544, og denne Gang lød Skattebrevet saaledes:

*) Ordret gengivet efter M. K. Zahrtmanns Afhandling „Lybækkerne paa Bornholm“ i Museum 1894. Klagen findes ogsaa i Hüberts Aktstykker Side 219.

»Hver 10 Jordeigne Bønder skulle give XX Jochimsdaler, hver 20 Bønder, som ikke Jordegods have, XX Jochimsdaler. Inderstenne, pebuermenne, husmænd oc tiennestedreng, som kornseed haffue, hver $\frac{1}{3}$ Joch. Dal, hver Smed, Skomager oc Skrædder paa Landet oc hver Møller 1 Jochimsd.«

Der var altsaa ikke Tale om Lettelser i de tunge Byrder, der hvilede paa den forarmede Befolkning, tværtimod — med faa Aars Mellemlum fik man atter og atter Ekstra-Skatter. De gamle, fra Arilds Tid bestaaende, faste Landgilde Skatter bleve dog ikke forhøjede. Jordebøger havdes endnu ikke; Slotsskriveren maatte hvert Aar affatte en Fortegnelse over de faste skattepligtige Beboere, efter hvilken saa Landgilde-Skatterne bleve opkrævede.

1556 efterfulgtes Mester Herman Bøitin af Schweder Kettingk*) som Hovedsmand. Han havde allerede i flere Aar opholdt sig af og til paa Bornholm og havde bl. a. 1555 været nærværende ved Kommissionens Forhandlinger angaaende Klagerne over de tidligere Hovedsmænd

*) Kettingk, som var Borger i Lybæk, havde købt Valensgaard i Aaker, Øens største Gaard, af Karsten Lyneborg, som havde opbygget denne øde liggende Gaards Bygninger og 1541 havde faaet den overdraget af Raadet i Lybæk til arveligt Len under Forudsætning af den danske Regerings Stadfæstelse.

og havde her haft Lejlighed til at erfare, hvilken Uret særlig Bernt Knop havde tilføjet Beboerne, men fik ved samme Lejlighed ogsaa at erfare, at de dog kunde klage til Kongen, samt, at de ogsaa kunde faa Ret.

Han tiltraadte sin Stilling under særlig vanskelige Forhold. At Raadet i Lybæk ikke straks havde betalt, hvad det havde indgaaet paa til alle de mange, som skulde have Erstatning for den lidte Uret, — og at Beboerne ikke fik denne Erstatning, før Kongen, som foran meddelt, maatte minde Raadet herom, havde vakt en stærk Forbitrelse, og denne vendte sig nu imod Kettingk. Dertil kom, at han i de første Aar fik adskillige alvorlige Stridigheder, saaledes 1562 med Rønneboerne om deres Raadhuskælder og om Gæsteri, samt med Nexøboerne om en Stranding. Striden med Rønneboerne indbragte ham et Brev fra Kongen, i hvilket han fik skarpt Paalæg om at give Rønneboerne deres Raadhuskælder, som han havde frataget dem, tilbage, samt, at han skulde lade Borgmester og Raad i Rønne selv styre Byens Anliggender og ikke besvære dem med nye Paalæg*) Angaaende Striden med Nexøboerne foreligger der fra hans Haand en Skrivelse til Raadet i Lybæk, i hvilken han meddeler, at han lever blandt genstridige og oprørske Mennesker, af hvilke nogle endog have villet komme Gift i

*) Hüberts Actstykker Nr. 187.

de Gryder og Kander, han betjener sig af*). I samme Skrivelse betegner han Bornholmerne som fattige og uforstandige, men alligevel modvillige. Det fremgaar heraf, at der dengang just ikke var noget godt Forhold mellem ham og Øens Beboere. Dette bestyrkes yderligere af, at Kongen under 2den Januar 1563 beordrede ham til at møde for næste Herredag og svare til adskillige Klager, der vare komne, alt, for at Kongen een Gang for alle kunde blive fri for det daglige Overløb med forskellige Klager. En af Kettingks haardeste Modstandere var den i det foregaaende nævnte Adelsmand, Mogens U, Kongens Jurisdiktionsfoged paa Øen. Saavel Kettingk som Bornholmerne fik imidlertid snart andet at tænke paa end smaa indbyrdes Kævlerier; thi i Aaret 1563 udbrød den nordiske Syvaarskrig, og den bragte trange Tider over Bornholm**). Det var meget heldigt for Kettingk, at hans Foresatte og Landsmænd, Lybækkerne, i denne Krig vare Danmarks Allierede; thi nu skulde han jo først og fremmest være den danske Konges tro Kommandant paa Hammershus og skulde ikke blot som saadan, men ogsaa ifølge den bestaaende Overenskomst mellem Danmark og Lybæk af yderste Evne forsvare Øen imod fjendtlige Angreb. Hvorledes han vilde have stillet sig, hvis det havde været

*) Hüberts Actstykker Nr. 185.

***) M. K. Zarthmann, Museum 1894.

Lybækkerne, der vare komne i Krig med Danmark, kan ikke vides. Nu var Stillingen klar og tydelig; han havde tvende Herrer at tjene, men disse vare allierede i Kampen mod en fælles Fjende. At dette maatte lette Kettingk Stillingen, kan ikke omtvistes. Han viste snart, at han var denne voksen. M. K Zartmann skriver herom:

»Denne Krig gav Kettingk, der alt var tilaars, Lejlighed til at lægge hidtil ubrugte Evner for Dagen som Øens dygtige Forsvarer. Det skyldes hans utrættelige Udholdenhed, Omhu og Paapas-selighed, man tør vel sige: hans Feltherretalent, at Øen undgik Plyndringer; hvad Bornholmerne ikke evnede under deres lundiske Overherrer, at forsvare deres Ø, det lærte nu Schweder Kettingk og hans lybske Landsknægte dem. Han har derfor gyldigt Krav paa deres Taknemmelighed«*).

Om Bornholmerne i Begyndelsen af denne Krig viste det rette Sindelag, synes tvivlsomt. Kettingk klager i ethvert Fald i en Skrivelse af 13. Juli 1563**) stærkt over Rønneboerne og sigter dem ligefrem for at staa i Forbindelse med Fjenden. Det maa dog erindres, at Kettingk vistnok bar Nag til Rønneboerne, og disse til ham, i Anledning af den foran omtalte Strid imellem dem, og det er muligt, at dette Forhold kan have

*) M. K. Zahrtmann Museum 1894.

**) Hüberts Aktstykker Nr. 191.

bevirket, at hans alvorlige Anklage har været stærkt farvet af den Uvillie, han nærrede imod dem, samt, at deres Opførsel til Dels har haft sin Grund i deres Uvillie imod ham. Af et Brev fra Kongen, dat. 11. Juli 1564 ¹⁾, fremgaar endvidere, at Flaadens Admiral, Herluf Trolle, har klaget over Bornholmerne fordi de foragtede Kongens Mønt. De have rimeligvis forlangt fremmed Mønt, naar de skulde have Betaling for Naturalier, som de havde solgt til Flaaden, i Stedet for dansk Sølv-Mønt, som paa den Tid stod i lavere Kurs paa Grund af ringere Sølvværdi. Men at Bornholmerne dog lystrede Kettingks Ordre, at gøre Strandvagt o. desl, og gjorde dette villigt, fremgaar af en Skrivelse fra Kongen til Jørgen Rud's ²⁾, Bønder paa Bornholm, som ikke vilde gøre Strandvagt, »hvilket Indvaanerne dog ellers villigt forrettede» ³⁾. Endelig ses af en Skrivelse fra Kettingk, dat. 20. Maj 1565 ⁴⁾, at han havde Kongens Bønder i Rustning.

Den nordiske Syvaarskrig indlededes med et blodigt Søslag under Bornholm, (ikke langt uden for Rønne) Pinsedag 1563, og her led den danske

¹⁾ Hüberts Aktstykker Nr. 198.

²⁾ Jørgen Rud, som var Adelsmand, havde Strøgods paa Bornholm; hans Bønder mente sig fritaget for Strandvagt o. desl., fordi deres Herskab var af Adel.

³⁾ Hüberts Aktstykker Nr. 202.

⁴⁾ Hüberts Aktstykker Nr. 206.

Flaade, som var Svenskernes betydelig underlegen, et afgjort Nederlag. Fire danske Orlogsskibe, og blandt disse Admiralskibet med Admiral Brokkenhus ombord, bleve tagne, Resten flygtede og undkom. Den svenske Flaade, under den lige saa retsindige som tapre Admiral Jakob Bagge, holdt sig sejrrig under Bornholm, og Bornholmerne frygtede for fjendtlig Landgang med paafølgende Plyndring etc. I deres Skræk tilbødede, mærkeligt nok, uden at være truede af Fjenden, at ville betale en Brandskat af 6000 Daler, hvis de derved kunde blive fri for Plyndring, o. desl. Om dette Tilbud, før det blev sendt ud til den svenske Admiral, var forevist Kettingk, og om det afsendtes med hans Samtykke, vides ikke; men det er lidet rimeligt, at han vidste noget om Sagen. Den svenske Admiral var hæderlig nok til at afvise det, fordi der endnu ikke var udstedt nogen aaben Krigserklæring.

Schweder Kettingk sørgede imidlertid med stor Iver for at faa Øen sat i Forsvarsstand saa godt som dette med de Midler, der stode til hans Raadighed, lod sig gøre. Disse vare sikkert kun faa og smaa, og hvis der fra Fjendens Side i Begyndelsen af Krigen var bleven gjort et alvorligt Forsøg paa at erobre Øen, vilde dette utvivlsomt forholdsvis let være lykkedes. Det var derfor et Held, at Kettingk fik Tid til at træffe sine Forberedelser, og her viste han sig sin Post voksen. Med Ihærdighed og Dygtighed ledede han alt,

og fra Hammershus af holdt han skarpt Udkig med, hvad der passerede i Søen, om hvilket han ofte fik Lejlighed til at sende Bud til Kongen og derved viste denne betydelige Tjenester, hvilket ogsaa blev anerkendt og belønnet. Kettingk udrustede paa egen Bekostning Skibe til at udspejle Svenskernes Foretagender i Søen, ja indlod sig endogsaa paa Kaperi og tilføjede derved Svenskerne al den Skade, han kunde, og disse søgte til Gengæld at skade ham, saa godt det var dem muligt. De opbragte saaledes 1564 et af hans Skibe, og 1565 toge de to af hans Skuder, ladede med Salt og andet Gods, hvorved de, efter Kettingks Beregning, havde tilføjet ham en Skade »saa godt som 400 Daler«.

Ogsaa paa anden Maade fik Kettingk Lejlighed til at vise Kongen betydelige Tjenester, saaledes ved at forsyne Flaaden, naar den laa under Bornholm, med Okser, Øl, Brød, Faar og Lam*). Den 30. Maj 1564 leveredes under Øland et stort Søslag mellem den forenede dansk-lybske og den svenske Flaade. Det svenske Admiralskib med det haanende Navn »Jutahataren«, ogsaa kaldet med det pralende Navn »Makaløs«, sprang i Luften, just som det var blevet entret. 900 Svenskere og 300 Lybekkere, og iblandt disse den lybske Admiral, som i Spidsen for sine Folk havde entret Skibet, gik med i Luften og fik en skræk-

*) Hüberts Aktstykker Nr. 201.

kelig Død. Derimod blev den svenske Admiral, den før omtalte Jakob Bagge, og nogle faa andre som ved et Mirakel reddede fra Døden, men tagne til Fange. Jakob Bagge, Sejrherren i Søslaget ved Rønne, blev nu ført til Bornholm for at indsættes som Krigsfange paa Hammershus under Schweder Kettingks Forvaring. Den dansk-lybske Flaade landsatte kort efter sine syge Folk, ialt 200, paa Bornholm, og Schweder Kettingk forsynede Flaaden med 200 friske Mand i deres Sted, udtagne af Øens tjenstdygtige Mandskab*). 1565 fik Kettingk atter Lejlighed til at vise, at han stadig var paa sin Post og stedse var lige aarvaagen. Det var ham nemlig bekendt, at der under Bornholms Sydkyst laa en lille Afdeling af den danske Flaade, bestaaende af 10 Skibe; da opdagede Kettingk fra Hammershus af, at en stor svensk Flaade paa over tredive Skibe kom nordnordøst fra, og øjeblikkelig afsendte han Ilbud til de danske Skibe, hvorved disse slap bort i god Tid. Kettingk maa have været en meget flittig Mand, hvilket bl. a. fremgaar af det store Antal til Dels meget udførlige Breve, som foreligge fra hans Haand. Disse Breve indeholde mangt og meget af betydelig Interesse for Historieskrivningen og kaste i flere Henseender et Lys over Forhold og Tilstande i hine Tider. En af Kettingks Indberetninger til Raadet i Lybek, dat.

*) Hüberts Aktstykker Nr. 199.

18. Juli 1564, giver os et Indblik i, med hvilken Raahed og Grusomhed Krige dengang førtes. En svensk Flaade paa omtrent 40 Skibe, under Admiral Klas Flemmings Kommando, laa under Bornholm. Saa ankom, uden at ane nogen Fare, 18 lybske Narvafarere, ladede med kostbare Varer. Saasom nu Lybækkerne i denne Krig vare paa Danmarks Side, sendte den svenske Admiral øjeblikkelig en Afdeling af sin Flaade af Sted for at opsnappe disse rigt ladede Skibe. Det lykkedes ogsaa at tage de 9 af dem. Derefter udlossede Svenskerne et af de tagne Skibe og bragte den kostbare Ladning om Bord i deres egne Skibe. Da dette var besørget, satte man en Del af de fangne lybske Handelsmænd og Søfolk bundne om Bord i det udlossede Skib, stak Ild i dette, og lod det saa drive i Land paa Bornholm. Schweder Kettingk, og en stor Del Bornholmere, iagttoe paa nært Hold denne gruelige Begivenhed, og saa oprørt følte Kettingk sig herover, at han udbrød: »Den Almægtige maa sig forbarme, men han vil sikkert ikke lade saadant Mord og Tyveri ustraffet.»

Kettingk meddeler derefter følgende:

»Derefter, om Aftenen Klokken syv, vendte Vinden sig mod Vest, og Svenskerne løb herfra Nord ud i Søen, men gjorde sig, førend alle Skibe kunde komme under Sejl, stort Arbejde for at antænde nogle Fiskerlejer; det vilde ikke lykkes dem, det afværgedes af Hageskytterne og Land-

folket. Den fangne Jakob Bagge udlod sig med, at den svenske Flaade inden 8 Dage skulde komme tilbage; han vidste ogsaa at sige mig, førend den kom, den visse Dag for dens Ankomst og forudsagde andre Ting, jeg ved ikke, ud af hvilken Kunst, om han havde det fra sin Engel eller ikke. Havde jeg kendt Kongelige Majestæts og Eders Erbare Raaders naadige Sind og gunstige Vilje, vilde jeg straks have ladet alle Fanger, adelige og uadelige, røge paa lige Vis og opbrændt deres Maver*) ganske; vil dog ikke undgaa sin tilbørlige Løn og Straf**).

Til foranstaende maa dog bemærkes, at svenske Historieskrivere meddele, at Jakob Bagge beskyldte de danske for netop den samme Grusomhed mod svenske Fanger***). Saavel Schweder Kettingk og hans lybske Landsknægte som Bornholmerne kunde vente en lignende grusom Behandling, hvis det maatte lykkes Fjenden at erobre Øen; det gjaldt derfor om at forhindre dette, hvis et Forsøg paa Landgang for Alvor blev forsøgt — og dette indtraf Aaret efter. En svensk Flaade paa ialt 36 Skibe ankom i Septbr. 1565

*) Dette sigter til at man paa Stranden under Bornholm havde fundet mange-Maver og Menneskeindvolde Dagen efter, at den ovenfor omtalte gruselige Begivenhed foregik.

***) Hüberts Aktstykker Nr. 199 — her gengivet ordret efter M. K. Zahrtmann: „Museum“ 1894.

****) Hüberts Side 298 i en Note forneden.

til Bornholm og beskød Øen flere Steder, samt »regerede vældig», skriver Kettingk; men de fik Svar paa Tiltale, thi naar de skød 4 Skud mod Landet, skød Kettingk 8 Skud mod dem*). Svenskerne holdt ved i 3 Dage, men Schweder Kettingk og hans Landsknægte, samt bevæbnede bornholmske Bønder, anvendte den yderste Flid Dag og Nat for at forhindre Fjenden i at komme i Land, og den svenske Admiral fik at mærke, at man vilde gøre alvorlig Modstand. Han forsøgte derfor at opnaa ved List, hvad han frygtede for ikke at kunne opnaa ved Magt. Derfor sendte han først Brev i Land og anmodede om, at man vilde sende nogle gode Mænd ud til ham for at underhandle, men fik intet Svar. Saa lod han hele Flaaden sejle bort i sydlig Retning for at faa Bornholmerne til at tro, at nu havde han opgivet Forsøget, og nu var Faren overstaet. — Men Kettingk lod sig ikke overliste; han førte Folk og Skyts til Stranden flere Steder og lod 10 Flag vaje, samt formanede Bønderne til (under Trusel om haarde Straffe), at de maatte og skulde væрге for deres Ø. Den svenske Flaade kom ogsaa ganske rigtig igen og skød meget stærkt mod Landet, men gjorde ifølge Kettingks haanende Bemærkning ikke anden Skade end at skyde et Par Ænder. Tilsidst forsøgte Fjenden at gære

*) Kettings egen, maaske lidt pralende, Udtalelse (Hüberts Nr. 210).

Landgang, men Landgangen blev fuldstændigt afslaaet, hvorefter Flaaden sejlede bort, kun efterladende 6 Skibe, som krydsede under Landet. Kettingk havde 1565 fire Hundrede lybske Landsknægte, øvede Folk, til sin Raadighed. Disse fik deres Løn af Raadet i Lybæk, men Naturalforplejning af de bornholmske Bønder. At disse slap hermed og bleve fri for ogsaa at lønne dem, skyldes Kettingk, som hos Raadet i Lybæk gik i Forbøn for dem, idet han henlede Opmærksomheden paa, at Beboerne paa Bornholm vare fattige og ikke blot maatte betale deres faste aarlige Landgilde-Skatter o. desl., men ogsaa hyppigt plagedes af Ekstra-Skat. Aaret efter havde Kettingk kun 200 Landsknægte; men da havde han faaet forsynet Bønderne med gode »Rør« (Bøsser) og andet Værge, og han var derfor uforsagt, altid rede til at modtage Fjenden, som snart igen gjorde Forsøg paa at erobre Bornholm. Den svenske Admiral Klas Horn ankom nemlig med en Flaade paa 60 Skibe, af hvilke 36 vare gode Orlogsskibe, Resten Pinker, Jagter og Koffardiskibe, til Bornholm. Den 14. Juni 1566 sendte han et Brev i Land om at sende gode Mænd ud til ham paa sit Skib, hvilket dog ikke blev gjort. Derfor skrev han igen:

»Men der I denne min Vilje og Begæring ikke efterkomme, da skulle I betænke, at jeg saadant Eders Hovmod ingenlunde vil lade blive ustraffet, som jeg gjorde det sidste Høst, uden I skulle

det fuldelig vente, at jeg vil Eder tilbørligen og paa det hæftigste hjemsøge baade med Mord, Rov og Brand, og i alle Maader stille mig saa imod Eder, som den ene Fjende plejer at stille sig imod den anden, agtende Intet, hvad som den Slotsfoged paa Hammershus Eder indblæser og forbyder, og fordrer jeg herpaa Svar med denne Brevviser uden al Forsømmelse og Fortøven«*).

Bornholmerne vidste nu, hvad der ventede dem, hvis Svenskerne kom i Land. Men Kettingk tabte ikke Modet og svarede frejdigt, »at han ikke var den svenske Admiral andet skyldig end Krudt og Lod,« og at han selv vilde modtage ham, som en Fjende plejer at modtage en Fjende. — Nu begyndte Svenskerne for Alvor at beskyde Øen, og i hele 10 Dage vedvarede denne unyttige Skyden, som ikke gjorde stor Skade, og vel nærmest ogsaa kun var beregnet paa at forfærde Kettingk og hans Folk, men han var paa sin Post og forsvarede Øen saa godt, at Svenskerne atter maatte opgive Erobringsforsøget. Af Kettingks Indberetning til Kongen desangaaende ses, at han havde indrettet en fast Felt-Lejr, vistnok paa Sydlandet, hvor Faren for Landgang var størst.

Krigen fortsattes som bekendt en Del Aar

*) Ordret gengivet efter M. K. Zahrtmann Museum 1894.

endnu, og Bornholm var stadig udsat for fjendtlige Angreb. Endnu i det sidste af de 7 Krigsjaar, 1570, forsøgte Svenskerne at erobre Øen. I Juli Maaned kom nemlig en svensk Flaade paa hele 43 Orlogsskibe under Øen, dels for at opfange Koffardiskibe, dels for at forsøge Landgang paa Bornholm. Schweder Kettingk skrev herom saaledes til Kongen:

»Medens de nu saaledes løb omkring Øen, vilde de gjerne gøre Landgang; derfor fulgte jeg dem med hele Landfolket, nogle tyske Landsknægte og godt Skyts, saa at de intetsteds kunde komme i Land, men fik gode Skud og nogle døde, som de straks bandt til Brædder; de gav dem en Mark til Tærepeng, og saaledes drev de i Land og bleve begravede ved Stranden. Mine Folk iagttog, at et af deres Koffardiskibe var kommet noget nær under Land; de anfaldt Skibet med 3 Baade og 30 Mand og indtog det. Da nu Svenskerne saa, at jeg havde dette Skib inde, lod de en Pinke med, jeg tror over hundrede Mand, løbe det paa Siden i den Hensigt igen at fravriste mig det. Da jeg nu havde det saa nær ved deres Pinke, at de vilde hugge Skibstovet itu, lod jeg 3 Falkonetter og tillige Hageskyts løsne imod Folket, saa at man kunde se med stor Lyst, hvor jammerlig de faldt over Ende. Dog blev saa mange uskadte, at de atter roede Pinken ud og slap derfra. Den første Dag, da de kom her under Landet, lod jeg ogsaa fratage

dem en Skude. Og er det visseligen sandt, at Eders Kongl. Majestæts underdanige Landfolk har holdt sig saa trofast og standhaftigt imod Fjenden, at det i Sandhed bør berømmes; deres Korn have de ladet staa i Marken og værget Kysten, alt i Haabet om, at Eders Kongl. Majestæt vil erkende sligt i Naade imod mig ringe Person og disse fattige Undersaatter, at de hernæst maatte en Tidlang forskaanes for slige store Skatter, som de nylig have udgivet med Smærte. Dog skulle de skikke og holde sig som tro og lydige Undersaatter i alt hvad muligt er«*).

Man faar af denne og flere Skrivelser det Indtryk, at Kettingk under Krigen har forstaaet at faa Landfolket, Bønderne, til at være trofaste og standhaftige, men ogsaa det bestemte Indtryk, at uden Kettingk vilde Bornholm blevet et let Bytte for Svenskerne. Æren for, at Øen blev forskaanet for Mord, Brand og Rov, tilkommer, hvilket allerede foran er anført ved at citere Zahrtmanns Ord, utvivlsomt Schweder Kettingk. Dette maa ogsaa Kongen have vidst; thi Kettingk fik til Løn for hele sin Færd under denne Fejde flere Beviser paa Kongens Naade. Vallensgaard havde Kettingk ejet i flere Aar; nu fik han et Kongebrev for, at Gaarden herefter skulde have adelige Friheder, samt at disse skulde være arve-

*) Ordret gengivet efter M. K. Zahrtmann „Museum“ 1894.

lige; endvidere fik han Spidlegaard (Hospitalsgaard) til Brug og Indtægt, og endelig fik han, hvad der maatte være et stort Bevis paa Kongens Tillid til ham, Embedet som Kongens Jurisdiktionsfoged over den gejstlige Jurisdiktion, et Embede, som gav betydelige Indtægter.

Men Kettingk havde ogsaa Fjender og Misundere, baade paa Bornholm, ved Hoffet i Kjøbenhavn og i Lybæk, hvilket han fik at føle paa sine gamle Dage, og det varede ikke længe efter den nordiske Syvaarskrigs Afslutning, før han fik mange Fortrædeligheder: — Der var af hans Fjender sørget for, at der blev klaget over ham, baade i Lybæk og hos Kongen, og allerede 1571 sendte Raadet i Lybæk en Kommission, som skulde undersøge hans Forhold. Iblandt de Klager, som vare indløbne, vare største Delen vistnok ubegrundede, og Schweder Kettingk forsvarede sig da ogsaa med tilsyneladende gode Grunde, ligesom de fleste Beboere erklærede sig vel tilfredse med deres gamle, tapre Hovedsmand og ønskede at beholde ham. Det lybske Raad holdt derfor ogsaa endnu sin beskyttende Haand over ham. Helt anderledes gik det ham derimod med Kong Frederik d. 2., som herefter ganske forandrede sit Sindelag imod ham. Dette hidrørte muligvis for en Del derfra, at Kettingk baade 1571 og 72, da Kongen udskrev en betydelig Ekstra-Skat, paaviste, at Bornholmerne ikke kunde bære nye Skatter, saa forarmede vare de;

derfor gik han i Forbøn for dem, hvilket blev unaadigt optaget, fordi man ved Hoffet gik ud fra, at Kettingk først og fremmest sørgede for, at Raadet i Lybæk fik sit, medens han ikke brød sig stort om, hvorvidt Kongen kunde faa noget eller ej.

1572 sendte Kongen, uden i Forvejen at have forhandlet med Raadet i Lybæk, en dansk Kommission til Bornholm for at undersøge adskillige Forhold, over hvilke der var klaget. Blandt de indløbne Klager var der en, som var ret mærkelig. En Kone, Birgitte Køllers, var ifølge en Tolvmandsdom bleven kagstrøgen for nogle Ord, hun havde brugt, eller dog beskyldtes for at have brugt. Hun benægtede at have brugt dem og svor paa, at hun var uskyldig, men blev alligevel dømt, og Dommen blev exekveret, hvorefter hun blev forvist fra Bornholm. Hun klagede nu til Kongen, og denne fandt, at der var sket stor Uret, hvorfor han dømte, at de tolv Mænd*), som havde dømt hende til Kagstrygning, alle selv skulde lide samme Straf og Pine, som hun havde

*) Dommen findes aftrykt i Hüberts Aktstykker Nr. 245. Det synes, at ikke blot de 12 Mænd, men ogsaa Herredsfogden i Nørre-Herred, Oluf Bagge, a wapn, blev dømt til Kagstrygning, men paa ham blev Dommen næppe exekveret. Derimod maatte han en længere Tid sidde i Blaataarn og senere købe sin Ære af Kongen.

maattet lide. Kommissionen kom til Bornholm d. 6. Septbr. og holdt straks Landsting. Her oplæste de deres Bestalling og gav til Kende, hvad de skulde bestille. De befalede derefter de saakaldte Frimænd*) at møde for sig for at bevisliggøre deres Friheder og Privilegier; ligeledes anmodedes Schweder Kettingk om at møde; han lovede ogsaa at komme, men udeblev alligevel. Frimændene kunde ikke forevise »Brev og Segl« paa de af dem paaberaabte Privilegier, men henviste kun til, at de havde arvet deres Friheder fra Fædrene. De roste sig af at være Kongens fuldtro Mænd, hvilket de mente at have bevist under den sidste Krig, og de bade om at maatte beholde deres Friheder, idet de anførte, »at de Lybecher og deres Befalingsmænd tragtede efter at bringe dennem under deres Trælddom, som de ellers haver gjort ved Landet«**). Man tog derefter fat paa Klagerne over Kettingk. Disse vare ingenlunde saa mange og ej heller saa vægtige, som Klagerne over Bernt Knop; de gik ud paa, at han havde idømt Folk uretfærdige Bøder uden at have nogen af den bornholmske Øvrighed afsagt Dom at holde sig til,

*) De bornholmske Frimænd vare ikke af Adel, men dannede en Art Overgang mellem Adelstanden og Bondestanden. C. F. Bricks Historisk Tidsskrift 5. Rækkes 4de Bind Side 702.

***) Hüberts Nr. 249.

at han havde sat flere Folk fra deres Gods, havde inddraget Gaarde under Slottet uden at være berettiget dertil, og at han ikke blot som Hovedsmand for Lybækkerne, men ogsaa som Kongens Jurisdiktionsfoged, i den Tid han havde bestridt dette Embede, havde oppebaaret mere, end han maatte. Endelig paastode hans Anklagere, at han uden forudgaaende Retskendelse havde ladet Folk jammerligen kaste i Fængsel, ja endog henrette. Kettingk forsvarede sig ogsaa denne Gang med Dygtighed. Han henviste til, at naar han ved flere Lejligheder havde ladet Folk betale Bøder, uden at der forelaa en retslig Undersøgelse og Dom, saa var dette ofte sket efter Folks egen Anmodning, fordi de hellere vilde betale en Mulkt end have deres Sag for Retten. Hvad de af ham som Jurisdiktionsfoged opkrævede Bøder angik, henviste han til, at Halvdelen af disse vare indbetalte til Kongen og Regnskab aflagt. Hvad angik Beskyldningen for at have ladet Præsten Hans Henriksens Moder brænde for Trolddom, skønt det senere havde vist sig, at hun var uskyldig, henviste han til, at hun var brændt ifølge retslig Dom. Han indgik dog paa, alt i alt at tilbagebetale formentlig forurettede Folk 900 Daler danske Penge. Hans Regnskab udviste, at han fra 1556—70 ialt havde opkrævet i Bøder 4409 Daler danske Penge, hvoraf synes at fremgaa, at omtrent en Femtedel af dette Beløb var idømt og hævet med Urette. Hvad Frimændene angik,

hævdede han, at med Undtagelse af Peder Oxe, kunde de andre aldeles ikke siges at have deres Gods frit for Afgift til Slottet, og han henviste med god Grund til en i Kolding d. 25. Oktober 1553 udstedt Reces, vedtaget af Kristian den 3. og Raadet i Lybæk, i hvilken det hed, at Fri-mændene paa Bornholm ikke havde adelige Ret-tigheder og saaledes ikke kunde gøre Fordring paa at have samme Friheder som den virkelige Adel i Danmark. Heri synes han at have aldeles utvivlsom Ret.

Kommissionen afrejste d. 9. Septbr. efter kun 3 Dages Ophold paa Øen. Schweder Kettingk skrev nu straks til Raadet i Lybæk og gav en udførlig Beretning om alt, hvad der var sket, samt frem-lagde sine Grunde til, at han havde indvilliget i at tilbagebetale 900 Daler, hvilket Beløb han haabede, at Raadet hurtigst muligt vilde sende ham; han haabede vel ogsaa, at denne for ham saa pin-lige Sag hermed var endt. Men Kong Frederik d. 2. skrev allerede d. 24. Septbr. samme Aar til Raadet i Lybæk, at han ikke længere vilde taale Kettingk som Hovedsmand paa Bornholm, og at Raadet derfor maatte ansætte en anden. Kongen forlangte derhos af Raadet, at dette skulde sørge for, at Kettingk før sin Afrejse stod Undersaat-terne til Rette og Ansvar for de indtagne Bøder, som beløb sig til en stor Sum. Raadet i Lybæk vilde saare nødigt afsætte deres gamle Hovedsmand eller fortrædige ham; men da man paa det nævnte

Tidspunkt ikke ønskede at komme i Konflikt med Danmark, maatte Schweder Kettingk falde. Raadet sendte derfor Kurt Harting (eller Hartvig) til Bornholm for indtil videre at overtage Øens Styrelse; men man haabede endnu at kunne formilde Frederik d. 2's Stemning imod Kettingk og gik i Forbøn for ham hos Kongen; men denne blev urokkelig fast ved sit Forlangende, og 1573 blev derfor den gamle Høvedsmand endelig afskediget. Schweder Kettingk afleverede nu Hammershus til sin Efterfølger, og tog Ophold paa sin egen Gaard, Vallensgaard i Aaker Sogn. Her tilbragte han særlig sin Tid med at ordne sine mange Regnskaber og Pengesager; men da der nu atter var bleven klaget til Kongen, særlig fordi de foran omhandlede 900 Daler endnu ikke vare blevne betalte, undveg han hemmeligt fra Øen og tog Ophold i Lybæk. Kongen forlangte nu af Raadet, at dette skulde tvinge Ketting til at vende tilbage og opfylde sine indgaaede Forpligtelser; men tilbage kom han aldrig mere. Vallensgaard solgte han til den danske Admiral Sylvester Francke, og selv blev han boende som Borger i Lybæk.

Det maa anses som hævet over al Tvivl, at der skete ham Uret paa hans gamle Dage, ja end længe efter hans Død har man sikkert bedømt ham urigtigt. Han er stillet ved Siden af Bernt Knop som en uretfærdig, grusom og blodig Tyran, og lige indtil vore Dage er han paa Bornholm bleven anset for at have været en saa-

dan. Ses han imidlertid i Belysning af den Tid, i hvilken han levede, og bedømmes han paa Grundlag af de faktisk foreliggende historiske Kilder, saa maa Dommen utvivlsomt blive en anden, og den vil ogsaa blive det. Historikeren M. K. Zahrtmann har Ære af i en grundig Afhandling om Lybækkerne paa Bornholm (Museum 1894) at have rensat Kettingks Navn for de overdrevent haarde Beskyldninger, som hidtil have klæbet ved det, og indtil anderledes bevises, maa derfor den haarde Dom, Historien og Traditionen i Forening have fældet over denne Mand, modificeres betydeligt.

Hans Efterfølger, Kurt Harting (Hartvig) var i Grunden kun midlertidig Hovedsmand; thi allerede d. 24. Juli 1573 fik Mathias Tideman Bestalling som saadan. Han blev Lybækkernes sidste Slotsfoged, thi Frederik d. 2. forlangte 1575, at Lybækkerne nu skulde tilbagegive Bornholm, saasom de 50 Aar nu vare udløbne. Raadet i Lybæk paastod imidlertid, at Lybækkerne i Henhold til Kong Kristian d. 3's Løfte havde Ret til at beholde Øen i 50 Aar til, men Kongen erklærede kort og godt, at det Løfte, hans Fader havde givet, var ugyldigt, fordi Brevet desangaaende ikke havde Rigsraadets Samtykke, samt fordi hans Fader dengang endnu ikke havde været kronet som Danmarks Konge, og trods alle Lybækkernes Indsigelser, ja trods deres ynkelige Prutten om at beholde Øen i 30, 20, 10 ja blot 1 Aar, fastholdt Kongen sit Forlangende. Efter mange

og lange Forhandlinger maatte Lybækkerne derfor endelig bide i det sure Æble og i Aaret 1576 tilbagegive Danmark den gode, gamle, danske Ø Bornholm.

Lybækkernes Herredømme over Bornholm var saaledes endt, og der oprandt nu i flere Henseender bedre Dage for den Befolkning, som i lange Tider havde sukket under fremmed Herredømme.

Bornholm under den danske Krone.

Det var Kong Frederik d. 2., hvem Bornholmerne havde at takke for, at de bleve fri for Lybækkernes strænge Herredømme. Den første danske Slotsfoged, som nu blev Befalingsmand paa Hammershus, var Mandrup Parsbjerg, hvis Forleningsbrev blev udstedt d. 23. Septbr. 1576. I dette hed det, at han skulde holde Bønderne ved Lov, Skel og Ret og ikke forurette nogen af dem imod Loven. Ej heller maatte han besvære dem med ny Indfæstning eller andre usædvanlige Paalæg. Kongen og hans Raadgivere søgte nu paa mange Omraader at tilvejebringe bedre Orden paa Bornholm. Saaledes blev det under 12. Juni 1577 forbudt fremmede uden-

landske Købmænd at holde Kramboder i Købstæderne paa Øen, hvilket Forbud særlig ramte Lybækkerne og i det hele taget Hansestæderne, som i Løbet af lange Tider havde haft Handelsboder rundt om paa Øen og havde bemægtiget sig den mest indbringende Handel, ja endogsaa, tværtimod Recessens Bydende, havde drevet Landprang, hvorfor dette nu atter blev strængt forbudt. Et Forbud mod Udførsel til Tyskland af saltet Kød, som dengang var en almindelig Udførselsvare, blev imidlertid til Skade for Øens Beboere, som der for søgte at faa og virkelig fik det hævet. Slotsfogden blev allerede 1577 forflyttet til Silkeborg, og i hans Sted kom Mogens Gøje, under hvem Beboerne af Kongen fik Lov til fremdeles, som fra gamle Dage af, at faa Brændsel og Træ i Kongens Skove, dog kun til Husbehov og kun efter Udvisning af Lensmanden, samt imod, at de derfor ydede en Afgift i Smør*). Det bestemtes, at Bønderne, naar en ny Lensmand blev ansat, ikke paa ny skulde fæste deres Gaarde, ej heller give Kendelse eller Senge til Slottet. I Aaret 1579 var der over hele Riget bleven udskrevet en saakaldt Madskat; men da Bønderne paa Bornholm havde beklaget sig for Kongen over, at der var saa ringe Formue blandt Almuen, eftergav han dem under 23. December 1579 den halve Madskat, og nogle Maaneder i

*) Skovsmør.

Forvejen havde de faaet Tilladelse til toldfrit at udføre Heste, Øg, Foler, Okser, Køer og andet Kvæg*) som og Kød, og af fremmed Drik, som indførtes, skulde de kun betale halv Sise**). Endelig bleve de 1580 fritagne for »at hente Vand til Slottet«, uden naar der var almindelig Tørke, og det bestemtes, at de, naar de gjorde Hoveriarbejde paa Slottet, skulde have et Maaltid Mad om Dagen. Det fremgaar heraf, at der var oprunden bedre Dage for Almuen paa Bornholm, og at Frederik d. 2. var en mild og god Herre imod Øens Beboere. I visse Punkter var Kongen dog misfornøjet med dem. Saaledes beklager han 1582, at »pasløse og udædiske Personer« fra andre Egne af Riget eller fra andre Lande søge Tilflugt paa Bornholm, og 1583 har Kongen erfaret, at Bønderne paa Bornholm »icke christeligen och tilbørligen tiender***). 1579 var Mogens Gøje bleven afløst som Lensmand af Henrik Brahe, som fik Bornholms Len paa den Betingelse, at han skulde give Kongen aarlig 1500

*) Hüberts Aktstykker, en Anm. Side 479.

***) Sise var i Datidens Sprog det samme som Told nu (Havnetold), Accise var senere lig Porttold af Landbovarer, som førtes til Byerne.

***) Hüberts Aktstykker Nr. 339.

gode, gamle Daler for den visse Rente*) 1587 blev Falk Gøje til Skursø Lensmand, og han maatte betale 1700 Daler aarlig og endda holde Slottet vedlige paa sin egen Bekostning, dog med Undtagelse af, at han fik Tilladelse til at anvende 300 Daler af Kongens Penge paa Slottets Bygninger een Gang.

Frederik d. 2. døde 1588, og nu kom Bornholm, ligesom det øvrige Rige, først under Formynder-Regeringens og senere under Kristian d. 4's Styrelse. En Del af Bønderne paa Bornholm vare dengang allerede Selvejere og kaldtes »jordegne Bønder.« Disse havde vistnok af Trang og Fattigdom begyndt at pantsætte eller endog sælge Jord fra deres Gaarde og havde forhugget Skovene mange Steder, hvilket de imidlertid, skønt de vare »jordegne«, ikke havde Lov til efter Recessen. Derfor udstedte Kristian d. 4. 1592 et Brev, i hvilket sligt blev strængt forbudt, og det blev befalet, at de Jorder, som vare pantsatte, skulde vedkommende Bonde ufortøvet indløse; kunde han det ikke, skulde Lensmanden sætte ham fra Gaarden og overdrage denne til en anden. Hensigten hermed var at forhindre, at Gaardenes Ejendomsværdi forringedes og deres Skatteevne formind-

*) Faste Landgilde-Afgifter; Lensmanden hævede altsaa disse og fik desuden Halvdelen af den uvisse Rente, Bøder o. dsl., alt imod at betale til Kongen 1500 Daler.

skedes. Ingen Bonde maatte flytte fra jordegent Gods eller ind paa saadant uden Lensmandens Samtykke. Bøndernes Ejendomsret var saaledes, selv om de kaldtes »jordegne«, stærkt begrænset af Kongemagten. Forøvrigt fremgaar det af foreliggende kongl. Skrivelser angaaende Bornholm, at Kristian d. 4. har strammet Tøjlerne en hel Del for Bornholms Vedkommende, og at Beboerne som Følge deraf fik det ene Tilhold efter det andet om at rette sig bedre efter de fra gammel Tid gældende Bestemmelser og Love. Der blev saaledes 1593 udstedt en Constitution om mange forskellige Ting, og saavel af denne som af flere efterfølgende Befalinger ses, at Kristian d. 4. med et aarvaagent Øje har søgt at skaffe Lovene Respekt, ogsaa paa Bornholm. Den daværende Lensmand, Falk Gøje, fik 1594 Hans Lindenov til Ørsløf til Eftermand, og denne var saa Slotsherre til 1609*), da han paa Grund af Svaghed fik Orlov for at rejse til et varmt Sted i Syden for sit Helbreds Skyld. Under hans Fraværelse havde Hans Grabov til Simblegaard midlertidigt bestyret Embedet; men allerede 1610 fik Hans Lindenov sin endelige Afsked, og Aaret

*) I Resens danske „Adelige-Historie“ er anført, at Jørgen Rud var Lensmand paa Bornholm 1602 og Thura har opført ham 1609 mellem den 1. og 2. Hans Lindenov. I Hüberts Aktstykker findes han ikke nævnt som Lensmand.

efter døde han. I hans Tid kom (i Aaret 1602) Pesten til Bornholm og bortrev mange Mennesker; dette gentoges 1618—19, da noget over 5000 døde. Allerede Frederik d. 2. havde arbejdet ihærdigt paa at faa Bornholmerne bevæbnede med gode lange Rør og andre Vaaben, for at de i Tilfælde af pludselige fjendtlige Overfald selv kunde forsvare deres Ø, men det blev dog først hans Søn, Kristian d. 4., som grundlagde Bornholms Militi. Under Kalmarkrigen, da Hans Lindenov til Gaunø*) var Lensmand paa Slottet, udstedtes 1611 af Kongen et Brev, at Lensmanden strængelig og alvorlig skulde befale Almuen paa Bornholm at færdiggøre »Warderne«, som fra gammel Tid have været der paa Landet, samt at holde Vagt, hvor det gjordes behov. Lidt senere indløb Ordre, at Lensmanden skulde antage en Rode Knægte til at exercere Bønderne, som selv skulde lønne Knægtene. Endelig skulde Lensmanden for baade Adel og Almue forkynde, at Kongen havde erfaret, at ikke alle vare saa villige til Fædrelandets Forsvar, som de burde være, men

*) I Tabeller over Befalingsmænd paa Bornholm (opbevares i det store kgl. Bibliothek) staar følgende om Hans Lindenov til Gaunø: Herre til Hundslund, forhen Vice-Kommandant paa Hammershus, siden Ridder, Danmarks Rigsraad og Befalingsmand paa Kallundborg Slot, var Lensmand paa Bornholm 1618, siges at være død 1627.

at nogle trykkede sig. Det befaledes derfor, at de skulde være Hans Lindenov hørige og lydige. Samme Aar var der bleven sendt 200 Bøsser, som fordeltes mellem Bønderne imod en Betaling af 3 Rdlr. Stykket. Endelig kom Kong Kristian d. 4. selv til Bornholm i Aaret 1624*) og lod alt Mandskab mønstre. Hermed var saaledes Militisen oprettet. Dens Øvelser holdtes dels paa Samlingspladserne ved Kirkerne, dels ved Strandbatterierne langs Øens Kyster, af hvilket i det mindste en Del skrev sig fra Schweder Kettingks dygtige Forsvar af Bornholm under Syvaarskrigen 1563—70. Undersøger man paa Grundlag af de kun faa og mangelfulde historiske Kilder, som foreligge, hvorledes Beboernes Livsvilkaar vare, da Kristian d. 4. grundlagde Militisen paa Øen, saa vil det vise sig, at de vare en hel Del forskellige fra de Livsvilkaar, Beboerne i andre danske Provinser levede under. Paa Bornholm fandtes hverken egentlige Herregaarde eller Grevskaber, og Adelsvælde mærkede Bønderne kun saare lidt til. Den Smule Hoveri, de maatte gøre paa Hammershus og paa de Gaarde, som dreves under Slottet, var for intet at regne imod, hvad Bønderne paa Sjælland maatte præstere, og om Bønderne paa Bornholm end paa Grund af andre Forhold, fjendtlige Indfald, Plyndringer, Brand-

*) Thura har 1625, hvilket er urigtigt.

skat, fremmed Herredømme o. dsl., vare i høj Grad forarmede, saa havde de dog bevaret et vist Præg af Selvstændighed, et Præg af at nedstamme fra mere fribaarne Mænd, der ikke i den Grad som andre Steder vare traadte i Støvet af en mægtig Adel. Dette Præg har holdt sig og kan mærkes den Dag i Dag paa Bornholm. Det har i de henrundne Tider ytret sig paa forskellig Vis, alt efter Tidsomstændighederne og de Begivenheder, som særtegnede de enkelte Afsnit af svundne Dage. Overvejer man, hvorledes Almuens særlig de egentlige Bønders Fremtræden har været, 'saa vil man ikke kunne undgaa at lægge Mærke til, at der ofte vistes en sejt Udholdenhed i at gøre al mulig Modstand, ikke blot imod nye Skattepaalæg (Ekstra-Skat), men ofte ogsaa en vis Stædighed og Stridbarhed imod at yde de fra Arilds Tid paa Gaardene hvilende Afgifter. Næsten alle Lensmænd have klaget herover, og næppe uden Grund. Et betegnende Eksempel er følgende:

Da Superintendenten, Mester Paul Mortensen Ostrup, visiterede i Aa Kirke 1616 skrev han: . . »at Præsten ikke bekommer sin rettighed aff Bønderne och tør ei heller kreffue den«*).

Raahed i Sæderne var her ligesom andre Steder et gennemgaaende Træk, dog ikke blot hos

*) Superintendentens Visitatsbog, aftrykt i Hüberts Aktstykker Side 607.

Almuen, men ogsaa hos de bedre stillede Folk. Drab vare ikke sjældne, Overfald hyppige og Slagsmaal ganske almindelige, ja endogsaa i Kirkerne sloges man. I Aaret 1615 maatte saaledes Svend Holm i Østermarie bøde 10 Daler »for handt ofuer faldt og slog her Anthonius og hanns hustrue«^{*)}. Samme Hr. Anthonius, der var Provst og boede i Østermarie, omtales meget rosende af Superintendenten i den nævnte Visitatsbog.

Hor og Utugt var meget almindeligt^{**)}. Embedsmændene vare ofte daarlige Folk med en selv for den Tid kun saare ringe Dannelse; Skoler fandtes ikke paa Landet, og hvad Byerne angik, fandtes saadanne kun i Rønne og Nexø.

At Folkeoplysning og Moralitet under saadanne Samfundsforhold maatte staa paa et lavt Trin er indlysende; dog vare Forholdene næppe værre paa Bornholm end andre Steder. Kristian d. 4. maa have fundet, at hverken Lensmanden eller de ordinære Retter paa Bornholm formaaede at holde Orden paa Øen og tilvejebringe fornøden Betyggelse for Liv og Ejendom; thi i Aaret 1618 afsendte han til Bornholm en Kommission med et

^{*)} Bornholms Lens Regnskab 1615—16 i Rentekammerets Arkiv.

^{**)} I Lens-Regnskaberne fra Hammershus findes lange Lister over Bøder idømte for Hor og Lejermaal. Omkring ved 1610—11 rømte Præsten i Rø for Hor-Sag.

meget alvorligt Hverv. Denne Gang gjaldt Kommissionens Undersøgelse ikke indkomne Klager over Lensmanden, men Forbrydelser og Lovovertrædelser, og Kommissionen skulde ikke blot undersøge og dømme, men paa Stedet lade Dommen exekverere. Der blev nu ryddet dygtigt op i gamle, mere eller mindre slemme Sager, og Beboerne fik at føle, at Kongen vilde have, at Lov og Ret skulde overholdes, ogsaa af dem, og at han forstod at skaffe de bestaaende Love Lydighed. Da denne Kommission var paa Øen, var Hans Lindenov til Gaunø endnu Lensmand her; men han forflyttedes kort derefter til Kallundborg, og 1621 udnævntes Anders Sinclar, Herre til Glasæ i Skaane til hans Efterfølger. Denne Mand døde imidlertid efter 4 Aars Forløb og nu blev Holger Rosenkrands til Glimminge i Skaane Herre paa Hammershus. I den lange Tid, han var Slotsfoged, falder Kristian d. 4's Deltagelse i Trediveaarskrigen, efterfulgt af en fjortenaarig Fredsperiode, under hvilken Bornholm ikke truedes af nogen Fare udefra. Slotsherrens væsentligste Arbejde bestod derfor nu kun i at sørge for, at Landgilde-Skatterne, saavel som Ekstra-Skat, naar en saadan udskreves, bleve betalte. Blandt Landgildets Ydelser var Smør vistnok den værdifuldeste. Smørret ydedes in natura paa Hammershus, blev derefter nedlagt i Smørtræer og sendt bort. Det var ikke faa Smørtræer, der aarlig skulde købes, og hertil medgik ikke saa lille en Sum efter de

Tiders Forhold. Holger Rosenkrands paalagde nu de Beboere, som skulde yde Smør, ogsaa at betale Penge til Smørtræer, de saakaldte Smørtræspenge. Dette havde de ikke gjort før og nægtede derfor at gøre det, og herover opstod der et meget spændt Forhold mellem Holger Rosenkrands og den Befolkning, hvis Lensmand han var.

En enkelt Begivenhed kaster et betegnende Lys over Forholdene. Paa Hammershus var dengang en Slotsskriver, ved Navn Joen Christensen. Under den Strid, der var opstaaet, opmuntrede han hemmeligt Bønderne til Opsætsighed, og da dette blev opdaget af Slotsherren, blev Skriveren anklaget for sin ordinære Ret, Hammershus Broting. Her maatte han med sit Navns Underskrift give Slotsherren en saadan »Forpligt«, at hvis han oftere saadant foraarsagede, skulde han uden al Naade have sit Liv forbrudt. Under de vedvarende Stridigheder blev han desuagtet overbevist om at have gjort »Forbund« med Bønderne, og blev derfor nu anden Gang stillet for Retten, som dømte, at han uden Naade skulde henrettes. Henrettelser foregik altid paa Galgebakken, tæt ved Slottet. Den Dag, han nu skulde henrettes, forsamlede en stor Del af de stridbare Bønder sig uden for Slottet, i den Hensigt med Magt at tage deres Ven, Slotsskriveren, fra Vagten, naar denne skulde bringe ham til Rettestedet. Da Holger Rosenkrands fik Kundskab herom,

lod han paa Stedet Slotsskriveren halshugge indenfor Slottets Porte.

I Aaret 1643 udbrød der nu atter Krig med Sverrig, en Krig, i hvilken det maatte blive Militzens Sag at forsvare Bornholm mod fjendtlige Landgangsforsøg.

Det varede heller ikke længe, før enkelte svenske Krigsskibe viste sig under Øen, og 1644 ankom udenfor Nexø en svensk Flaade paa 45 Skibe i den Tanke, siger Thura*), at gøre Landgang, men en Nordenvind, som i en Hast uformodet rejste sig, drev den fjendtlige Flaade med uforrettet Sag bort fra Landet. Den 7. Juni samme Aar lagde tvende svenske Krigsskibe sig for Anker uden for Rønne, men da Militzens Mandskab mødte for at forhindre Landgang, ledede de og sejlede bort. Hidtil var altsaa alt gaaet godt; men det skulde snart blive anderledes. Vi skulle nu se, hvorledes Begivenhederne udviklede sig og ville forsøge at skildre dette i det følgende Afsnit.

*) Thuras Bornholms Beskrivelse (1756) Side 228.

Svenskernes Erobring af Bornholm 1645.

Som meddelt i det foregaaende, var Holger Rosenkrans Øens Kommandant, da Krigen udbrød. Han synes ikke at have haft stor Tillid til Militisen eller til dennes Evne til at kunne forsvare Øen i alvorlige Tilfælde; thi han havde gentagne Gange anmodet Regeringen meget indtrængende om at faa krigsvante Folk til Hjælp ved Øens Forsvar. Man havde imidlertid ikke sendt ham saadanne, og han var derfor henvist til at stole paa Militisen. Hammershus havde ved hans Ankomst været i en yderst daarlig Forsvarsstand, og han erklærede selv senere, at han havde gjort mere end alle hans Formænd i 50 Aar for at sætte Fæstningen (Hammershus) i god Forsvarsstand. Det kan desuagtet næppe fejle, at »Fæstningen« kun daarligt kunde modstaa et alvorligt Angreb. Langs Stranden var der Skanser og Batterier, som i Kettingks Tid havde gjort

god Modstand. Skyts, Kugler og Krudt havdes, og Mandskab til at besætte Skanserne savnedes ikke, men om Militsens Mandskab nu formaaede at forsvare Øen, skulde først vise sig. Hvor mandsstærk Militsen kunde blive, naar alle brugbare Folk regnedes med, er vanskeligt at sige. I den Anklage, som senere rejstes saavel imod Officererne som imod Kommandanten, nævnes 4000 Mand, hvilket dog sikkert var en Overdrivelse. Efter en Beregning, foretaget af M. K. Zahrtmann*), havde Bornholm 1645 en Folke­mængde af 12700, højt regnet, og deraf udgjorde Militsen højst 3000 Mand, men af disse var den egentlige vaabenføre Styrke kun 2400. Militsen havde sine Officerer og Underofficerer og sin Major eller Oberstløjtnant. Posten som Major var nylig oprettet; man mente nemlig, at under et fjendtligt Anfald maatte Kommandanten ikke, som oftere før, saaledes i Kettingks Tid, anføre Militsen langs Kysterne, men skulde blive paa Hammershus for at forsvare dette, medens Majoren skulde anføre Militsen. Den højeste Kommando var dog hos Kommandanten. To af Officererne havde nogen Erfaring om Krig, nemlig Sivert Gagge og Jost Nicolai, som begge havde deltaget i Trediveaarskrigen, til Minde om hvilken Gagge bar

*) Velvilligt moddelt mig af Zahrtmann med Tilladelse til at benytte den.

en stiv Arm til sin Død. Alle de andre havde aldrig været i Krig, og baade disse Officerer og deres Mandskab vare af Mangel paa Øvelse, Duelighed og Konduite meget daarligt skikkede til at optage en Kamp med en saa dygtig Fjende som den, de ret snart skulde prøve Styrke med. De havde imidlertid den Fordel, at Fjenden jo, før han kunde erobre Øen, først skulde landsætte sine Folk, hvilket altid er farligt. Schweder Kettingk havde for omtrent 80 Aar siden vist, at Landfolket, som den Gang endnu ikke var ordnet i en Militz, godt kunde bruges til at forsvare Bornholm. Holger Rosenkrans var imidlertid, hvor hæderlig og brav en Mand han end synes at have været, ikke i Besiddelse af saadan Energi og Feltherredygtighed som Kettingk. Ved Krigens Udbrud gav han Ordre til, at der Dag og Nat skulde holdes Strandvagt, og at der skulde føres behørigt Tilsyn med Vagterne, hvilket ogsaa blev gjort. Endvidere aftaltes med Officererne, at man, naar noget paa- kom, fra hvert Sogn ufortøvet skulde sende en Del Bønder til Hest til Stranden.

Endelig skulde det efterses, om Kanonerne vare paa deres Plads i Skanserne, og der skulde sørges for, at Kugler og Krudt havdes i Beredskab. Hertil indskrænkede man sig, og hermed slog man sig til Ro. Militzen blev hverken delvis eller samlet holdt stadig under Gevær, lige saa lidt som Feltlejre i Nærheden af bekvemme Landgangssteder

bleve oprettede. Enhver gik Dag efter Dag ganske rolig til sit daglige Arbejde, og først naar Trommerne rørtes, Stormklokken lød og Bavnene lyste, skulde man ile hjem fra Mark og Skov for at gribe sit Vaaben og ile til Alarmpladsen. At Militsen paa den Maade maatte komme for sent til Stranden, naar et pludseligt og dristigt Landgangsforsøg forsøgtes, var paa Forhaand givet, og at et med Resoluthed og Kraft udført fjendtligt Angreb under saadanne Omstændigheder forholdsvis let vilde lykkes, var let at forudse*). Dette indtraf ogsaa!

En smuk Sommernat imellem 8. og 9. Juni 1645 ankom til Bornholm en svensk Krigsflaade, bestaaende af 29 Skibe, anført af den dygtige svenske General og Rigestøjmester Carl Gustaf Wrangel, der altsaa i dette Tilfælde fungerede som Admiral.

Mandag Morgen d. 9. Juni observeredes Flaaden af den søndre Strandvagt ved Rønne, og efterhaanden af Vagterne langs Stranden paa

*) Det maa dog her erindres, at om en Landgang end let kunde lykkes, saa var dermed Øen ikke erobret, hvis den ilandkomne Styrke i Mandtal var Øens Militis underlegen i nogen betydelig Grad. Farligt maatte det ogsaa være for Flaaden at ilandsætte en forholdsvis lille Styrke; thi drejede Vinden, og opstod pludselig en Kuling, maatte Flaaden lette og stikke i Søen, og saa var den landsatte Styrke pris-given.

Sydlandet, den sejlede ad Dueodde til. Rønne Bykaptajn, Peder Hansen Kofoed, udsendte straks en Vagtmester for at erfare, hvad det var for en Flaade, men hvad han derefter gjorde, før Vagtmesteren kom tilbage, vides ikke; der afsendtes i hvert Tilfælde ikke Ilbud til Nexø og Østlandet om en Flaades Ankomst, hvilket utvivlsomt var det første, Bykaptajnen skulde have gjort. I Nexø anede man ingen Fare; man var som sædvanlig gaaet til sit Arbejde i den tidlige Sommermorgen. Mellem Kl. 7 og 8 saas imidlertid fra Nexø af den fjendtlige Flaade at dreje om Odden »Broders Ref«, omtrent $\frac{1}{4}$ Mil syd fra Byen; den sejlede tæt ind til Nexø og ankrede op paa 4 á 5 Favnes Dyb. Samtidigt begyndte man fra Flaaden at beskyde Nexø og traf Foranstaltninger til Landgang. — Boyerter, Espinger og andre Baade fyldtes i en Fart med svenske Soldater, og det saa ud til, at en Landgang skulde forsøges lidt syd for Byen, hvor der heldigvis laa en Skanse. I denne samledes hurtigst muligt en Del Nexøboere under Vaaben, og til den ankom Borgermester og Bykaptajn i Aakirkeby, Christen Gregersen, med saa mange Folk, han saa hurtigt, det havde været ham muligt, havde kunnet faa samlet og bevæbnet. De ankom i susende Fart til Hest, vistnok netop i det Øjeblik, Landgangen syntes at skulle foregaa. Ligeledes var fra Aaker ankommen Kaptajn for søndre Herreds Mandskab, Sivert Gagge, som dog i Skyndingen kun havde

faaet 10 Mand med sig; de andre vare efter hans Udsagn »forventendes«, og endelig var vistnok en Del af Paulsker Sogns Mandskab mødt. Det Mandskab, som her var samlet, var dog næppe stort. Fra det nærliggende Ibsker Sogn, hvor Kaptajnen for østre Herred samt Majoren boede, var den første, Jost Nicolai, ileet til Nexø og fra samme Sogn vare 10—20 Mand ogsaa komne, men disse bleve staaende nord for Byen og kom ikke ud til den søndre Skanse. Mandskabet i denne Skanse begyndte nu at fyre paa de Smaafartøjer og Baade, som syntes at ville landsætte Krigsfolk, men dette var utvivlsomt kun et Skin-Angreb, beregnet paa at vildlede Forsvarerne. De nævnte Fartøjer stode nemlig meget snart for en god sydlig Vind forbi Nexø i nordlig Retning. Da Fjenden sejlede den Vej, siges der i Aakirkeboernes Beretning om, hvad der forefaldt, at deres Bykaptajn gjorde sig den Gisning, at der vilde blive forsøgt Landgang i en Vig nord for Byen, og at det var bedst, at de hastigt gik derud med Mandskabet, hvortil Sivert Gage svarede, at Skanserne nord for Byen maatte være forsynede med Mandskabet fra østre Herred og Svaneke, som godt kunde formene Fjenden Landgang dér. Den brave Bykaptajn fra Aakirkeby vilde dog ikke lade sig nøje med denne noget fordægtige Udtalelse og ilede straks af Sted for selv at indhente nærmere Efterretninger*). Nexø-

*) Aakirkeboernes Erklæring.

boerne sluttede sig heller ikke til Sivert Gaggens Mening, men ilede, medtagende saa mange Kanoner, de kunde slæbe, nordefter igennem Byen. At faa Kanonerne med tog dog Tid. Undervejs mødte de den før nævnte Kaptajn Jost Nicolaj; de spurgte ham, hvor han havde sine Folk, hvortil han svarede: »Norden for Byen«, og saa red han tilbage*). Da, hedder det i Nexøboernes Erklæring, red deres Bykaptajn »med sit blotte Degen i sin Haand« (**!

Fjenden havde ganske rigtig i Sinde at gaa i Land nord for Nexø. Neden for Nørremark i Ibsker er der i Klippeskærene et Sted, som kaldes Svenske-Havn, og ifølge Traditionen var det her, at Landgangen foregik, men dette er næppe rigtigt. Forfatteren af den haandskrevne Bornholms Krønike (1671) nævner udtrykkelig Malkværn, som det Sted, hvor det skete. Her laa en lille Skanse, Malkværnsskansen kaldet, med sine Kanoner. I Svaneke var man den nævnte Morgen forsamlet til Morgen-Andagt i Byens Kirke eller Kapel. Da stak pludselig en Mand Hovedet ind ad Døren og raabte, at der var en stor svensk Flaade for Nexø, og samtidigt hørtes Kanonerne at tordne. Man ilede nu ud, lod Trommerne røre og Stormklokken lyde, samt gjorde Anskrig i Gaderne. Bykaptajnen skyndte sig at komme i

*) Nexøboernes Erklæring.

***) Degen-Kaarde eller Sabel.

Uniform og blive rustet til Kamp, men længe før han kom saa vidt, var en Raadmands Søn, den unge tapre Albret Wolfsen*), i Spidsen for en lille Skare af Svaneke Bys unge Karle kommen til Hest og disse vare i susende Galop redne ad Nexø til, og saa hurtig vare de komne, at de besatte Malkværnsskansen, inden Fjenden var kommen i Land; de fik Assistance af en halv Snes Mænd fra Ibsker, i hvilket Sogn Malkværnsskansen laa og ligger den Dag i Dag. Det var en lille, men modig Flok, som nu optog Kampen imod de fremmyldrende svenske Baade, fyldte med svenske krigsvante Soldater, men uforsagte fyrede de Skud paa Skud efter Fjenden, og adskillige Svenskere segnede for deres paa nært Hold affyrede og vel rettede Skud. Havde søndre Herreds Mandskab, Nexøboerne og Jost Nicolaj med de Folk, som efterhaanden ilede til ham som deres Kaptajn, marscheret til Malkværn og hjulpet de unge Svanekeboere, vilde Landgangen rimeligvis være bleven afslaaet paa dette Sted, men dette skete ikke. Den lille Skare maatte derfor tilsidst opgive Forsøget paa at standse de i hundredevis fremmyldrende Sven-

*) Slægten Wolfsen, som ikke var adelig, brugte som Familiemærke, malet paa gamle Kister og muligvis ogsaa over Husets Dør, en Ulv (Wolf), løbende under et Træ. I Bornholms Museum findes en af disse Kister.

skere og søge Redning ved hurtigt at komme til Hest igen og ride bort. Der var dog 3, som ikke vilde vige, det var Albret Wolfsen og 2 af hans Kammerater, hvis Navne ikke kendes. De faldt alle tre, og fandt saaledes Heltedøden paa den gamle Skanse. Man kan med god Grund kalde dem: »De sidste paa Skansen« i denne ulige Kamp. Albret Wolfsens Forældre hentede deres Søns blodige Lig, og i Svaneke Kirke fik han sin Grav, ovenpaa hvilken hans sørgende Forældre lagde en Sten med følgende Indskrift:

»Denne Sten hører mig David Wolfsen og min kære Hustrue, Karine Dirichs-Datter, og begge vores Arvinger til, og ligger herunder begravet vores Søn Albret Wolfsen, som blev formedelst sin Troskab Skyld til sin Herre, Konge og Fæderne-Landet, af de Svenske ihjelslagen for Nexøe, den Tid, Landet blev dem opgivet, som skeede d. 9. Juni 1645«*^{*)}. De tilbagevendende Svanekeboere mødte undervejs deres Bykaptajn med Resten af Mandskabet, og nu vendte alle sig imod Nexø for dér muligvis at optage Kampen i Forening med det øvrige Mandskab, men alt var allerede da i Forvirring, og Svenskerne vare i Nexø. Medens den ovenfor skildrede raske lille Kamp, den eneste nævneværdige under hele Begivenheden, foregik, vare Nexøboerne endeligt,

*) Thura Side 161.

som foran berørt, komne slæbende med deres Kanoner gennem Byen. De traf lige uden for Byen nogle faa af Jost Nicolais Folk, med hvilke de forenede sig, og mod disse vendte nu Fjenden sig under en hæftig Skyden fra Boyerter og Espinger; man besvarede dog en liden Stund Fjendens Ild, hvorved en svensk Major og nogle svenske Soldater bleve skudte. Men Svenskerne marscherede nu uden videre ind i Nexø, og de to Kaptajner, Jost Nicolai og Sivert Gagge, red ind til dem og begyndte at underhandle. Snart efter kom Jost ud til det udenfor Byen staaende Mandskab fra Nexø og sagde: »kaster eders gewer eller I farer ilde«*). Da Bykaptajnen fra Aakirkeby saa, at Fjenden var i Land, og at der paa Grund af hele Forvirringen og med det tilstedeværende Mandskab aldeles intet kunde udrettes, red han hjem med sine Folk. Vi skulle senere komme tilbage til denne trofaste Mand. Lidt efter at Landgangen saa let var lykkedes**), gik Carl Gustaf Wrangel selv i Land. I Nexø Havn

*) Ifølge Aakirkeboernes Beretning kom kun Jost tilbage.

**) Hvor stor den Styrke, som blev landsat, var er omtvistet. Herredags-Akten nævner 400 Mand, Raufn 500 og de bornholmske Kaptajner, som senere bleve anklagede og dømte opgav Antallet til 900, hvilket dog sikkert var en Overdrivelse, rimeligvis var det 5 á 600.

forefandt han et af sine egne private Skibe, en Boyert, som han havde brugt til Strømhandel*). Dette Skib var Aaret i Forvejen, da det laa paa Nexø Rhed, bleven taget af Fiskerne ved Overrumpling og bragt ind i Nexø Havn, fordi Skipperen, som drev Handel med dem, havde taget deres Varer uden at ville betale disse. Rasmus Pedersen Raufn, som i sin Bornholms Krønike omtaler disse Begivenheder, skriver, at da Wrangel saa sit Skib ligge her, udbrød han:

»Her finder jeg min egen Boyert ligge for mig, hjælper mig at hæfne slig Hoffmod«, og derefter gav han sine Soldater Ordre til at plyndre Nexø. Nu begyndte man Plyndringen, alle Huse, paa 3 nær, som frelstes ved en List*), blev afsøgte og saa udplyndrede for Penge, Sølvtøj, Møbler, Klæder o. desl., som muligt var. Ej engang Kirken blev skaanet, og da nogle Mænd af Nexø vovede at spørge, hvorfor man dog gik saa ubarmhjærtigt frem imod Byens Folk, svarede Svenskerne, at Nexøboerne ikke skulde have »fech-

*) Rasmus Pedersen Raufn i Bornholms Krønike.

***) Da en Borger i Nexø saa, at Plyndringen begyndte, skyndte han sig hjem til sit Hus, slog Vinduerne itu, tog nogle Sengeklæder, skar dem op og spredte de ituskaarne Dynner samt Fjerene af disse omkring uden for sin Dør; to af hans i Byen boende Slægtninge gjorde efter hans Raad det samme. Svenskerne gik som Følge heraf disse Huse forbi, saasom de allerede syntes at være plyndrede. Urnes Samling II 239.

tet« imod dem og ikke have skudt deres Major. Plyndringen varede i 4 Timer. Imidlertid var Tiden skreden; men Svenskernes Dagværk var jo ogsaa endt heldigt for dem. Det plyndrede Gods, samt de Kanoner, som fandtes i de nærmeste Skanser og ved Byen, blev derefter ført ud til Flaaden, hvorefter Soldaterne fik Lov til at nyde Livet ovenpaa Dagens Anstrængelser. Alt, hvad der fandtes i Nexø af Øl, Vin og slige Drikkevarer, var bragt sammen paa et Sted ved Stranden; her lejrede Soldaterne sig og smagte saa længe og saa grundigt paa Varerne, at de omtrent alle bleve døddrukne. „De laa derefter“, beretter Raufn, „omstrøede paa Gaderne, udi Stræderne, udi Løcherne drucknede och afmægtige der Wrangel saa sig sit folchs ubescheed, bleff han meget fortørnet och wiste sig ingen Raad, men befrygtede sig for Landsfolchets komme. Her hjalp icke hans formaning hos disse fulde Swiin, jo mehre han schyndede dem ombord jo mehre sofue och snurkede de saa at han med høyeste Nød finge de fleste opvakte, dog nogle blefue forsømmelige och glemte baade Flaaden och wandet, han gif af en Plat paa en anden raabende op! op! op! her er Juten*). Juten er øffuer os och her maa wy nu lade woris Lyff.“

Det lykkedes dog Wrangel at faa sine fulde Folk ombord, hvorefter han selv sejlede ud til Flaaden medtagende Sivert Gagge og Bykaptaj-

*) et Skældsord, som Svenskerne brugte om Danskerne.

nen i Nexø, Christoffer Rømer. Under Tumulten ved Plyndringen bleve 3 af Nexøboerne ihjel-slagne og en Mand saa haardt saaret, at han døde deraf. Men hvor var under alt dette Bornholms Militi henne? Vi skulle nu se, hvad denne imidlertid tog sig for. Den øverstbefalende, Major Christian Maccabæus (Marchabæus) til Skovsholm i Ibsker, var den nævnte Dags Morgen ikke i sit Hjem, der kun laa en lille Mil fra Nexø, nær Stranden. Han var ifølge Østermarieboernes Beretning og Erklæring oppe paa Hammershus hos Kommandanten, hvilket dog ikke synes at fremgaa klart og tydeligt af dennes senere afgivne Erklæringer.

Paa Nordlandet, langt fra Nexø, var han imidlertid. Han maa dog allerede om Formiddagen have faaet Ilbud; thi henad Aften mødte han uden for Nexø, hvor største Delen af østre Herreds Mandskab nu havde samlet sig ved en Mølle. Kaptajnen for dette Mandskab, den i det foregaaende flere Gange nævnte Jost Nikolaj, havde, lidt før Landgangen foregik den nævnte Dags Morgen, forladt sit da kun lidet talrige Mandskab under Foregivende af, at han vilde hente Forstærkning i Nexø. Vi have set, at han var kommen ud til de udenfor Byen staaende Nexøboere, havde forsøgt at skræmme dem og faa dem til at kaste deres Vaaben, samt, at han sammen med Sivert Gagge indlod sig med Fjenden. Da Maccabæus var ankommen, var Jost endnu ikke kommen til-

bage til sine Folk, men kom senere, og da Majoreren bebrejdede ham, at han havde forladt sit Mandskab, svarede han, at Fjenden var i Land med 3000 Mand brav excercerede Folk, af hvilke han (Jost) med blot 300 med Lethed, hvis han havde dem under sin Kommando, kunde erobre en Ø som Bornholm. Da man hertil svarede, at saa mange var der dog ingenlunde, svor han ved Christi Død og Vunder*), at der mindst var 2000 Fjender i Land. Hans skændige Landsforræderi er paa dette Tidspunkt allerede uomtvisteligt. Under alt dette laa Svenskerne døddrukne i Nexø, hvilket Mandskabet havde faaet Nys om; de opfordrede derfor deres Kaptajn til at føre dem imod Fjenden; de vare ikke drukne og de baade kunde og vilde kæmpe, naar han blot vilde befale, men nu gik han saa vidt i sin Haan imod sine egne Folk, at han erklærede sligt for aldeles unyttigt; thi med 50 eller 100 Svenskere kunde han let indtage hele Bornholm (for lidt siden havde det jo været 300). De bade ham endnu en Gang om at føre dem imod Fjenden. Spottende spurgte han, hvad de da vilde give ham for saadan hans Ulejlighed**). Maccabæus tog nu Ordet og spurgte Mandskabet, hvad de syntes, enten at gaa Fjenden tilhaande eller fechte (kæmpe). De svarede, at de vilde kæmpe, saa længe de

*) Østermarieboernes Beretning.

***) Østermarieboernes Beretning.

kunde gaa og staa, hvortil Maccabæus erklærede: „da vil jeg oc nu staa Eder by faa længe mit Blod er varmt udi mit liff.“

Indtil dette Øjeblik kan Maccabæus endnu ikke beskyldes for Landsforræderi; men mærkelig nok gik han alligevel ikke løs paa Fjenden med det forsamlede Mandskab. Medens den ovenfor citerede Samtale mellem Jost Nicolaj og Mandskabet førtes, var en anden Kaptajn, Anders Hansen fra Simblegaard, ogsaa til Stede. Det er ikke ud af de foreliggende Dokumenter muligt at se, for hvilket Mandskab han var Kaptajn. Vester-Herreds Mandskab havde Landsdommer Mads Kofoed til deres Kaptajn, og utænkeligt er det ikke, at Anders Hansen har været en Slags Hjelpe-Kaptajn for Landsdommeren, som ofte havde andre Embedsforretninger. En af Beretningerne gaar ud paa, at Anders Hansen om Morgenen d. 9. Juni havde faaet vestre Herreds Mandskab, anført af »en Fændrik og en Corporal«, samlet ved Aakirkeby, hvor Landsdommeren selv synes at være stødt til dem. Han selv maa antages at være redet op til Kommandanten paa Hammershus for at afgive Melding og hente nærmere Ordre. Henad Aften var han, som allerede meddelt, kommen til Stede hos det ved Nexø forsamlede Mandskab, blandt hvilket han dog ikke forefandt sine Folk. Maccabæus og han havde henad Aften faaet Meddelelse om, at Mandskabet fra Rønne, Hasle, vestre og nørre

Herred, ialt 600 Mand, var samlet ved Aakirkeby og medførte Kanoner*). De sendte det ene ridende Bud efter det andet til Aakirkeby, at Svenskerne laa drukne og let kunde overrumples, hvorfor det der forsamlede Mandskab saa hurtigt, som det paa nogen Maade var muligt, skulde komme. Der kom imidlertid ingen. Ved Aakirkeby var det nævnte Mandskab ganske rigtig blevet samlet i Løbet af Formiddagen (maaske allerede Kl. 8 à 9 om Morgen); de anførtes af Borgermester og Bykaptajn i Rønne, Peder Kofod, Landsdommer Mads Kofod, Kaptajn Jakob Kofod (for nørre Herreds Mandskab) og Landtingsskriver samt Borgermester i Hasle Peder (eller Per) Olsen.

Da disse Officerer vare ankomne hertil med deres Folk, kom Bykaptajnen i Aakirkeby, Christian Gregersen, tilbage fra Nexø med sine Folk og fortalte, hvad der var sket. Paa deres Spørgsmaal om, hvor stor den ilandsatte fjendtlige Styrke vel kunde være, svarede han 4 á 500 Mand; Kaptajnerne raadsloge nu om, hvad de skulde gøre, og kom til det højst mærkelige Resultat, at det var bedst at gaa tilbage og overnatte paa den højtliggende »Klint« i Vestermarie, hvorfra de kunde holde Udkig til alle Sider, og

*) Det har muligvis været denne Meddelelse, som bevirkede, at Maccabæus ikke straks i Spidsen for Mandskabet forsøgte at overrumple de fulde Svenskere.

i god Tid observere Fjenden, hvis denne skulde finde paa at komme efter dem. De spurgte nu om Aakirkebymændene vilde følge med dem, hvortil Bykaptajnen, Christen Gregersen, svarede:

»Da gjorde jeg som en Skælm imod mig selv saavelsom imod mine Bymænd, om jeg drog fra dem og lod Fjenden udplyndre baade mig og dem. Ville I lyde mit Raad, da ville vi begive os til vor Major, Christian Maccabæus, og hans Folk. Naar vi saa blive forsamlede, da ere vi vel saa mange og saa stærke, at vi med Guds Hjælp vel ville kunne slaa Fjenderne ud igen«*).

Denne uforfærdede brave Mands Tale syntes dog at gøre nogen Virkning paa Kujonerne, som derefter toge Mod til sig og besluttede at føre Mandskabet til Nexø.

Da de vare komne et Stykke østen for Aakirkeby, grebes de imidlertid atter af Skræk, holdt stille og raadsloge, om det dog ikke var bedre at gaa tilbage igen. Aakirkeby-Kaptajnen med sit Mandskab forlod dem nu og marscherede ad Nexø til, hvilket havde den Virkning, at de andre skammede sig og fulgte efter.

Ankomne til Egeby, omtrent midtvejs mellem Aakirkeby og Nexø, opgav de dog alle gode For-

*) Erklæring fra Borgmester og Borgerskab i Aakirkeby af 4 Novb. 1645 Litra B. i en Række Aktstykker i Sagen mod Maccabæus m. fl. i Svenske-Krigen og Angrebet paa Nexø implicerede 1645 (Rigsarkivet).

sætter og gjorde Holdt for atter at raadslaa. Aarsagen hertil var, erklærede de selv senere, at de i Søen saa en stor Flaade og antog, at denne vilde anfalde Sydlandet, hvorfor de mente, at det var rigtigst, at de droge ned til Stranden for at besætte Skanserne langs Sydlandet*). Den Flaade, der forfærdede dem, var en fredelig Handelsflaade! De droge imidlertid nu mod Syd, dog ikke ned til Stranden, til Skanserne, nej, paa det højtliggende Rispebjerg slog de sig til Ro for Natten, Mandskabet vistnok under aaben Himmel, Officererne i de nærliggende Gaarde! Næste Morgen, ganske tidlig, red den i det foregaaende flere Gange nævnte Kaptajn, Anders Hansen, der synes at have været en mere brav Officer, op til dem og fik dem endelig overtalt til at marschere til Nexø. Officererne ankom dog, paa Kapt. Anders Hansen nær, kun 1 Time efter, at Mandskabet var naaet frem, hvilket er meget betegnende og vidner om, at de vare fejge Uslinger, som i Farens Stund svigtede deres Pligt. Dette fremgaar yderligere deraf, at Mandskabet, da man var samlet ved Aakirkeby, flere Gange udtrykkelig forlangte at føres imod Fjenden, men Officererne forbød dem det, ja, truede endogsaa med at ville stille Stykkerne imod dem, hvis de trods deres Offi-

*) Det er indlysende, at dette kun var en intetsigende Undskyldning for at dække over den sande Aarsag: Fejghed.

cerers Forbud alligevel forsøgte paa at gaa til Nexø og at kæmpe. Mage til Fejghed og Pligt-forsømmelse finder man næppe i Danmarks Krigshistorie!

*

*

*

Da de endelig d. 10. Juni, Dagen efter Landgangen og Plyndringen, vare naaede til Nexø, saa de ikke noget til Fjenden, men traf her baade søndre og østre Herreds Mandskab, og den hele Militz var saaledes endelig samlet.

Carl Gustaf Wrangel er dog næppe bleven forskrækket herover; han har snart mærket, at dens Officerer vare lamslaaede af Skræk, og at Jost Nicolai og Sivert Gagge villigt lod sig bruge af ham.

Allerede om Aftenen d. 9. Juni, da han havde faaet sine fulde Soldater om Bord igen, lod han sin listige Sekretær, en Tysker ved Navn Baltzer v. Schwanental, udfærdige et paa tysk skrevet Trusselsbrev, stilet til Beboerne i Bodilsker, Pedersker Paulsker, Aaker og Aakirkeby. I dette Brev opfordredes Beboerne til at sende Personer for at akkordere. Gjorde de det ikke, saa vilde han hjemsøge dem med Brand og Plyndring. Han har dernæst rimeligvis tvunget Sivert Gagge til at underskrive et Brev, saa lydende:

**Kiære Brødre og gode Venner,
Sambt menige Stænderne
her paa Borringholm.**

Det lader sig paa den der Høibemeldte Kongl. Svenske flode ansee, at J forsamler eder for paa ny igien at vilde giøre Modstand, hvilket kommer General-Admiralen underligt for over Eders daarlige forsæt; thi det maa J endeligen forsikre Eder til, at eders Magt er intet bevendt imod denne mægtige flode og deres Krigsmagt, hvorforsø Kiære Brødre og gode Venner samtligen at J betænker eder, og raader jeg, at J afstaar saadan eders Intendo, maaskee som J haver i Verf, thi her er Naade forhaanden, dersom J selv vilde. Hvad J gøre, saa betænker Eder, og Eders Hustru og Børn, Hus, Hiem og formue, thi det siger jeg Eder, Nødes og foraaufager J den gode Hr. General-Admiral at bruge sin Magt, da vil det visseligen gaae over Eders Liv og Guds. Og maaskee, hvis Hus og Hiem her findes paa Borringholm, bliver med Ild anstuffedt. Dette lader jeg Eder saa venligen vide, efter den gode Herres Villie, som jeg haver bedet hannem om, mig maatte bevilges at skrive Eder til, thi den gode herre vil være undskyldt at han jo Eder igaar alle samtligen noksom herom tilskrevet haver, at J

nu straxen erklærer Eder paa det han i gaar lod Eder venligen vide, og finde nogen godt Folk herud, som med hans Excellenz kunde accordere. Udi ligemaade vil jeg lade dig vide, Jost Nicolai, at du nu straxen ufortøvet stiller dig ind igien efter den løfte og tilfagn du gjorde igaar; Saafremt det ikke af dig efterkommes, da bliver du visseligen straffet derfor, derpaa maat du lide. Hermed Eder Gud befalet.

Paa det General-Skib de 3 Løver

d. 10. Junni 1645*)

Wrangels Trusselsbrev er dateret d. 9. Juni, ovennævnte Sivert Gagges Brev derimod d. 10.; begge Breve afsendtes vistnok samtidigt, nemlig Tirsdag Morgen (d. 10. Juni) til Major Christian Maccabæus. Denne har vistnok modtaget disse Breve ved den Tid, da Kapt. Anders Hansen var redet til Rispebjerg for at hente det Mandskab, som havde overnattet dersteds.

Maccabæus afsendte nu øjeblikkelig Tolderen fra Rønne, Christen Lauritsen, til Hammershus med de modtagne Breve**). Fra Kommandanten indløb

*) Ordret gengivet efter Danske Magazin I. Tom. Side 59—60.

***) Om dette er sket, før det paa Rispebjerg forsamlede Mandskab ankom, eller senere, ses ikke af de foreliggende Dokumenter. At en af Rønneboerne afsend-

derefter til Majoren en Skrivelse af følgende Indhold:

Efterfom han (Holger Rosenfrans) forfoer, at Fjenden truede med Morden og Brænden, hvis den nem ikke giffes tilhaande, Saa havde dermed (næst Guds Hjælp) ingen fare, men var ifkun en Svensk Trusel, som de altid gjorde, og forsaae han sig vist til Majoren og de andre gode Officerer, hvis de fornam de vare dem mandsterke nok, de da gjorde den nem Modstand og Ufbredt det meste mueligt, og fortrød det Slotsherren af Hiertet, han ikke torde forlade Hans Kongl. Majestæts fæstning, og med hans folk komme dem til Hjælp, og forsaae sig vist til hannem og Anders Hansen, at de rettede sig efter forrige Ordre*).

Den forrige Ordre har vistnok været en mundtlig Ordre og bestod deri, at de skulde afværge Landgang, om det var muligt. Kunde de ikke dette, skulde Majoren med hele Militzen begive sig til Slottet. Fra Hammershus ankom endvidere d. 10. Juni en Vagtmester med baade mundtlige

tes til Hammershus, tyder dog paa, at det først er sket, efter at Anders Hansen kom med det nævnte Mandskab, blandt hvilket jo ogsaa Rønneboerne vare.

*) Danske Magazin 1. Tom. 5te Bind Side 62.

og skriftlige Ordre; han traf Militzens Mandskab udenfor Nexø og udraabte her højt og lydeligt efter Kommandantens Ordre, at Kaptajnerne ikke maatte gøre Akkord med Fjenden, men skulde kæmpe mandigt og holde denne fra Landet.

I Løbet af Tirsdagen vare endelig alle Officererne blevne samlede i og ved Nexø; Mandskabet opstilledes her herredsvis lidt uden for Byen, og et lille Stykke ude i Søen laa den stolte svenske Flaade med vajende Flag paa alle Skibe. Nexø var plyndret, men Bornholm var dog endnu ikke erobret, og nu, da Militzen var samlet, og da Mandskabet var mere end villigt til at kæmpe og forsvare Øen, synes der ikke at have været mindste Grund til at underhandle med Fjenden. Forunderligt nok skete dette alligevel! Mellem Wrangels Sekretær og Militzens Officerer førtes der først hemmelige Forhandlinger, om hvilke Mandskabet intet fik at vide. Dette førte til, at Bykaptajnen Peder Kofoed af Rønne med de andres Samtykke om Aftenen d. 10. Juni sendte Herman Clausen Bohn ud til Flaaden med et Brev, som lød paa, at Generalen skulde faa Svar paa sit Trusselsbrev, saasnart de havde faaet Svar fra Slotsherren, Holger Rosenkrans. At Majoren allerede havde faaet Svar, og at dette gik ud paa, at de ikke maatte akkordere, fortiedes. Wrangel lod svare, at de inden næste Morgen skulde svare »till eller fraa«. Saa langt var man naaet Tirsdag Aften d. 10. Juni. Næste Morgen begyndte

man igen at raadslaa, og Kl. 2 om Eftermiddagen sendtes saa Brev til Wrangel »at dersom saa var, at de bleve tilsinds at udlove 10,000 Rigsdaler, da maatte de med Brev og Segl være forsikrede om, at Fjenden ikke mere skulde gøre nogen Landgang her, men baade Landet og Slottet og alt, hvad Landet vedkom, skulde være fri og umolesteret«*). Dette Brev bragtes ud til Flaaden af Peder Olsen og Christen Lauritsen, som dog ikke fik Generalen i Tale. Han lod svare, at de kunde vente, saa vilde han udfærdige to enslydende Skrivelser og senere selv komme i Land, og da maatte de fornemste af Landstænderne gøre, hvad der syntes dem godt.

De to Afsendinge bleve nu paa Skibet, indtil Skrivelserne vare udfærdigede, hvorefter de i Solbjergningen sejlede tilbage og straks gik op paa Raadhuset, hvor Officererne vare forsamlede. Her oplæstes Wrangels i det tyske Sprog affattede Skrivelse, som indeholdt Forslag til en Akkord. Akkorden lyder i fri Oversættelse omtrent saaledes :

»Efter at det havde begivet sig, at den kgl. svenske Rigs-Tøjmaster og General over Artilleriet, den velbaarne Hr. Carl Gustaf Wrangel, i disse Dage var kommen under Landet Bornholm

*) Ltr. H. H. i en Pakke Dokumenter angaaende denne Sag, der opbevares i Rigsarkivet.

og var arriveret til den lille By Nexø med den under hans Overkommando værende kgl. Flaade, og Indbyggerne derpaa havde vist sig fjendtlige imod de Folk, som landsattes, og havde affyret deres Geværer og Kanoner paa dem, saa havde de derved selv foraarsaget, at de vare bleven overfaldne, og at den lille By var bleven plyndret, og vel ogsaa, at mere vilde være bleven foretaget imod det hele Land. Imidlertid vare de, førend de vilde lade det komme til andre Yderligheder, blevene tilbøjelige til at indgaa en Akkord. Altsaa var samme afsluttet paa følgende Maade, at Landets Indbyggere for de Fjendtligheders Skyld, de havde vist, og for at undgaa Landets Plyndring, skulde betale 10000 Rigsdaler i to Terminer, nemlig inden 12 Dage fra Dato 4000 Rigsdaler til den, som den nævnte Rigs-Tøjmaster og General vilde beordre og afsende. Resten skulde betales i Lybæk til Brødrene Peter og Claus Droszen. Dette Beløb kunde betales enten i blanke Penge eller i Victualier, saasom Smør, Flæsk, Torsk o. desl. De skulde faa fri Søpas til at levere disse Varer i Lybæk. — Endvidere skulde enhver begive sig hjem med sit Gevær og for Fremtiden ikke mere bruge det imod den højlovlige svenske Krones Magt eller øve yderligere Fjendtligheder imod Hr. Rigs-Tøjmasteren og Generalen. Til Gengæld skulde Landets Beboere i Kraft af dette være forsikrede om, at deres Gods, Mobilier og samtlige deres Ejendele,

med hvad Navn nævnes kunde, hverken skulde blive angrebet eller plyndret (som nu var sket, men hvortil de selv havde givet Anledning ved Fjendtlighederne) hverken af den samlede svenske Flaade eller af Udliggere og Krydsere i Søen, og af Landets Mandskab skulde ingen blive bortført. Skulde der blive Fred mellem Rigerne inden Summen var betalt, saa skulde Beboerne alligevel være skyldige at betale disse 10000 Rigsdaler helt ud.

Sivert Gagge skulde forblive hos Fjenderne som Gidsel indtil 1. Termin var betalt, hvorefter han i Sikkerhed skulde blive sendt hjem.«

Det er tvivlsomt, om alle Officerer forstode denne saa listigt affattede Akkord, der saa snedigt lagde al Skyld paa Beboerne selv, men efter at Wrangel selv var kommen i Land for at kræve endeligt Svar, underskrev man Akkorden.

Dokumentet er undertegnet:

Actum 11. Juni 1645.

Carl Gustaf Wrangel. Christian Maccabæus.
Mads Kofoed. Sigvard Gagge. Jakob Kofod.

At kun fire Officerer skreve under, laa i, at Wrangel mente, at en for hvert Herred var nok; tilmed skreve de jo under med de andres Samtykke, om end nogle af disse senere, under Forhørene, erklærede, at de aldrig havde samtykket i denne Akkord. Ved Siden af denne Akkord havde man et andet Dokument imellem Officererne indbyrdes, under hvilket de flestes Navne fandtes. Dettes

Indhold var, at man efter længere Raadslagning var bleven enig om at slutte Akkord. Den snedige Jost Nicolai havde dog ikke skrevet under. Han, den mest skyldige af dem alle i denne Sag, har rimeligvis været sig sin store Brøde bevidst og har frygtet for mulige Følger; han var ikke blot Forræder imod sin Konge, men ogsaa imod sine Kammerater. Bykaptajnen i Aakirkeby, Christen Gregersen, samtykkede ikke i Akkorden, og hvad Kaptajn Anders Hansen angaar, tyder alt paa, at han kun med tungt Hjerte gik med til den. Ej heller synes Bykaptajnen i Svaneke at have haft noget med den Sag at gøre; hans Navn nævnes slet ikke senere. Bykaptajnen for Nexø By, Christoffer Rømer, der var ført som Fange ud til Flaaden straks efter Plyndringen, synes ogsaa at være uden Brøde, hvilket derimod ingenlunde kan siges om Bykaptajnen for Rønne, Peder Kofoed, der var en af de mest skyldige i hele Forræderiet.

Medens Forhandlingerne om Akkorden stode paa og førtes inde paa Raadhuset i Nexø, blev Mandskabet, som anede, at der var noget i Gære, utaalmodigt. Nogle af de mest fremtrædende iblandt dem forsøgte at trænge sig ind paa Raadstuen for at se og høre, hvad der foregik her; de bleve imidlertid drevne bort med Hug og Stød af deres egne Officerer, og de fik saaledes intet at vide; men næste Dag, Onsdagen den 12. Juni, fik de klar Besked. Majoren, Christian Macca-

bæus, red nemlig omkring til de fire Herreders Mandskaber, som vare opstillede hvert for sig uden for Byen, og udraabte, at nu var der gjort Akkord med Fjenden om, at Landet skulde betale 10000 Rigsdaler i Brandskat og føjede til, »at Rønneboernes Bykaptajn med sine havde lovet selv at ville udgive den halve Part, og saa kunde det ikke beløbe sig paa den bedste Bonde til mere end 1 Rdlr. og 3 eller 2 Mark efter Formue — og saa skulde de intet videre have med Svensken at bestille, men skulde være fri for dennem, saa der skulde ikke komme en vred Mand paa Landet, og Almuen skulde beholde sit Gevær«. Endvidere raabte han og sagde, »at dersom der var nogle rebelske Hoveder iblandt Almuen, saa skulde de straks gaa af Troppen. Om de ikke vilde samtykke, hvad Kontrakt der var gjort, saa vilde han dem anskrive og skikke Generalen det. Saa skulde han selv gjæste dem og ikke alleneste straffe dem paa deres Gods, men ogsaa paa deres Liv«*).

Det var haarde Betingelser, men for Almuen syntes der nu ikke at være andet at gøre end at gaa hver til sit, stille Vaabnene i en Krog og saa taalmodigt betale Brandskatten. Hele Militsten fik da ogsaa Orlov, og Officererne red hjem til deres

*) „Relation og sandfærdig Beretning“. Danske Magazin I. Tom. 5. Bind Side 48—49.

Gaarde. Dette var imidlertid stik imod den Ordre, deres Kommandant havde givet dem: at møde paa Fæstningen, naar de ikke kunde holde Fjenden fra Landet. Kaptajn Anders Hansen var den eneste, som fulgte sin Ordre og begav sig op til Kommandanten, dog uden nu at kunne faa sit Mandskab med. Majoren havde jo forbudt dem at kæmpe mod Svenskerne, og derfor vilde de ikke følge med op til Slottet.

Den svenske Flaade lettede nu Anker, hejsede Sejl og sejlede nordefter, og nu mente man, at al Fare var forbi, men Wrangel mente noget helt andet. Under Sandvig lod han Flaaden gaa til Ankers og landsatte her uden Modstand sine Soldater, som straks droge op til det nærliggende Hammershus, foran hvis Ydermure de plantede deres Kanoner. Inden for Slottets Porte stod det kun daarligt til. Det Mandskab, som forefandtes her, bestod af en gammel Archelimester, 2 Konstabler og 56 Landsknægte samt Kaptajn Anders Hansen. Særlig villige til at forsvare Fæstningen vare Landsknægtene just ikke, thi Anders Hansen bevidnede senere . . . »at Soldaterne, noget før Fjenden foran Slottet ankom, ginge ud fra Slottet og sagde sig ei at ville »fechte«, førend de finge Penge, og der de havde faaet Penge, toge de deres Gevæhr igen, indtil Fjenden kom digt ind under, da de intet videre vilde gjøre«.

At Holger Rosenkrans under saa fortvivlede Forhold ikke kunde holde Slottet, er indlysende;

han maa dog have optaget Kampen, thi han beretter senere, at hans gamle Archelimester blev skudt, og at han til at betjene Kanonerne maatte bruge sine egne Tjenestefolk. Det viste sig dog snart, at enhver Modstand var umulig, og derfor maatte han d. 17. Juni aabne Slottets Porte for Fjenden og overgive sig. Havde Militzens Officerer, i Stedet for at indgaa den ydmygende Akkord, ført deres Mandskab op til Hammershus efter Ordre, vilde den Styrke, Wrangel havde at raade over, umulig have kunnet erobre det gamle Hammershus, saa forfaldent det end var; nu var det en Børneleg at udføre dette. Wrangel drog nu ind paa Hammershus, fra hvilket han i de følgende Dage udstedte sine Befalinger, medens hans Flaade krydsede omkring Øen. Faa Dage efter opstod der en ualmindelig stærk Storm fra Nordvest; en svensk Boyert og en Galiot dreve ind paa Klipperne og strandede; Dagen efter strandede et Brandskib og en Galej, og hele den svenske Flaade var i stor Fare, men slap heldigt derfra den Dag.

Wrangel betragtede nu Bornholm som en erobret Ø og gav Ordre til, at Militzen skulde møde paa Hammershus d. 23de Juni. Der mødte ogsaa en Del af Mandskabet, som blev opstillet ved Manteltaarnet, fra hvis Trappe Wrangel tvang dem til at aflægge Ed til den svenske Konge. Han gav derefter Ordre til, at Flaaden skulde sejle vesten om Øen ned forbi Rønne og gaa til

Ankers under Kysten. Næppe var dette sket, før der atter opstod en hæftig Storm, under hvilken tvende af Flaadens bedste Skibe, »Westervig« og »Gamle Fortuna«, samt Boyerten »Havhesten« strandede; endvidere var »Katten« drevet i Land, og »Ørnen« stod paa Grund. Da Wrangel fra Rønne var Vidne hertil, græd han, vred sine Hænder og ønskede, at han aldrig havde set Bornholm*), saasom han ved dette Lands Erobring havde vundet langt mindre end det, han havde forliset**).

Inden Wrangel forlod Øen, indsatte han en Mand ved Navn John Burdon til Kommandant og Lensmand paa Bornholm, og Beboerne fik nu snart at føle, hvad det vilde sige for dem at være komne under svensk Herredømme. Noget af det første, den nye Kommandant foretog sig, var at afvæbne Militsen. I Akkorden var det bestemt, at Mandskabet skulde beholde sine Vaaben (Gevær), men saasom i det hele taget ingen af Wrangels Løfter bleve holdte, saa brød man sig ej heller om, hvad der var vedtaget angaaende Mandskabets »Gevær«. Hvor snedigt John Burdon bar sig ad, fremgaar bl. a. af en Erklæring fra Svanekeboerne, i hvilken det hedder:

*) Rasmus Pedersen Raufn: Bornholms Krønike.

***) Thura, Side 232.

„Herforuden haffuer Kommandanten efter hans Smigrende Seddell om opbud Staffet vores Byes folk Saauelsom de andre Landsens folk op til Slotted och berette der at wille os exercere og offuersee, och da vi opfomme Som vi endeligt motte Efter hands strenge schriffuelse, thoges alt vort gewehr fra os, thrommer och fahner, Och siden derefter Krud och lod“*).

Raufn omtaler det samme i sin Bornholms Krønike med følgende Ord . . Men stragen derefter lod Commandanten hente Landsfolket till Slotted med deres Gewehr opfordre samblede dennem saa udi en Lyche under Stycherne befaller dennem lægge Gewehrene under for sig paa Jorden, han hafde noget med dem at tale, siger saa dette at være Generalens Befaling de schulde lade deres Gewehr opføres og gemmes paa Slottet til videre Bescheed, siden schulde de faa dem igen huorpaa ingen tiuffel schulde være — vilde de och dette indgaa schulde de men fast give det fra dem. Her vare icke lang Betænchende, for Handen; Stycherne paa Slotted vare stillede lige paa Almuen, dersom de nu icke hands Begiering hafde efterkommet hafde det udseende til alles undergang. Der

*) Dokumentet, af hvilket dette Uddrag er afskrevet, opbevares i Rigsarkivet i en Pakke Dokumenter angaaende Begivenhederne 1645.

miste Indbyggerne deres meste och bedste Gewehr der siden til Swerrig bleffue bortførte huildhe høyere wahre schattede end Brandschattens Summa.

Dette foregik d. 9. Juli 1645. Samme Dag afrejste Holger Rosenkrans, som siden Slottets Overgivelse havde opholdt sig i sin Lystgaard i Rønne, til Kjøbenhavn, og det menes, at han til Regeringen ikke blot har afgivet Beretning om det forefaldne, men ogsaa har anklaget Militzens Officerer for Landsforræderi. Rygtet herom naaede Bornholm med den Skude, som havde overført Holger Rosenkrans og hans Ejendele, og det varede ikke længe, før det Mand og Mand imellem hed sig, at Officererne vilde blive straffede paa Liv og Gods, hvis Bornholm ved Fredslutningen, som formentes at være nær forestaaende, atter skulde komme tilbage til Danmark; der var intet, disse ynkelige Officerer ønskede mindre, og intet, de for Øjeblikket frygtede mere, end atter at komme under dansk Kommando. I deres store Vaade fik de skrevet et langt Brev til Gustaf Wrangel (aftrykt i Danske Magazin I. Tom. 5te Bind Side 51—52), i hvilket de ynkelig anraabe ham om Hjælp. Efter en lang krybende og smigrende Indledning, og efter at have meddelt, at de føle sig truede, hedder det:

„Hvorfor vi underdanigst beder og begiærer at Hans Excellenz Hr. Generalen naadigst ville erindre fit gode Løfte og Tilsagn, at lade de Højædle Herrer

paa Grændsen, som om Freds-Tractaten handle, forståendige, at vi igjen udi Fredsforbund maatte indsluttes, Eller og, dersom Freden end allerede var sluttet, at vi fattige Folk dog maatte ihukommnes og for saa uherlig Trusfel og Undergang forstaaes, Thi dersom Borringholm igjen kommer under Danmarks Krone, og vi saa ustyldige paa Liv og Blod skal eftertragtes nødes vi Officerer Landet og Riget at rømme og undvige osv. Brevet er undertegnet:

Datum Rønne paa Borringholm

7. Aug. Anno 1645.

Christian Maccabæus. Mads Kofoed.

Sigvard Gagge. Anders Hansen. Peder Kofoed.

Peder Oluffsen.

Den 13de August samme Aar sluttedes, som bekendt, i Brømsebro en for Danmark meget ydmygende Fred, i hvis Bestemmelser det dog var vedtaget, at det saa let erobrede Bornholm atter skulde tilbagegives, en Bestemmelse, som fremkaldte Jubel hos Almuen, men Frygt og Bæven hos de omtalte Officerer. At denne Frygt ikke var uden Grund, skal senere blive paavist.

Vi ville imidlertid først dvæle lidt ved John Burdons Færd. For ham var det en stor Skuffelse, at Danmark atter skulde have Bornholm; han beregnede imidlertid meget rigtigt, at der vilde hengaa nogle Maaneder, forinden han blev nød-

saget til at aflevere Slottets Nøgler, og han besluttede at bruge den Tid, han havde tilbage, paa sin Vis. De til Dato forfaldne Skatter skyndte han sig at opkræve med den største Hensynsløshed og paalagde derhos Beboerne Ydelser, som ikke havde Hjemmel i nogen Lov eller blot i gamle Sædvaner. Den 11. Septbr., altsaa en Maaned efter Fredslutningen, befalede han, at der skulde leveres 50 Heste, alle paa det bedste »udstafferede«, saa at hver Hest med sit Tøj i det mindste skulde være 30 Rigsdaler værd*). Endvidere havde han befalet en Del Bønder, at de paa en bestemt Dag skulde møde med deres Øxne hos Sandemanden; saa skulde Slotsskrivere komme og købe dem. Man tvivlede imidlertid om at faa Betaling og mødte ikke, under Forgivende af, at Kreaturerne paa denne Tid af Aaret gik løse i Højlyngen, og at man ikke havde kunnet faa dem indfangede og hjem til den bestemte Dag. Nu greb han til gyselige Voldshandlinger! Om Natten udsendtes svenske Dragoner, som efter Ordre droge frem med Mord og Brand, bagbandt og mishandlede en Del Bønder og førte flere som Fanger til Slottet. Endelig bleve disse Mishandlinger saa utaalelige, at Beboerne, eller dog en Del af disse, særlig paa Nordlandet, tænkte paa Nødværge og viste en truende Holdning. Et

*) Thuras Bornholms Beskrivelse, Side 233.

Par af de Sognekanoner, som vare fratagne Sognene og slæbte op til Hammershus for at umuliggøre al bevæbnet Modstand, agtede Kommandanten at lade bringe til Rønne for derfra at lade dem føre til Wismar, hvilket Bønderne fik at vide, og de overlagde med hverandre, at de vilde bemægtige sig disse Kanoner under Transporten til Rønne. Ulykkeligvis fik John Burdon ved Hjælp af sine over hele Øen udsendte Spioner straks Meddelelse herom, og nu begyndte et Rædselsherredømme, som Bornholm aldrig hverken før eller senere har kendt Mage til.

Dragoner udsendtes Nat og Dag for at slæbe snart en, snart en anden som Fange op til Slottet. Gaarde udplyndredes og afbrændtes, Kvinder og Børn mishandlede, og Husfaderen maatte være glad ved blot at flygte og skjule sig i Skovene.

I Risby, Klemensker Sogn, indfandt sig saaledes en Nat paa Hans Nielsens Gaard en Flok Dragoner, anførte af en gammel Kaptajn. Dørene bleve sparkede op, Huset plyndret, Kvinder og Børn sparkede, stødte og slaæede, og da man var færdig hermed, tvang Kaptajnen den grædende Husmoder til at række ham et Lys, med hvilket han stak Ild paa alle Gaardens Længer, og først da disse stode i lys Lue, forlode Voldsmændene Stedet, men tvang endnu et af Familiens Børn til i det bare Linned at følge

dem som Vejviser i den mørke Nat*). En Del Gaardejere bleve, under Trussel med Brand og Plyndring, tilsagte til at møde hos Kommandanten; mødte de, bleve de øjeblikkelig kastede i Fangetaarnet; mødte de ikke, kom Dragonerne! Beboerne vare lamslaaede af Skræk, Kvinder og Børn flygtede til Skovene, Mændene til Kirkerne, som fra Arilds Tid i urolige Tider vare deres Tilflugts- og Samlingssted. At sligt kunde ske i Fredstid, lyder aldeles utroligt, men Sagen kan ikke betvivles, da der foreligger uomstødelige Beviser for Rigtigheden.

At Bornholmerne under saadanne Forhold med Længsel imødesaa den Dag, da den svenske Besætning, med Tyrannen John Burdon i Spidsen, maatte forlade Øen, er givet; derfor blev den 31te Oktober 1645, den Dag, paa hvilken Svenskerne maatte tilbagegive Øen, en Glædesdag paa Bornholm.

De tungeste Tider vare nu forbi for den almindelige Befolkning, men for de Officerer, som i Farens Stund havde svigtet deres Konge og forsømt deres Pligt, nærmede Regnskabets Time sig. Vi have set, at det var Kong Kristian d. 4de, som var den egentlige Grundlægger af Bornholms Militz, og at den gamle, energiske Konge,

*) Litra R. R. i den oftere anførte Pakke Dokumenter angaaende Begivenhederne 1645 (Rigsarkivet).

som selv havde vovet Liv og Blod saa mange Gange i Kampen mod Rigets Fjender, maatte harmes over de bornholmske Militis-Officerers Fejghed, er let at forstaa. Han besluttede derfor ogsaa, at denne Sag skulde undersøges grundigt, og beordrede Sigvard Urne og Flemming Ulfeldt, som sidst i Oktober 1645 alligevel skulde til Bornholm for at modtage Øen af Svenskerne, til at optage Forhør. De forhørte nu baade Officererne og Underofficererne og lode hvert Sogn og hver Bys Mandskab, som havde deltaget i Afføeren, udstede en udførlig Beretning om, hvorledes det hele var gaaet til*). Da Forhørene vare sluttede, bleve de mest skyldige Officerer førte til Hammershus for at forvares, til, nærmere Ordre indløb, og d. 4de December ankom et Orlogsskib med en kgl. Kaptajn for at afhente dem. Den 14. December bleve de endelig indsatte i det bekendte Statsfængsel, Blaataarn, i »den mørke Kirke«, hvor de tilbragte Resten af Vinteren.

Efter at Kongen havde gjort sig bekendt med Forhørene, sattes i Begyndelsen af Aaret 1646 en Herredag i Kjøbenhavn til at behandle og paa-dømme Sagen mod de bornholmske Officerer.

*) Disse Beretninger, som i alt væsentligt stemme overens, opbevares endnu i Rigsarkivet i en Pakke med Paaskrift: Sagen mod Chr. Maccabæus o. s. v. 1645. Det er til disse Beretninger og Erklæringer, at der i det foregaaende flere Gange er henvist som Kilde. —

Herredagen kom til at bestaa af fornemme og højt ansete Adelsmænd, og til at føre Sagen som Anklager paa Kongens Vegne beordredes Oluf Brokenhus til Hjulebjerg. Holger Rosenkrans, som selv havde ansøgt om ogsaa at faa sit Forhold undersøgt*) og paadømt, skulde have sin Sag behandlet ved samme Lejlighed.

Indstævnte til at møde for Herredagen bleve:

Major Christian Maccabæus til Skovsholm i Ibsker. Kaptajn og Landsdommer Mads Kofoed, Kaptajn Jakob Kofoed, Kyndegaard i Nyker, Kaptajn Sigvard Gagge, Myregaard i Aaker, Kaptajn Anders Hansen, Simblegaard i Klemensker, Kaptajn Jost Nicolai i Ibsker, Skipper Herman Clausen Bohn i Rønne og Borgmester Peder (Per) Olsen i Hasle.

Mærkelig nok nævnes i denne Stævning ikke Borgmester Peder Hansen Kofoed, Bykaptajn i Rønne, en Broder til Landsdommeren. Han blev arresteret og indsat paa Hammershus sammen med de andre, men nævnes ikke iblandt dem, som indsattes i Blaataarn, og ej heller i den endelige Herredags Dom, skønt hans Brøde er klart nok fremlagt for Herredagen af Oluf Brokenhus. Det vides imidlertid, at han blev dømt til at forlade Riget**), og at han døde i Landflygtighed.

*) Dette findes meddelt i den over Holger Rosenkrans i Aaret 1647 holdte Ligtale.

***) Jul. Bistrup: Stamtavle over Familien Kofoed A. Side 2.

Oluf Brokenhus fremlagde d. 4. Maj 1646 paa Kongens Vegne sin Anklage, ledsaget af en stor Del udførlige Beretninger, Breve og Dokumenter vedrørende denne Sag, og de anklagede fik nu Lov til at forsvare sig, baade mundtlig og skriftlig, men deres Forsøg paa at slippe med Undskyldninger mislykkedes, deres Brøde laa klart for Dagen, bevist med de mest uomstødelige Beviser. Herredagen dømte derfor, efter samtlige foreliggende Akter, Christian Maccabæus, Mads Koefoed, Sigvard Gagge og Jost Nicolai »at de bør være i Kongens Naade og Unaade«, hvilket var ensbetydende med en Dødsdom.

Jakob Koefoed slap paa Grund af sin store Skrøbelighed og Uduelighed med at blive landsforvist, og Anders Hansen, som befandtes at være den mindst skyldige, slap med en Bøde. Peder Olsen og Herman Clausen Bohn frikendtes, fordi de af Officererne vare tvungne til at handle, som de gjorde.

Holger Rosenkrans blev fuldstændig frikendt og vedblev foreløbig at være Kommandant paa Bornholm.

Den vel fortjente Dom, der var overgaaet de bornholmske Officerer, bragte Sorg og Bekymring i deres Hjem. Der blev imidlertid gjort Forbønner for dem, vistnok ikke blot af Slægt og Venner, men ogsaa, og især, af den svenske Regering, formodentlig ifølge Tilskyndelse af Wrangel. De slap derfor ogsaa for at blive henrettede, thi

allerede d. 19de Maj samme Aar modtog Holger Rosenkrans fra Kongen følgende Brev:

*Ch*⁴

Vor Gunst tilforn!

efterfom vi naadigst de 4 Officerer: Christian Maccabæus, Sigvard Gagge, Mads Kosoed og Jost Nicolai, som i vores Naade og Unaade dømte ere, for Intercessions og forbøns Skyld paa Livet have forfaanet, dog at de stragen og ufortøvet alle vore Riger og deres underliggende fyrstendømmer rømme skulle, og al deres formue til os og vores Crone at være forbrudt, da bede vi dig og naadigst ville, at alt hvis Gods fornævnte 4 Officerer der paa vort Land Borringholm kunde tilkomme, under Cronen lade anamme, og dersom de herefter paa Landet betræde, da skal fornævnte Sag staa dem aaben fore, hvorefter du dig med dennem haver at rette. Hermed sker vor Villie*). Befalendes dig Gud. Skrevet paa vort Slott Kiøbenhavn d. 19. Mai 1646.

Under wort Signet.

Christian.

De dømte Officerer maatte altsaa nu gaa i Landflygtighed. Jost Nicolai, som ifølge N. P.

*) Urnes bornholmske Samlinger i Universitetets Bibliothek.

Skovgaards Meddelelse*) var af fremmed, plattysk Slægt, er rimeligvis rejst til Tyskland, de andre til Sverrig. Holger Rosenkrans, som var gammel og svag, trak sig snart tilbage; han døde 1647. Hans Efterfølger blev Ebbe Ulfeldt, af den fornemme adelige Ulfeldtske Slægt, gift med en af Kristian d. 4des mange Døtre. Den 28de Februar 1648 døde Kristian d. 4de paa Rosenborg Slot, og efter en Del Forhandlinger mellem den mægtige Adel og hans Søn, Frederik, valgtes endelig denne til Konge, og allerede to Aar efter Tronskiftet søgte og fik Sivert Gagge og Christian Maccabæus Benaadning til at vende hjem. Brødrene Mads Kofoed og Peder Hansen Kofoed døde begge i Landflygtighed. Til Jost Nicolai hørtes intet mere; han nævnes aldrig mere i Danmark; hvor han var rejst hen, og hvor han døde, vides ikke med Sikkerhed.

Maccabæus's Benaadningsbrev (Fredebrev) lød saaledes:

„Efterjom Christian Maccabæus for os underdanigst supplicande hafuer ladet andrage, hvorledes hand for nogen Tid fiden af Vores Hr. fader, højloflig Jhufommelse, och Danmarks Riges Raad er blefuen dømt i Høybemeldte Woris Salig faders Naade og Unaade, hvorudover hand hafuer mot rømme wore Riger og Lande och hidindtil i Landflygtighed, under-

*) Bornholms Saga ved N. P. Skovgaard 1834, Side 27.

danigst derfor begierendes Di hannem Naadeligen wille benaade, at hand igjen maa nyde sin fred och komme til woris Land Borringholm, huor tilforn boet hafuer, da hafue Wi af Synderlig Kongl. gunst och naade saa och for adskillige forbonners skyld Naadelig bewilget och tilladt, at bemeldte Christian Maccabæus maa nyde sin fred och komme til Landet Borringholm igjen och der siffer og fri bygge och boe som tilforn, saafremt hand forholder sig schickeligen och troligen sig herefter forholder, men dersom hand herefter betræffes udi nogen Utroffab imod Os, eller i andre grofue forseelser, enten imod Os eller andre som denne nu begangne forseelse kand angaa da schall samme Dom som ofuer hannem gangen er staa hannem aaben och uden ald Naade ofuer hannem eriqueris*).

Hafnia 2. August 1650.

Maccabæus kom derefter atter tilbage til Bornholm og boede til sin Død, d. 29de Maj 1664, paa Skovsholm.

Sivert Gagge fik Frødebrev af samme Indhold d. 31te Oktober 1650 og kom ligeledes atter til Bornholm, hvor han Aaret efter fik sin under Kronen inddragne Gaard, Myregaard i Aaker, til-

*) Skaanske Register 1648—1660 Side 178. Rigsarkivet.

bage. Han maa være død i Tiden mellem 1659 og 62.

De i Landflygtighed døde Officerers Enker og Børn fik endelig ogsaa Fredebrev, og dermed var saa hele denne Sag afsluttet.

Den menige Mand paa Bornholm saa vistnok med Forundring Landsforræderne slippe saa let fra det hele, og lige indtil vore Dage har man urokkeligt troet paa, at det var ved Bestikkelser, at dette havde ladet sig gøre.

Begivenhederne paa Bornholm i Aaret 1645 havde imidlertid hos Beboerne efterladt et grundigt Had til Svenskerne, et Had, som øgedes 13 Aar senere under Svenskernes nye, dog heldigvis ogsaa denne Gang korte, men haarde Regimente.

Tilstanden paa Bornholm fra 1645—1658.

Skønt det kun var en kort Tid, Svenskerne fik Lov til at beholde Bornholm efter Overrumplingen 1645, vare Følgerne af dette strenge Fremmedherredømme dog synlige paa mange Maader. Den lille By Nexø havde faaet et Knæk, som den kun sent forvandt; mange Gaarde vare plyndrede og afbrændte, og hele Befolkningen, som i Forvejen levede i trange Kaar, var nu nedsunket i Armod. Men man aandede lettere, da Svenskerne vare borte, og man haabede nu paa bedre Tider.

Dette Haab blev i flere Henseender skuffet; thi den nye danske Lensmand, den foran nævnte Ebbe Ulfeldt, viste sig snart som en meget streng Herre. Saa slem som John. Burdon var han nu langt fra, men han var efter danske Forhold slem nok alligevel, og det varede da ej heller længe,

inden der blev klaget*) indtrængende til Kong Frederik d. 3die over hans myndige Lensmand paa Hammershus, og da Kongen just ikke havde et særlig godt Øje til den lille Kreds af mægtige Adelsmænd, som kaldtes »Svogrene«, til hvilke Ebbe Ulfeldt hørte, saa betænkte han sig ikke paa at tage skarpe Forholdsregler imod ham.

I August 1650 sendtes Rigsraaderne Henrik Ramel, Christen Skeel og Jørgen Reedtz til Bornholm for at undersøge hans Forvaltning som Lensmand, og om Udfaldet af Undersøgelserne siger J. A. Fredericia i sit Værk: Adelsvældens sidste Dage (1894) Side 125. . . . »De anstillede Forhør godtgjorde, at han og hans Fogder havde gjort sig skyldige i vidtrækkende Bondeplageri; der var blevet paalagt store Byrder, særligt Ægter, opsætsige Bønder vare straffede med Træhest**) og Fængsel, Fæstere vare udviste af deres Gaarde, og man havde tilladt Rytterne den hensynsløse Fremgangsmaade mod Beboerne af de Gaarde, der vare dem anviste. Hertil kom,

*) Der var i alt indsendt 78 Klager over Ebbe Ulfeldt (Tabeller over Befalingsmændene paa Bornholm — i det store Kgl. Bibliothek.)

**) Hertil maa dog bemærkes, at den Kommission, der undersøgte hans Forhold 1650, billigede hans Fremfærd i dette enkelte Tilfælde (en Bonde havde klaget til ham over Kongen). J. A. Fredericias Henvisning 108 til 2den Bog af Adelsvældens sidste Dage.

at Ebbe Ulfeldt stod i store Restancer med sine Afgifter og Skatter osv. Følgen heraf blev, at han om Efteraaret 1650 blev afskediget fra sin Post som Lensmand paa Hammershus uden at faa noget andet Embede. Han forlod derefter Danmark og gik i svensk Statstjeneste som General-Major. I Ebbe Ulfeldts Tid ses en af Øens største Gaarde, Simblegaard i Klemensker, at have ligget under Slottet, thi d. 23de Februar 1650 fik han Brev fra Kongen om Avlingen paa Simblegaard og Slottet, hvilket Bønderne skulde besørges, og det blev paalagt ham at gøre Overslag over, hvor meget hver Bonde skulde avle.

Hammershus Len blev nu givet til den lige-saa hæderlige som dygtige Adelsmand Joakim Gersdorf, som dog, begrundet i, at han maatte beklæde Embedet som Rigshovmester m. m., ikke kunde opholde sig paa Bornholm. Han satte aldrig sin Fod paa Øen, men lod Embedsforretningerne udføre af en Fuldmægtig med tilhørende Personale.

Kong Frederik d. 3die har paa dette Tidspunkt utvivlsomt haft sin Opmærksomhed særlig henvendt paa Bornholm. 1652 fik saaledes Palle Urne og Christoffer Lindenov Befaling til at begive sig til Bornholm for at besigtige Hammershus's Bygninger og Landet samt give Indberetning til Joakim Gersdorf, og 3. Juli 1659 udnævntes Albert Friis til særlig Kommandant for Militsen, rimeligvis begrundet i Lensmandens stadige Fra-

værelse fra Øen. Hans Ordre lød, at han straks skulde efterse, hvilke Pladser der var langs Kysten, som særlig trængte til at sikres mod fjendtlig Landgang, og han skulde derefter tilkendegive Joakim Gersdorf det. Ligeledes skulde han efterse, hvad der skulde gøres for at faa de gamle Skanser og Brystværn sat i ordentlig Stand, hvorefter han skulde give skriftlig Beretning om, hvorledes Hammershus billigst kunde istandsættes til Forsvar og forsynes med Proviand, Soldater og Ammunition. Endelig skulde han ogsaa excercere med Militsen. — Alle disse Foranstaltninger havde til Hensigt at sikre Bornholm imod en Overrumpling, lig den i Aaret 1645; desværre bleve de ikke udførte og kom aldrig længere end paa Papiret. Aarsagen hertil maa nærmest søges i de ynkelige Tilstande, som fandtes dengang, og hertil kom saa i Aaret 1653 en skrækkelig Pest, som udbrød i August Maaned og varede ved til December 1654. Ifølge en af M. K. Zahrtmann foretaget Beregning*) var der, som foran omtalt, Aar 1645 omtrent 12,700 Indbyggere paa Bornholm. Med en jævn Tilgang kan det antages, at der 1653 var en 13,000, men af disse bortrev Pesten 5000. Der var altsaa kun ca. 8000 tilbage, og disse vare ikke blot forarmede, men nu ogsaa haardt nedbøjede ved Dødens

*) Velvilligt overladt mig til Afbenyttelse.

store Høst iblandt dem. At det under disse Omstændigheder var meget vanskeligt at faa de ovenfor nævnte Foranstaltninger udførte, er indlysende. Øens Militis var hidtil kun bleven anvendt til Tjeneste paa Bornholm, men aldrig til Krigstjeneste i andre Provinser, end sige i Udlandet, men 1657 udskreves desuagtet 400 Soldater for at gøre Krigstjeneste paa Rygen. Ogsaa dette maatte svække Beboernes Lyst og Evne til at arbejde paa at sætte deres egen Ø i god Forsvarsstand. Derfor blev der i Virkeligheden intet gjort i dette Øjemed. — Bygningerne paa Hammershus vare i høj Grad forfaldne, Fæstningsværkerne ved dette ligsaa, og de gamle Skanser og Brystværn lang Kysten var meget mangelfulde. Endelig var Forsyningen med Kanoner og andre Skydevaaben samt Ammunition siden 1645, da Svenskerne afvæbnede Bornholmerne og fratog dem deres Kanoner, yderst ringe.

Forholdet mellem Danmark og Sverrig var ved denne Tid meget spændt, og om Sommeren 1657 kom det til Krig, en Krig, som fik de sørgeligste Følger for Danmark. Efter flere for de danske Vaaben ydmygende Nederlag, og efter Svenskernes forvovne Tog over Bælternes og Østersøens Is maatte Danmark ved Fredslutningen i Roskilde d. 26de Februar 1658 indgaa paa meget haarde Betingelser, iblandt hvilke ogsaa Afstaaelsen af Bornholm fandtes. Det varede længe, inden man fik dette at vide paa Bornholm, thi

en meget haard Vinter umuliggjorde i flere Maaneder al Forbindelse med Moderlandet. Først d. 16. April s. A. ankom fra Skaane en Baad, medbringende en Del Breve, og iblandt disse et med den for Bornholmerne saa sørgelige Efterretning, at nu skulde de atter og for stedse være Svenskere. Budskabet herom fremkaldte Rædsel over hele Øen; man havde endnu ikke glemmt John Burdon, og man frygtede det værste. Allerede d. 22de April næstefter ankom der Brev fra Biskopen i Lund, dat. d. 18. Marts, at herefter skulde der i Kirkerne bedes for den svenske Konge, og Svaneke Kirke blev det første Sted, hvor dette skete (25. April).

Begivenhederne paa Bornholm 1658

Johan Printzensköld —

Jens Pedersen Kofoed — Poul Anker.

I Henhold til Roskildefreden havde den svenske Regering truffet Foranstaltninger til at lægge Bornholm under den svenske Krone, og til at udføre dette valgte man en meget dygtig og energisk Mand, Oberst Johan Printzensköld. Denne ankom til Bornholm d. 29. April 1658, ledsaget af 100 menige Soldater, en Kaptajn, en Løjtnant, en Fændrik, 9 Underbefalingsmænd, 2 Trommeslagere, 2 Pibere og 4 »Mønsterdrägar«. Han medbragte desuden 4 Jærnkanoner, 40 Centner Krudt, samt en Del Bly og Lunter. Faa Dage senere, d. 6. Maj, lod han »Landskabet« møde i Aakirkeby, og her oplæste han for de forsamlede Folk sin Fuldmagt samt lovede paa den svenske Konges Vegne al Naade og Mildhed. — Hvori denne »Naade og Mildhed« bestod, skulde Bornholmerne snart erfare. Den svenske Regering havde med-

givet ham en »Memorrial«, som indeholdt nøjagtige Regler for, hvorledes der skulde regeres og administreres. Ifølge denne skulde der allerførst anstilles en grundig Undersøgelse om Øens Størrelse, Frugtbarhed, Skatteevne, Rets- og Militæsvæsen samt meget andet. Derfor lod Printzensköld stævne til et Møde i Rønne, hvor først Landsdommeren, Ridefogden, 4 Herredsfogder, 2 Herredsskrivere, 15 Sandemænd, en Skovrider (Dyrvogter) og en Strandrider vare beordrede til at møde. Senere tilkaldtes Landets 15 Præster og Borgerskabet. Mødet holdtes d. 11. Maj og følgende Dage, og paa Grundlag af de Oplysninger, Printzensköld fik samlet i disse Dage, afgav han og den ham ledsagende Sekretær, Johan Sylvius, en udførlig Indberetning, den saakaldte »Ransaking«, til den svenske Konge, Carl Gustaf.

Denne i flere Henseender fortrinligt affattede Indberetning afgiver et udmærket Materiale til Bedømmelse af Forholdene paa Bornholm omkring Midten af det 17. Aarhundrede.

Ransakingen, som findes trykt i »Handlingar rörande Skandinaviens historia«, 31. Del (Stockholm 1858) Side 381 — 414, begynder med en Beskrivelse af Øens Beliggenhed og omtrentlige Størrelse og gaar derefter over til at omtale Jordernes Beskaffenhed, Udførsel af Kornvarer, Tolden, Agerdyrkningen, Skovene, Vildtet, Sognene, Byerne, Fiskeriet, Embedsmændene, disses Lønninger, Militæsen, Adel og Frimænd samt deres Privilegier

og adskilligt mere, saasom Havneforholdene og Hjemmenes Antal paa Landet. Men særlig nøjagtigt specificeres de forskellige Skatter og Afgifter samt andre Byrder, som fra gammel Tid af hvilede paa Beboerne. Til Slutning omtales den usle Tilstand, i hvilken Hammershus befandt sig.

Under de Samtaler, Printzensköld førte med de Bornholmere, som vare mødte for ham i hine Dage, da »Ransakningen« blev affattet, viste det sig, at en Del af dem søgte at bringe det bedst mulige for sig selv ud af det svenske Herredømme*). Da saaledes Havneforholdene kom paa Tale, mente Nexøboerne, at den bedste Plads til Anlæg af en stor Orlogshavn var ved Nexø, Rønneboerne mente derimod, at ved Rønne, og kun ved Rønne, fandtes det rette Sted hertil. Disse udtalte ogsaa, at der var for mange Købstæder paa Øen; to var tilstrækkeligt, nemlig Rønne for Vestlandet, og Nexø for Østlandet; de andre, Aakirkeby, Hasle og Svaneke, burde nedlægges som Købstæder og (med Undtagelse af Aakirkeby, der maatte betragtes som en Landsby) nøjes med at være Fiskerlejer ligesom Allinge og Sandvig vare det. De fra Sognene mødte Mænd pralede vel meget af Øens Herlighed, naar de betegnede den som begavet med et særdeles godt og frugtbart Jordsmon, saa at den baade af dens Indbyggere selv og af

*) M. K. Zahrtmann: Svenskerne paa Bornholm 1658, Historisk Tidsskrift 7 R. I. Side 3.

andre, har været anset for det ypperste Land, som har hørt under Danmarks Rige*). De glemte, at dette Praleri let kunde blive dem selv til Skade. Øens Præster, som maatte give nøjagtig Besked om deres Indtægter, beklagede sig over Bønderne, som vare uvillige til at yde deres Tiende, Offer o. dsl., og vilde man søge ad retslig Vej at indkræve sit Tilgodehavende, saa stillede Bønderne sig imod dem »meget værre og ikke bedre end aabenbare Fjender**).

Skønt Printzensköld, da den nævnte Indberetning blev skreven, kun havde opholdt sig paa Bornholm et Par Ugers Tid, og saaledes umuligt endnu af egen Erfaring kunde have et paalideligt Kendskab til Beboernes Karakter, skildrede han dog disse som »meget rude, inculta ingenia« og ondsindede, men føjede dog til: »saasom alle Øboere almindelig anses for at være«. Angaaende Militsen lovede Printzensköld senere at foretage grundige Undersøgelser, og dette gjorde han ogsaa en Maanedstid derefter. Den svenske Regering paatænkte nemlig at udskrive en Del af Øens Mandskab til Krigstjeneste i Udlandet, og for at faa Oversigt over, hvormange Soldater den kunde stille til dette Brug, holdt Printzensköld d. 21de og 22de Juni en grundig Mønstring

*) Samme Kilde.

***) „Ransakningen“.

over Mandskabet samt affattede en ordentlig Møn-
sterrulle over Bondesoldaterne (Herredskompagni-
erne); Borgerkompagnierne mønstrede han ikke.
Denne gav det Resultat, at Fodfolket bestod af
682 Musketerer med Kronens Gevær,
183 Bøsseskytter med egne Gevær,
261 gamle, bevæbnede med Spader,
19 Kaptajner, Officerer, Sergenter og Korporaler.
1145 Mand.

Militsen, som oprindeligt, paa ganske faa Und-
tagelser nær, havde indfødte Bornholmere til Be-
falingsmænd, var imidlertid siden de bornholmske
Officerers bedrøvelige Adfærd 1645 bleven for-
synet med en Del fremmede Befalingsmænd, thi
ved Mønstringen viste det sig, at af 15 Over- og
Underbefalingsmænd kun den øverstbefalende,
Oberstløjtnant Ekstein, og nogle Korporaler vare
danske; alle andre vare tyske, dog havde Borger-
kompagniernes Officerer vedblivende været dan-
ske. Paa Forespørgsel, om Herreds-Officererne
vilde vedblive at tjene som saadanne, ogsaa under
Svenskerne, hvormed vel mentes, at de i saa
Fald ikke blot skulde tjene i Militsen og paa
Bornholm, men i det hele taget gøre Tjeneste
under Sverrig — hvor det forlangtes, svarede
Ekstein ubetinget nej, hvorfor han tog sin Afsked.
Tyskerne tilbød derimod at blive; dog vilde de
kun gøre Tjeneste paa Bornholm og ikke sendes
andre Steder hen. Efter Mønstringen formanede
Printzensköld Mandskabet til at være hørige og

lydige samt forberedte de unge paa, at de maatte holde sig rede til at rejse bort i svensk Krigstjeneste, alt ifølge den svenske Konges strenge Ordre. Der fandtes imidlertid en Del, som vare helt uvillige hertil, og en enkelt vovede endog at svare nej, hvorfor han blev fængslet. Der afgik nu Indberetning i Brev af 24de Juni om Mønstringen, og i denne udtalte Printzensköld, at af Mandskabet kunde kun 400 anses som tjenlige til Krigstjeneste i Udlandet. Ifølge indløben Ordre afsendte han derefter d. 7de Juli 350 Mand til Stettin for der at indlemmes i den svenske Armé. I L. de Thuras Bornholms Beskrivelse af 1756 siges, at der afsendtes 500 Mand*), hvilket imidlertid er urigtigt. Derimod turde Thura have Ret i, at Bortførelsen af saa mange af Øens unge Mænd »skete med uhørlig Vé og Jammerklage«. Forbitrelsen herover var almindelig, og i sin Harme lagde man Skylden paa urette Sted, nemlig ene og alene paa Printzensköld, som kun havde udført sin Herres Ordre og intet andet. At han i det hele taget i denne Sag ingenlunde

(* Medens Thura urigtigen har anført 500, er det rigtige Tal, 350, anført i en gammel Dagbog: „Fortegnelse paa adskilligt, som sig paa Borringholm haver tildraget fra 1602—1687.“ Denne Dagbog skal ifølge M. K. Zahrtmanns Mening være skrevet af en Peder Kofod, som var født i Østermarie og opdraget her. Som voksen bosatte han sig i Svaneke og blev Raadmand.

var saa haard, som man antog, fremgaar tydeligt nok af et Brev, han afsendte d. 24de Juli som Svar paa en Opfordring til at afsende flere Soldater. Hans Svar herpaa var nemlig: »att det qvarvarande ungamanskapet ei ännu förmår bära gevär så att närmaste framtid enddast bönderne sielfva skulle kunna utskrifvas«*). Men at udskrive og bortsende selve Bønderne fraraadede han paa det mest bestemte. Han søgte derefter at gøre sin Konge og Regering begribeligt, at det vilde være for haardt at udskrive og bortsende flere Soldater, ligesom det ogsaa vilde være Kronen til Skade. Endvidere fremhævede han, at de, som nu vare tilbage, vare gifte Bønder, som svarede Skat af deres Gaarde, og hvad det barnunge**) Mandskab angik, mente han, at de efterhaanden kunde tages til Øens Forsvar, men ikke duede til at føres bort. Senere hen bad han ligefrem den svenske Konge om at forskaane Øen for Udskrivninger i nogen Tid***). Ved

*) 10 bref från Johan Printzensköld, svenske Slottes och landshöfding på Bornholm til Gustaf Otto Stenbock (Ur Malmø landsarkiv, meddelt af Martin Weibul i Handlingar hörande til Bornholms historia under året 1658).

**) Det var 15-aars Dreng, som blot vare indrullerede, men endnu ej havde gjort nogensomhelst Tjeneste i Militzen.

**) M. K. Zahrtmann: Svenskerne paa Bornholm, Historisk Tidsskrift 7 R. I. Side 136.

Affattelsen af Mønsterrullen havde Printzensköld foruden de forannævnte 1145 Mand endvidere optaget i Rullen Adels, Frimænds og Præsters Karle samt Bøndersønner fra 15-Aars Alderen af*), hvilket vakte stor Uro, fordi man frygtede for, at ogsaa disse unge Drengene skulde blive udtagne til svenske Soldater. Dette skete dog ikke; Indrulleringen var kun sket for en Ordens Skyld, ligesom saa meget andet af det, Printzensköld, der var en meget dygtig Administrator, søgte at bringe i god Orden. Den danske Regering havde Aaret i Forvejen paalagt Beboerne paa Bornholm en Munderings-Kontribution, bestaaende af 1000 Par uldne eller Klædes Strømper, 1000 Par gode Sko og 1000 Par Skindbukser at levere i Cimbrishamn d. 8de Oktober; de skulde senere blive betalte. Disse Sager bleve dog ikke nær alle afsendte, og da Printzensköld næste Foraar fik dette at vide, sendte han Indberetning derom og fik derefter Ordre til at sende Beholdningen af ikke afsendte Munderingsstykker til Sverrig**). Han svarede, at Frederik den 3die havde lovet Beboerne Betaling, og vedlagde en Afskrift af Kongens Brev desangaaende samt meddelte, at Be-

*) Samme Kilde.

***) Det er højst rimeligt, at der slet ikke var afsendt Munderingsstykker, men at disse kun vare gjort færdige, og alle havdes i Behold, da Printzensköld kom til Øen.

boerne ikke vilde levere Sagerne, før de fik Beta-
 ling. Det hjalp imidlertid intet; en ny Ordre ind-
 løb, og nu maatte Beboerne ud med de skjulte
 Munderingsstykker. Printzensköld kunde derfor
 senere indberette, at han til de til Stettin afsendte
 bornholmske Soldater havde oversendt 350 Par
 Strømper og lige saa mange Par Sko og Bukser.
 Endvidere havde han til Malmø afsendt 250 Par
 af hver Slags, og i Behold havde han saa endda
 120 Par af hver Slags, hvilke han ønskede at
 bruge til Garnisonen paa Hammershus. Til Born-
 holms Militis hørte foruden det foran nævnte
 Mandskab ogsaa en Del Ryttere. I alt var der
 tidligere i Krigstid stillet 55. Ifølge Ordre fra
 den svenske Konge skulde nu Øens Ryttere om
 Efteraaret 1658 sendes over til Riga for at ind-
 lemnes i et svensk Regiment. Printzensköld
 søgte ogsaa at forhindre dette ved at indberette,
 at de bornholmske Ryttere stedse kun havde væ-
 ret brugte til selve Øens Forsvar og aldrig havde
 gjort Tjeneste andre Steder; tilmed vare de al-
 deles uvante med og udelige til Krigstjeneste i Ar-
 meen. Det hjalp ham dog ikke noget, der kom
 yderligere strenge Ordre; og Printzensköld maatte
 lystre. De, som vare forpligtede til at stille hver
 1 Rytter til Hest og i fuld Mundering, vare ifølge
 Printzenskölds Liste:

Adelige Frimænd:

Christian Maccabæus, den ældre	1	Rytter
Christian Maccabæus, den yngre	1	»
Sivert Gagge	1	»
Berrild Hansen	1	»
Anders Hansen	1	»
Claus Hartnik (Hartvig?)	1	»
Claus Kofoed	1	»
For Gadeby	1	»
Svend Olsen	1	»
Mads Kofoed	1	»
Øster-Herred. Hver Præst 1.	3	»
For hvert Sogn 1	3	»
Herredsfogden	1	»
Søndre-Herred. Hver Præst 1	4	»
Hvert Sogn 1	4	»
Herredsfogden	1	»
Vester-Herred. Præsterne hver 1	4	»
Hvert Sogn 1	4	»
Herredsfogden	1	»
Nordre-Herred. Hver Præst*) 1	3	»
Hvert Sogn 1	4	»
Herredsfogden	1	»
Thingskriveren	1	»
Ridefogden	1	»
<hr/>		
Ialt 45		»

*) I nordre Herred var der 4 Præster, og der skulde saaledes stilles 4 Ryttere, men Printzensköld fritog

Der var desuden 5 Gaarde, der skulde stille hver en Rytter, men Printzensköld indberettede, at disse Gaarde ikke alene havde store Skatter, men at de for Rytterhold ej havde anden Godtgørelse end Fritagelse for Ægter, hvorfor han lod dem være fri for at stille Rytter. Endelig skulde der stilles en Rytter fra Lensgaard, Vallensgaard og fra Knud Ulfeldts Arv; ialt 3. Disse fik Anvisning paa at give Møde i Skaane. De foran nævnte 45 Ryttere bleve derimod d. 18. Oktober afskibede til Riga.

Ligesom andre danske Provinser havde Bornholm hidtil ikke blot i Krigstid, men ogsaa i Fredstid maattet præstere et vist Antal Baadsmænd til Flaaden. Disse, som toges fra Købstæderne og Fiskerlejerne, udgjorde i Almindelighed ialt 24. Carl Gustaf forlangte imidlertid det dobbelte Antal, hvortil Printzensköld svarede, at det vilde falde

Præsten i Rø, fordi hans Præstegaard var afbrændt, og han forøvrigt var saa fattig, at det var ham umuligt at stille en Rytter. Printzensköld gik endogsaa i Forbøn for ham ved at indstille ham til Hjælp fra Kirkernes Midler i Skaane, for at han kunde faa sin Præstegaard opbygget igen.

Der var to Thingskrivere, som begge skulde holde Rytter, men den ene fritoges paa Grund af Fattigdom. Dette turde dog vidne om, at Printzensköld lige overfor virkelig Nød og Fattigdom viste sig overbærende og medlidende.

meget besværligt; Øen var baade i Købstæderne og paa Landet saa blottet for Mandskab, at han umulig kunde skaffe flere end 36 — 38. Det lykkedes ham dog at faa 40 paa Benene, og den 7. November sendte han dem over Ystad til Helsingborg.

Overvejer man nu, hvorledes Printzensköld stillede sig lige over for sin strenge Konges strenge Fordringer angaaende Udskrivning og Afsendelse af bornholmsk Mandskab til Krigstjeneste i fremmede Lande, saa maa det uden Modsigelse indrømmes, at han i det hele søgte at mildne det strenge Herredømme ved at indskrænke sig til at udskrive og afsende det mindst mulige Antal Bornholmere samt gik i Forbøn for Beboerne i denne Sag. Ganske det samme var Tilfældet paa andre Omraader. Straks efter at Svenskerne vare komne i Besiddelse af Øen, var det blevet forbudt at udføre Korn, Smør og andre Produkter fra Bornholm.

Printzensköld, som indsaa at dette Forbud kun vilde forøge den herskende Armod, søgte indtrængende at formaa den svenske Regering til dog i det mindste at tillade Udførsel til svenske Havne, og da det trak ud, inden han fik Svar herpaa, vovede han atter at minde om Sagen. Først flere Maaneder senere opfyldtes hans Ønske. — Naar hans Indstillinger om mildere Forholdsregler imod Bornholmerne i de fleste Tilfælde intet hjalp, kan dette ikke lægges ham til Last. — De ordi-

nære faste Skatter opkrævede han med ubøjelig Strenghed, thi han var en Ordenens Mand, og sine Regnskaber holdt han i Orden. — Der er af forskellige danske Historieskrivere bleven skrevet en hel Del om nye Skattepaalæg og Kontributioner i Printzenskölds Tid. Særlig har Thura en hel Del desangaaende i sin Bornholms Beskrivelse — hvorledes det forholdt sig hermed, har M. K. Zahrtmann paavist i sin flere Gange i det foregaaende citerede Afhandling: »Svenskerne paa Bornholm 1658«, og det fremgaar af denne Afhandling, at der maa være store Overdrivelser i de historiske Beretninger om Printzenskölds Skattepaalæg etc. etc. Det var slemt nok endda! Der var saaledes utvivlsomt nok indført nye trykkende Toldsatser og Akcise, og i November 1658 paalagdes ifølge Ordre ekstraordinær Skat, som bestod deri, at hver Bonde skulde betale 16 Daler Sølv mønt*). Ogsaa nu søgte Printzensköld at lindre, saa godt han kunde, og tillod derfor, at Skatten betaltes i 3 Terminer. Straks efter at denne meget trykkende Ekstra-Skat var paalagt, skrev han til sin Konge og bad, om at Bornholm dog nu maatte blive forskaanet for yderligere Udskrivninger, og i sin Indstilling desangaaende skriver han: . . . »Jeg havde ingenlunde kun-

*) Det var denne Skat, som vakte saa stærk Modstand, at den maatte indrives ved Musketerer.

net formode, at Øen skulde være saa blottet for Midler og Penge, som den befindes, og tvivler om, at Almuen kan betale den første Termin i Penge, men alene i Varer^{*)}. Hvad de øvrige Skattepaalæg og Kontributioner angaa, har M. K. Zahrtmann skrevet følgende:

»Andre Skattepaalæg findes ikke nævnte i Printzenskölds Breve, og det bliver derfor ret tvivlsomt, om saadanne have været iværksatte i nogen nævneværdig Udstrækning. Imidlertid fortælle Historieskriverne, som have behandlet dette Afsnit af Bornholms Historie, om en hel Række Skatter og Paalæg, med hvilke Printzensköld skal have hjemstøgt Bornholmerne. Vi maa da undersøge deres Beretninger nøjere. De synes alle ad forskellige Omveje — hovedsagenlig gennem L. de Thuras bekendte Beskrivelse over Bornholm (Kbh. 1756) — at kunne føres tilbage til Rasmus Pedersen Ravns Bornholms Krønike fra 1671 (»Chronica Borringsiaca«, Ny kgl. Samling. Fol. Nr. 398). Her møde vi nu den Mærkelighed, at Ravn, som iøvrigt synes ædruelig og paalidelig, i Omtalen af sin Tids Begivenheder bliver mere end upaalidelig, saa snart han fremstiller, hvad der skete 1658. Grunden kan straks paavises; thi han si-

*) Ordret gengivet efter M. K. Zahrtmanns Afhandling.

ger selv, at hvad han her fortæller, er »af Boringholms Manifest uddraget, hvilket var vel af gode Personer til Trykken bevilget, men blev dog ikke efterkommet«. Medens Ravn altsaa ellers taler i sit eget troværdige Navn, har han ment i sin Skildring af Aaret 1658 ikke at burde gaa udenfor det udgivne og nu forsvundne »Boringholms Manifest«, der, som Navnet siger, har været et Forsvarsskrift for Bornholmernes Opstand mod de svenske. At det har været ensidigt og svenskfjendtlig affattet, siger sig selv; og overalt, hvor dets Angivelser nu kunne kontrolleres, f. Eks. i Tallenes nøgne Kendsgørninger, overdriver det bevislig disse til Ugunst for Svenskerne*).

Bornholmernes Svenskerhad havde ikke faaet Tid til at dæmpes, inden de sidst i Decbr. 1658 skreve deres Manifest, og Frygten for, hvad Fjendevælden kunde bære i sit Skjold, har bragt dem til, som man siger, at male Fanden paa Væggen. Det synes berettiget at antage, at Manifestets Meddelelser om Svenskernes Voldshandlinger hovedsagenlig maa reduceres til at gælde Ting, som muligvis have været paatænkte, muligvis have haft hjemme i Bornholmernes opskræmte Fantasi, men som næppe have været iværksatte, i det mindste ikke i det skildrede Omfang.

*) 500 Soldater overførte til Stettin i Stedet for 350. Tolv-Aars Drengene optagne i Rullen i Stedet for Femten-Aars o. s. fr.

I Anledning af Akcisens Indførelse, siger Manifestet, skulle de fire Kyststæder være blevne omgivede med dybe Grave, for at Akcisen rigtig kunde opkræves; kun Landstaden, Aakirkeby, slap for Akcise, idet den var for vidtløftig at omgrøfte. Hertil er at bemærke, at virkelige Bygrave næppe lod sig anlægge i Nexø og Svaneke Klippegrund, og at der intet Steds findes Spor efter dem hverken nu eller paa yngre Bykort. Forøvrigt gik der kun lidt over et Tiaar, inden den danske Regering selv indførte Akcise. Endvidere nævnes det, at Printzensköld udskrev Gryn, Kød, Spader, Hakker, Sengeklæder, Gryder og Kedler; at han satte Byerne i Skat, at betale d. 3. Juni; at han af hver Bonde krævede to Pund Salpeter eller dets Værdi med en Slettedaler, dertil et Pund Blaar til Lunter. Ogsaa skal han have ladet Landet opmaale af en Heiderider, og hele Befolkningen, verdslig og geistlig, gøre Rede for deres Indkomster og for Kirkernes Regnskaber, hvori Bornholmerne saa en Trusel om nye uretfærdige Paalæg, men selv Manifestet nævner dog ikke, at disse fulgte efter, hvorimod L. de Thura drager den Slutning, at Præstetienden blev inddragen under Slottet. Hvor stor den Fjer har været, som er blevet til alle disse Høns, kan nu ikke siges; kun at Manifestets Paastande ere overdrevne*). Som et Eks-

*) Det lykkedes ikke Svenskerne ret vel at inddrive Akcisen, skiver Raufn i sin egen Omtale af Byerne.

empel paa, hvor lempelig Printzensköld tog paa Øens gamle Skik og Brug, kan her anføres hans Optræden overfor Aakirkebys Fattighospital: dets Adkomstdokument til at nyde Afgifter af nogle Gaarde i Aaker Sogn var forkommet, men trods dette lod han vedblivende den nævnte Afgift tilflyde Hospitalet.

Af alt, hvad der saaledes foreligger, fremgaar det, at Printzensköld ingenlunde var Skyld i alt det, som han blev beskyldt for, men paa den anden Side kan det ikke nægtes, at hele det svenske Herredømme, selv om Overdrivelserne fraregnes, var i høj Grad strengt og hensynsløst. Svenske Forfattere have ogsaa for længe siden indrømmet dette. Saaledes skriver Weibull, som lod trykke ti af Printzenskölds Breve:

»Af disse Printzenskölds Breve i Forening med de før offentliggjorte, fremgaar uimodsigeligt, at Bornholm under det korte svenske Herredømme behandlede med en Haardhed, som ej kunde andet end drive Befolkningen til det yderste.«

Men angaaende Printzensköld selv skriver han: »Hvad det første blodige Offer for Rejsningen angaar, Printzensköld selv, saa viser det sig tilstrækkeligt af hans Breve, at han mere var en ihærdig Udfører af Styrelsens Befalinger end en Undertrykker af Tilbøjelighed.«

Heri har den nævnte Forfatter sikkert Ret, og der kan i det hele taget ikke længere være Tvivl om, at saa vel den Tids Bornholmere som

senere Tidens Historieskrivere have bedømt Printzensköld uretfærdigt. Dommen over ham maa derfor, ligesom Dommen over Schweder Kettingk, modificeres betydeligt.

At Bornholmerne, som særlig siden 1645 nærede et glødende Had til Svenskerne, kastede dette Had i første Linje paa Printzensköld*), kan undskyldes. Det var dem umuligt at vide og at indse, at deres strenge Høvedsmand i Grunden var en Hædersmand, som, hvis det var blevet ham forundt i længere Tid at staa for Styret,

*) Ogsaa Printzenskölds Hustru skal have været forhadet paa Bornholm. Der gaar saaledes den Dag i Dag følgende Fortælling om hende: Der var Barselgilde paa en Gaard i Olsker, og blandt andre vare ogsaa Printzensköld og hans Hustru indbudne. Da de vare ankomne til Gaarden, forlangte Printzenskölds Frue Vand til at vadske sig i, og en Tjenestepige bragte hende et Tinfad med Vand, men Fruen forlangte et Sølvfad og blev saa vred, at hun gav Pigen en paa Øret. Pigen løb derefter ud i Køkkenet, hvor hun beklagede sig for en anden Pige, sigende: „Fadet kunde være godt nok til den svenske Mær“. Døren mellem Køkkenet og Gæstekammeret stod imidlertid paa Klem, og den naadige Frue hørte Pigens Udtryk, hvorfor hun straks klagede til sin Mand, som lige paa Stedet dømte Pigen fra Livet. Husbonden gik i Forbøn for hende og tilbød at give som Bøde den bedste Ko i Stalden. Hermed lod Printzensköld sig stille tilfreds og valgte selv en Ko, som Gaardens Folk kaldte „Rosa Viola“.

(Meddelt mig af Lærer Ipsen i Rutsker).

sikkert vilde have formaaet sin Konge og Rege-
ring til at tillade ham at styre efter en mildere
og mere retfærdig Fremgangsmaade. Den jærn-
haarde og i mange Henseender brutale Frem-
gangsmaade, Carl Gustav, Sverrigs krigslystne og
herskesyge Konge, nu befalede anvendt paa Born-
holm, havde han utvivlsomt tiltænkt hele Dan-
mark, og hans medfødte, ved heldige Sejervin-
dinger stærkt øgede Herskesyge lod ham hverken
Rist eller Ro, før han kunde se sig som Konge
over hele Norden. Derfor overfaldt han Dan-
mark uden Spor af Grund ved den 7de August
1658 uden forudgaaende Krigserklæring at gaa
i Land ved Korsør med sine krigsvante Tropper
for, som han mente, i en Haandevending at
lægge Danmark for sine Fødder.

Som bekendt, forregnede han sig heri; thi
Harmen over dette Overfald var og blev saa stor
og stærk baade i Danmark og i Norge, at saa
at sige hele Folket rejste sig og flokkedes i Enig-
hed om sin Konge for at kæmpe til sidste Mand.
Ogsaa paa Bornholm vakte Efterretningen om
Overfaldet den største Harmen og Lyst til at gøre
Modstand mod det forhadte svenske Aag. Hvor
streng en Justits end Printzensköld holdt, har han
dog ikke kunnet forhindre, at Bornholmerne uden
hans Vidende fik en Brevveksling i Stand med
den danske Regering og Konge; thi om Efteraa-
ret ankom til Bornholm følgende Skrivelse:

Ælskelige og Velvilje Borgemeſtere,
 Borger og Meenige Almue paa Bornholm
 Helsen med Gud vor Herre!

Jeg tviler ikke paa, at naar J betænker den friehed ſom J haver under Eders fromme Herre og Konge, Kongen af Danmark, J og derimod betænke, hvad Uag, ſaavel og adskillige andre Befværligheder Eder nu af Svenſken paalegges daglig, ſom J ſaaledes maae udſtaaе, da findes vel ingen iblandt Eder, ſom jo ønſker ſig for ſaadan Svenſke Uag ſnarlig at blive entlediget; Og efterſom Gud ſkee Lov! alting igien med Kiøbenhavn ſaavelſom andre af Høyſtbemeldte Kongen af Danmarks Lande nu baade er, og haabes at komme i bedre Tilſtand, da formoder jeg, næſt Guds Hielp! at ſaasnart ſom Eders Lands Tilſtand i Kiøbenhavn ſand forſtændiges, J da med forderligſte ſkulle være forløſte, formodendes derfor enhver diſmidlertiid med hverandre at blive eendragtige, og for deres Naadige Herre og Konning i Danmark, ſom troe Mænd, og i fremtiden tilkommendes Underſaatter, ſig beviife. Jeg tviler ikke paa ſaadan deres Troeſtab og Velvillighed dennem i fremtiden af Høyſtbemelte Kongel. Mayeſtet vorder belønnet. Vil hermed have dennem under den Allerhøyſteſ

Beskiærmelse, Gud troligen befaleet, ønskendes af Hjertet, at de snarligen maa bekomme Frihed igien.

Eders ubekandte

Kiøbenhavn

dog

d. 26de Octobr.

Vel affectionerede Wen

1658.

Hans Oldeland*).

Kort efter indløb følgende Brev :

FRIDERICUS Tertius hilfjer Eder alle og enhver være sig Geistligheden, Fristanden, Borgemeistere og Meenige Almue som bygge og boe paa Bornholm kjerligen og evindeligen, med Gud og Vor Naade. Wider, efterfom Eder vel vitterligt er, hvorledes Vi af Kongen af Sverrige for nogen Tiid siden mod sluttede Tractater, og der wi endnu med hans her værende Gesandter stode i nærmere fordrag med en god fortroeligheds Slutning, ufornodentligen af hans Krigs Magt her i Vort Land Siælland, ere bleve overfaldte, og udi vores Residence Stad Kiøbenhavn til Lands og Vands belejret, og wi nu atter igien af Guds Naadige Bistand, og formedelst Hollændernes anseelige Succurs, saa vidt ere entlediget, at wi for fiendens Skibs flode os, næst Guds Hielp, ey meere haver at frygte, fienden og sin Belejnings

*) Thura, Side 245—46.

Verf her for Byen haver forladt, da efterdi wi ikke tviler paa Eders Troeffab og gode Affection imod os og Eders fæderne-Land, ville wi Eder samtlig have formanet og paamindt, at I ingenlunde lader forbiegaa, at være betænkt paa de Midler og Deje, hvorved I kand eragte Eder ved Guds Naadige Bistand, fra dette Svenske Uag igien at befrie, og til den Ende i Særdeleshed at lade angelegen være, hvorledes Guarnisonen paa Slottet Hammershuus kunde om mueligt med alle ruineres, og Landet igien i Eders Defension stilles, eftersom I for den Svenske flode ey tør have Eder at frygte.

Wj ville Eders Troeffab som I os i denne Tiid berise, naar Gud fredelig Tilstand giver, i ald Naade erkjende, og derforuden (om I Eder under vores Regering godvilligen giver) Eder videre med saadanne Privilegier og Benaadinger forsyvne, som I kand have Gavn og Gode af. Givet paa wort Slott Kiøbenhavn den 8de Novembr. 1658.

Under vor Haand og Signet.

FRIDERICH R*)
L. S.

Disse Breve maatte ifølge deres Indhold give Bornholmerne yderligere Lyst og Mod til at vove en Opstand, og der kan ikke være Tvivl om, at

*) Thura, Side 246—47.

de vare en Støtte for de Mænd, som i al Hemmelighed forberedte denne. Printzensköld havde hidtil næppe ventet eller frygtet en Opstand; men han følte sig urolig lige over for den Mulighed, at et Angreb ude fra for at tilbageerobre Øen kunde blive forsøgt, og derfor havde han Gang efter Gang anmodet om Forstærkning, hvilken han dog ikke fik; hans Stilling var derfor vanskelig. — Hammershus med tilhørende Fæstningsværker var i en daarlig Forsvarsstand; Besætningen, som oprindelig bestod af 120 Mand, var ved Sygdom og Dødsfald svundet saaledes ind, at der om Efteraaret 1658 vel kun var 60—70 vaabenføre menige Soldater paa Slottet.

Bornholms Beboere viste sig nu ogsaa mere og mere stridige og nægtede rent ud at betale den nylig paalagte Ekstraskat, samt indtog i det hele taget en truende Holdning, hvorfor det endelig gik op for Printzensköld, at dem kunde han aldeles ikke vente Hjælp af, hvis der fra dansk Side gjordes Forsøg paa at tilbageerobre Øen. Dette fremgaar tydeligt nok af et Brev, han d. 18de Novbr. skrev til den svenske Konge. Anledningen til, at han skrev dette Brev, var, at der d. 14de Novbr. viste sig en dansk-hollandsk Flaade under Bornholm; Printzensköld red straks ud for at iagttage dens Bevægelser, frygtende et Angreb, hvilket dog udeblev. Da Faren syntes overstaaet, skrev han det nævnte Brev, i hvilket det hedder: »Den Undsætning, jeg havde

at vente fra Pommern, frygter jeg ankommer for sent, da Indbyggerne selv vel turde correspon- dere paa Kjøbenhavn og notificere Tilstanden lige- som ogsaa ikke inklade sig paa Modværge, om det ringeste Fartøj vilde lande, men snarere søge (som de offentlig sagde, da jeg mod ovennævnte Flaade var hos dem) at gribe mig straks an (tage mig straks för hufvudet)«*).

Det fremgaar dog ikke heraf, at Printzensköld anede, at en virkelig Sammensværgelse var i Gang, men blot, som J. A. Fridericia i sine Bemærkninger om disse Begivenheder siger, at han følte sin Stil- ling i høj Grad usikker**).

For at faa den paalagte Ekstraskat inddreven maatte han sidst i Novbr. udsende en Furér med 11 Musketerer for i hvert Sogn at fremtvinge Betalingen.

Hvad enten nu Printzensköld anede eller ikke anede, at en Sammensværgelse var i Gang, saa var en saadan i Løbet af Forvinteren 1658 for Alvor begyndt, og J. A. Fridericia meddeler her- om følgende:

»Arnestedet for denne Sammensværgelse blev Hasle; dens derværende Deltagere vare Præsten Povl Anker, Byfogden og Kapt. Niels Gumløse,

*) M. K. Zahrtmann: Svenskerne paa Bornholm, Hist. Tidsskrift 6 R. V. 1894.

***) J. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage, Kjbh. 1894, Side 392.

Landsdommeren Peder Olsen. Jens Pedersen Koefoed, og flere af den tidligere Lensmands, Joakim Gersdorfs Tjenere; men de sammensvorne havde tillige Forbindelser i Rønne blandt Borgere og Skippere og rundt om paa Landet, navnlig hos Præster*).

Det har hidtil været den almindelige Mening, at Jens Pedersen Koefoed var den egentlige Leder for hele Opstanden og Hovedmanden for Bornholms Befrielse fra det svenske Herredømme i Aaret 1658. Alle Historieskrivere, som have behandlet denne Sag, have været enige heri**), og i Aaret 1894 har en saa berømt og anerkendt Historiker som J. A. Fridericia i sit Værk om Adelsvældens sidste Dage udtalt, at Jens Koefoed var den aktive Leder. Men saa fremkom samme Aar i Historisk Tidsskrift 6. R. V. fra M. K. Zarhtmann en Afhandling: »Til Belysning af Bornholmernes Opstand mod de svenske 1658«, og i Aaret 1897 i samme Tidsskrifts 7de Række. I. endnu en Afhandling: »Svenskerne paa Bornholm 1658«, i hvilke Afhandlinger Forfatteren forsøger at bevise, at det var Præsten Povl Anker (Ancher) og ikke Jens Pedersen Koefoed, som var

*) Samme Kilde.

**) J. C. Urne, der ellers var Koefoeds ivrige Beundrer, har dog i sine efterladte Papirer bl. a. bemærket: »Hr. Povl Anker med sin Raadføring var vel Hoved-Hjulet i denne Entreprise, i hvilken Jens Koefoed hjalp til.«

den egentlige Leder af hele Opstanden. Denne Anskuelse er dog bleven stærkt imødegaaet af Archiv-Sekretær Gerhard L. Grove i en Afhandling i Historisk Tidsskrift 7de Række I. betitlet: »Var Povl Anker Leder af den bornholmske Opstand i 1658, og kan man nægte Jens Koefoed Adkomsten til at kaldes Bornholms Befrier?« Begge Forfattere have i alt væsenligt benyttet de samme historiske Kilder, men ere desuagtet komne til et forskelligt Resultat, idet M. K. Zahrtmann betegner Povl Anker som Opstandens virkelige Leder og derved sætter Jens Koefoed tilbage i Rækken af de Mænd, som medvirkede ved hine Begivenheder, medens Grove hævder, at der ikke er fyldestgørende Grunde til at forandre den gamle Opfattelse, der ogsaa støttes af senere fundne Kilder.

Førend vi nu gaa over til at skildre de Begivenheder, der førte til det heldige Resultat: »Bornholms Befrielse fra det svenske Aag«, vil det være rettest at dvæle lidt ved disse to Mænd.

*

*

*

Jens Pedersen Koefoed,

født d. 3. Novbr. 1628, var en Søn af Bykaptajn og Borgmester i Rønne Peder Hansen Koefoed og Hustru, Elisabeth Madsdatter Ravn. Sin Barndom og Ungdom tilbragte han i Hjemmet, hvor han som ungt Menneske hjalp til i Faderens

Bedrift*). I 1645 var hans Fader med blandt de Officerer, som forraadte Bornholm til Svenskerne, hvorfor han maatte gaa i Landflygtighed, under hvilken han menes at være død 1648. Den 3. November 1653 holdt Koefoed Bryllup med Margrete Sandersdatter, som i Aarenes Løb fødte ham 21 Børn. Efter hendes Død giftede han sig med en efter hine Tiders Forhold fornem Dame, Elisabeth Acheleje, Datter af Adelsmanden Gabriel Acheleje til Ullerup og Bjellerup i Skaane, og med hende havde han 3 Børn, altsaa ialt 24 Børn, 12 Sønner og 12 Døtre, af hvilke dog flere døde i den spæde Alder. Efter sit første Bryllup synes han en Tid at have boet i Rønne**), hvor han drev Avlsvæsen og anden borgerlig Næring, men faa Aar senere flyttede han til Hasle. Af Karakter synes han at have været en noget stridbar Mand, tilbøjelig til Slagsmaal, og derhos meget hidsig, men ogsaa modig og uforsagt. I Aaret 1654 kom han paa Gaden i Rønne i Strid med en Mand ved Navn Mogens Hansen, og i Stridens Hede huggede han ham ned med sit Sværd saa grundigt, at Døden paafulgte. Hine Tiders hyppige Slagsmaal og Drab krævede først og fremmest, at man tingede sig Fred med Sagvolderen, hvilket Koefoed

*) N. P. Skovgaards „Bornholms Saga“ Side 89.

**) Samme Kilde, som dog maaske ikke er helt paa-
lidelig. —

gjorde ved at affinde sig med den dræbte Mands Slægt. Nogle Aar senere, maaske som en Følge af det i Hidsighed begaaede Drab, forlod Koefoed Øen og lod sig hverve som menig Rytter i Knud Jørgen Urnes Regiment, som den Gang havde Kvarter i Køge*). — Kort før Jul 1657 søgte og fik han Orlov til et Besøg i Hjemmet, under hvilket hans Hustru fødte ham Tvillinger, som Hellig tre Kongersdag døbttes i Hasle Kirke. Ved Nytaarstid 1658 begyndte det at fryse stærkt, og Vinteren blev derefter saa haard og vedvarende, at en Del af Østersøen frøs til. Under disse Omstændigheder kunde han ikke komme tilbage til sit Regiment. — Om Foraaret, da Isen endelig var brudt og Havet atter var aabent, burde og skulde han rejse, men for at kunne bevise, at han ikke havde kunnet komme før, fik han Borgmester og Raad i Hasle til at udstæde en Erklæring om, at han, som var ankommen til Bornholm »næste Dagen før Juleaften« 1657, ej paa Grund af Isen havde kunnet afrejse igen til bestemt Tid. Med dette Brev kunde han altsaa rolig rejse uden Frygt for mi-

*) Ny kgl. Samling, Kv. 726 b. i det store kgl. Bibliotek. Angivelserne i Dansk biografisk Lexikon 9de Bind, Kbh. 1895, stemme ikke overens hermed; de gaa ud paa, at det var i Axel Urnes Regiment, som ved Roskildefreden overleveredes til den svenske Konge, at han var Rytter, men dette er næppe rigtigt.

litær Straf, men han rejste imidlertid ikke, thi da Øen var bleven afstaaet til Svenskerne, og mange Forhold som Følge deraf vare forandrede, foretrak han foreløbig at blive hjemme. Han har saaledes opholdt sig paa Bornholm i hele den Tid, Printzensköld paa den svenske Konges Vegne var Slotsherre paa Hammershus, har levet i Hasle og har paa nært Hold kunnet lægge Mærke til hele den svenske Styrelse og har rimeligvis vidst god Besked med Garnisonsforholdene paa Hammershus. Efter al Sandsynlighed har han været vidende om, hvor svag Garnisonen i Virkeligheden var, og dette, i Forbindelse med hele Gæringen i Befolkningen, maatte bestyrke denne modige og kamplystne Mand i, at et Forsøg paa at afkaste Aaget maatte kunne lykkes. At han ej var bange for at vove Liv og Blod i en Kamp med Fjenden, maa efter alt, hvad der foreligger i de historiske Kilder om hans Karakter, anses for utvivlsomt, og at han var en brugbar Mand, naar Forsøget skulde voves, man anses for ligesaa utvivlsomt. Han var beslægtet med flere af Øens indflydelsesrige Mænd og var kendt med de fleste forvovne og modige Folk, der ligesom han nærrede det mest glødende Had til Svenskerne. Det maa derfor anses for sikkert, at han har været indviet i de Planer, Sæmmensværgelsens ledende Mænd havde lagt angaaende Opstanden, samt at han har deltaget i de hemmelige Forhandlinger, som førtes desangaaende. At Hovedmanden for

disse Forhandlinger var Præsten Povl Anker, synes bl. a. at framgaa af J. C. Urnes i det foregaaende citerede Bemærkning, men at Jens Pedersen Koefoed greb ind og blev »Haanden«, medens Præsten Povl Anker var »Aanden« i det hele, synes de foreliggende Kilder at dokumentere.

Povl Anker (Ancher)

var Sognepræst for Rutsker og Hasle Meningheder. Der var en Præstegaard i Rutsker, og det ligger nær at antage, at han boede i denne, men adskillige Kilder vise hen til, at han boede i Hasle, og at Præstegaarden beboedes af en Bonde. Hvor og naar Anker var født, vides ikke, men Zahrtmann har i sin Biografi af denne Mand*) udtalt, at han, da Opstanden udbrød, var en ung Mand, som næppe var fyldt 30 Aar, og kun havde siddet fire Aar i Embedet. Han var bleven gift med sin Formands Datter, Karen Jensdatter Sode, havde trods sin unge Alder vundet Anseelse og Tillid hos Bornholmerne og var utvivlsomt en dygtig og hæderlig Mand.

*

*

*

Det er om disse to Mænd, Jens Pedersen Koefoed og Povl Anker, at den foran omtalte Meningsforskel mellem Zahrtmann og Grove drejer

*) Historisk Tidsskrift, 7de Række I Kbhvn. 1897, Side 142—43.

sig. Vare nu de historiske Kilder angaaende hine Begivenheder klare, tydelige og udførlige samt utvivlsomt paalidelige, saa vilde en saadan Meningsforskel ikke kunne opstaa, men desværre forholder det sig med disse Kilder som med saa mange andre historiske Kildeskrifter: de ere altfor faa og altfor mangelfulde til at kunne kaste et saa klart Lys over Forholdene, at enhver Tvivl maa forstumme.

De mest nævneværdige Kildeskrifter, som have, ere:

1. Et lille, paa Tysk affattet, Flyveskrift: »Wiedererlangung der Insel Bornholm«, udgaaet fra Trykken i København d. 28 Januar 1659, men skrevet og dateret den 22 December 1658.
2. »Borringholms Manifest«, et Forsvarsskrift for Bornholmernes Opstand mod de svenske.
3. Landsdommer*) Peder Olsens Fortegnelse over de i Opstanden medvirkende Personer.
Denne Fortegnelse blev overbragt Kongen kort efter Opstanden.
4. En lille Dagbog, som bærer Titelen: Fortegnelse paa adskilligt, som sig paa Borringholm haver tildraget (trykt i Danske Magazin,

Peder Olsen var, da han nedskrev denne Fortegnelse, Borgmester i den lille By Hasle; først senere, d. 28 Decbr. 1658, beskikkedes han til Landsdommer.

1ste Række, 5te Bind, Kjbhvn. 1745, Side 125 — 28.

5. Korte Randbemærkninger i gamle bornholmske Familiebibler.
6. Den svenske Sekretær Taubensfeldts Indberetning fra Malmø af 17de Februar 1659 til den svenske Konge, Carl Gustaf, om, hvad tre fra det bornholmske Fangenskab i samme Maaned bortrømte Svenskere havde meddelt ham.
7. Rasmus Pedersen Raufns haandskrevne Bornholms Krønike, sluttet 1671.
8. Den saakaldte Relation, en samlet Beretning om hele Opstanden, som ubetinget meddeler de fleste Detailler om Begivenhederne under Opstanden.
9. Printzensköldsvisen, som nærmest maa anses for Digtning og derfor er ubrugelig som historisk Kildeskrift.

Af disse Kildeskrifter er Relationen den udførligste; den udgives for at være skreven af Jens Koefoed selv, men haves kun i Afskrifter, af hvilke der har været flere, ingenlunde overensstemmende; Originalen eksisterer vistnok desværre ikke. Ludvig Holberg, som i Aaret 1735 udgav sit 3die Bind af Danmarks Riges Historie, lod i dette aftrykke en »Relation«, som han kalder en »Copie« af Jens Koefoeds egenhændigt skrevne

Beretning om Begivenhederne. Efter ham har L. de Thura i sin Bornholms Beskrivelse aftrykt samme Relation, og denne er derefter bleven benyttet som Grundlag for Skildringer af Begivenhederne 1658.

Det forrige Aarhundredes Historieskrivere have i det hele taget nøje fulgt denne Relation, ifølge hvilken Jens Pedersen Koefoed fik Æren for at være Hovedmanden for det hele, og i Tidernes Løb ikke blot af den bornholmske Befolkning, men af alle blev betegnet som »Bornholms Befrier«. M. K. Zahrtmann, som i flere Afhandlinger angaaende Bornholms Historie er optraadt som Kritiker og i mange Henseender utvivlsomt har fremført en rigtigere Anskuelse angaaende bornholmske Begivenheder, har imidlertid rokket betydeligt ved adskillige Kilder og særligt ved Relationen. Resultatet er for hans Vedkommende blevet, at Relationen, det Kildeskrift, som omtaler Begivenhederne udførligst, ikke kan følges blindt hen. Hvad enten den er skreven af Koefoed selv, hvilket allerede er blevet betvivlet for c. 150 Aar siden, og i vore Dage ligeledes af en saa berømt Forfatter som J. A. Fridericia, eller den skriver sig fra Jens Koefoeds nærmeste Slægt, skildrer den væsentligst kun Jens Koefoeds Del i Begivenhederne og forbigaar at omtale de andre Bornholmere, som indlagde sig Ære i Opstanden, af hvilke vi kunne nævne en god Snes uden dog at vide noget i Enkelthederne om deres Daad;

thi om denne tier Relationen. Zahrtmann synes endvidere at mene, at Relationen kun gengiver os Koefoeds egen Fremstilling af hans Daad paa en kendelig pralende Maade og derfor kun bør tros, for saa vidt dens Meddelelser bekræftes os af andre troværdige Kilder.

Arkivsekretær Gerhard [L. Grove hævder derimod i sin Afhandling i Historisk Tidsskrift, 7de Række I. Kjbhv. 1899, at Relationen vel kan være skreven eller dikteret af Koefoed, og udtaler, at der maa mere fyldestgørende Beviser til for at nægte Koefoeds Forfatterskab eller svække Relationens Troværdighed, samt mener, at man, saalænge det ikke modbevises, maa tro Holberg, naar han udtrykkelig siger, at Jens Koefoed selv har skrevet den Relation, af hvilken han havde en »Copie« foran sig.

Zahrtmanns Kritik vender sig især imod den Anskuelse, at Koefoed var den aktive Leder for Opstanden, og imod, at han kaldes Bornholms Befrier. Hans Afhandlinger synes derfor særligt at gaa ud paa at faa slaaet fast, at Æren for Befrielsen tilkommer mange Bornholmere og blandt disse Præsten Povl Anker som Opstandens Leder, samt Jens Pedersen Koefoed som en af de fornemste Deltagere i Opstanden.

Men ogsaa heri imødegaas hans Afhandlinger indgaaende af Grove, som hævder, at man ikke kan berøve Koefoed Æren for Iværksættelsen af Printzenskölds Tilfangetagelse, der var det afgø-

rende for Opstandens heldige Udfald og derved gav Udtrykket »Bornholms Befrier« dets Berettigelse, ej heller for udvist Konduite ved at fange den svenske Undsætning, medens paa den anden Side ingen samtidige Kilder fastslaa nogen egentlig Ledelse, endsige Overledelse, fra Ankers Side, selv om det maa siges, at Anker med Iver og Nidkærlighed støttede Sagen.

*

*

*

Det vil heraf ses, hvor vanskeligt det er, paa Grundlag af de historiske Kilder, som haves, at komme til et fuldt ud paalideligt Resultat, men naar der nu her skal gives en Skildring af Begivenhederne paa Bornholm i Aaret 1658, maa ogsaa vi, ligesom tidligere Forfattere, lægge Hovedvægten paa de bedste Afskrifter af den Koefoedske Relation.

Den udførligste og vistnok oprindelig ældste Afskrift af Relationen findes i Amtmand J. C. Urnes haandskrevne Samlinger*). Lægges denne Afskrift, i Forbindelse med Holbergs, til Grund for en Skildring af, hvorledes det hele gik til under Opstanden, og tages der derhos fornødent Hensyn til andre Kilder, saa vil Opstandens Historie omtrent være følgende:

Den 8de December 1658 red Printzensköld uden bevæbnet Følge til Rønne for at faa en Skude afsendt til Ystad. Denne skulde hente en

*) Add. 342 i Universitetsbibliotheket.

Del Ryttere, der vare lovede ham til Undsætning. Undervejs holdt han et Øjeblik udenfor Borgmester Peder Olsens Dør i Hasle og udtalte her meget bestemt, at hvis Byens resterende Skatter ikke snarest mulig bleve betalte, vilde han lade dem inddrive ved Militær. Jens Pedersen Koefoed, som dengang boede i Hasle, har muligvis været vidende om, at Printzensköld den nævnte Dag vilde passere Vejen til Rønne*), thi det synes, at han har aftalt med Bykaptajn i Hasle, Niels Gumløse, dennes Fændrik, Aage Svendsen, samt Borger i Hasle, Klaus Nielsen, og den forhenværende Ridefoged paa Hammershus, Jens Larsen Risom, at de skulde holde sig parat i Skule Skov, $\frac{3}{4}$ Mil fra Rønne. Endvidere synes det at have været en Aftale med Præsten i Nyker Sogn, Jakob Tresløv, at hos ham skulde 20 Mand og en Del Vaaben holdes i Beredskab. Straks efter at Printzensköld var redet fra Hasle ad Rønne til, brød Jens Koefoed op, vistnok i Forening med Povl Anker; i Slæde kørte de til Nyker Præstegaard til Hr. Jakob, men hvad de tre have aftalt, vides ikke; kun vides det, at Koefoed ikke her forefandt de lovede 20 Mand. Hos Hr. Jacob fik han imidlertid en Ridehest, et Gevær og en Sabel. — Povl Anker kørte vistnok tilbage til Hasle, og Koefoed red nu ene ned til Skule

*) Har dette ikke været Tilfældet, maa han have haft andre Planer, om hvilke dog intet vides.

Skov, tæt ved Blykobbegaard, hvor han traf sine foran nævnte Kammerater, af hvilke Jens Larsen Risom synes at være kommen fra Rønne*), ubevæbnet, hvorfor Koefoed gav ham sin Bøsse, medens han selv red ind paa Blykobbegaard og fik sig en anden. Foruden ovennævnte Jens Larsen Risom synes envidere en Bonde ved Navn Hans (Jens?) Nielsen at være stødt til dem. De rede nu alle til Rønne. Her var Printzensköld ankommen i Skumringen og var steget af hos den ene af Byens to Borgmestre, Peder Lauridsen (Larsen)**), der ikke synes at have været med i S sammensværgelsen; Jens Koefoed og hans Ledsagere, som snart vare fulgte efter, toge ind til dennes i Rønne boende Broder, Mads Koefoed. Af en Mand i Rønne fik de at vide, at Printzensköld var tagen ind hos Borgmester Peder Lauridsen, samt at de vare blevne sete af den svenske Ridefoged, som mentes at ville advare sin Herre om, at de vare bevæbnede. De begav sig derfor straks hen til den nævnte Borgmesters Hus; to af dem sattes som Vagt foran Døren i Gaarden, og Jens Koefoed gik nu, fulgt af Niels Gumløse og Jens Larsen Risom ind i Stuen. Her sad Printzensköld ved det store Stenbord***) foran sit Maaltid. Hvad

*) Han boede paa det nævnte Tidspunkt i Rønne.

**) Hans rette Familienavn synes at have været „Møller“, hvilket han har brugt til sin egenhændige Underskrift paa Hyldningsakten 1661.

***) Paa en Gaard i Rutsker opbevares endnu en stor

der nu paafulgte, skildres i den Afskrift af Relationen, som Holberg har benyttet, med følgende Ord:

»Jeg (Ϸ: Jens Koefoed) tilspurgte da straks Lands-Herren, om han vilde have Qvarter*), eftersom han var en Svensk**) og alle vi andre vare Danske. Derpaa gav han et stort Skrig og lod sig falde mellem Bordet og Bænken, men han blev af os optagen og sat for Bordet igen. Paa Bordet laa en stor Pakke Breve, som vare forseglede. Jeg tilspurgte ham, hvorfra de Breve vare komne, hvorpaa han svarede, at de vare komne fra hans Herre og Konge i Sverrig og skulde til Pommern; jeg tog da Brevene til mig, forvarede dem og sagde: de skal til min Herre og Konge i Danmark. Derefter vilde vi føre ham ud paa Gaden, hvilket og skete og nogle af Rønne Borgere komme os i det samme til Hjælp; Landsherren søgte da at undløbe, hvilket da man mærkede, løsede en et Skud paa ham, hvoraf han faldt død ned paa Gaden.« —

Ret mærkeligt er det, at Relationen her ikke navngiver den Mand, som skød Printzensköld; Peder Olsens før nævnte Fortegnelse over de i

Stenplade (Bordplade), om hvilken det fortælles, at det var ved denne Printzensköld sad.

*) Qvarter betød: Skaanes paa Livet, men tages til Fange.

**) „Svensk“ i Stedet for Svensker er bornholmsk og bruges den Dag i Dag, ofte som et haanende Udtryk.

Opstanden medvirkende Personer meddeler, at det var Villum Klausen, Jens Koefoeds Søstermand, som gjorde dette, og ifølge den svenske Styrmands Beretning, var det foregaaet saaledes, at han løsnede et Pistolskud imod Printzenskölds Hoved. Styrmanden meddeler endvidere, at derefter ogsaa Jens Koefoed og Niels Gumløse gav ham hver sit Skud*).

At det skulde have været Jens Koefoeds Mening, at Printzensköld skulde dræbes, er meget tvivlsomt. Zahrtmann synes vel at mene dette og tvivler, paa Grundlag af de svenske Flygtningers Fortælling, om, at Printzensköld flygtede, men alle andre Forfattere betegne Printzenskölds Flugtforsøg som den egentlige Aarsag til Drabet. Havde det været Meningen at dræbe ham, vilde intet jo under de givne Forhold have været lettere end at sende ham en Kugle i samme Øjeblik, da de tre Mænd trængte ind i Stuen til ham i Peder Lauridsens Gaard i Rønne. Men dette skete ikke; derimod opstod der sikkert Tumult, fordi Printzensköld selvfølgelig ikke godvillig lod sig tage til Fange, og under denne synes Borgmester Peder Lauridsen og dennes Broder at have været paa Printzenskölds Side**).

*) Dette stemmer ikke med Relationen, men hvis det er rigtigt, turde det være et Bevis paa, at Jens Koefoed og Niels Gumløse have villet staa Last og Brast med Villum Clausen ligeoverfor Ansvaret.

***) I Taubenfeldts Beretning om, hvad den svenske

Det lykkedes imidlertid at faa Printzensköld trukken ud paa Gaden, hvor flere af Koefoeds Meningsfæller havde samlet sig. Printzensköld var nu faktisk Koefoeds Fange, men søgte at undfly*), hvorfor Villum Klausen**) skød ham ned.

Styrmand havde fortalt, staar der, at Jens Koefoed og hans Kammerater, da de trængte ind i Stuen hos Borgmester Peder Lauridsen, overfaldt Printzensköld og straks vilde slaa ham ihjel, men Borgmesteren og hans Broder kom imellem og bad dem om at unde ham Livet, hvorfor Borgmesteren blev stødt for Brystet med en Bøsse og hans Broder David saa ilde medhandlet, at han med lidet Liv i sig maatte krybe „unden“ for dem ud af Stuen. Dette bekræftes ikke af andre Kilder og kan være Overdrivelse, især synes dette, at de straks vilde slaa Printzensköld ihjel, ikke rimeligt; de kunde jo, som ovenfor bemærket, let have skudt ham, lige saa let inde i Stuen som ude paa Gaden. —

- *) M. K. Zahrtmann har, som foran omtalt, i sine Afhandlinger betvivlet, at Printzensköld vilde undfly, og har, efter heri at være bleven imødegaaet af Gerhard L. Grove, erklæret, at han fastholder sin Tvivl om Printzenskölds Flugtforsøg. (Hist. Tidsskr. 7. R. I. Side 625).
- **) Sagnet om, at Printzensköld blev skudt med en Sølvknap, fordi ingen Kugle kunde bide paa ham, var og er almindeligt paa Bornholm. Allerede Amtmand J. C. Urne har nævnt det i sit haandskrevne Tillæg til L. de Thuras Bornholms Historie og skriver her (Side 44): Den Mand, som egentlig skød Printzensköld med en Sølvknap, da først forgæves var skudt efter ham med en Blykugle [som Talen gaar],

Det maa beklages, at dette skete; havde man kunnet bringe Printzensköld som Fange til Kjøbenhavn, vilde der over hele Opstanden have ligget en Solglans, som nu savnes.

Printzenskölds Tilfangetagelse og paafølgende Drab blev Signalet til de efterfølgende Begivenheder; nu var der ikke mere noget Valg, nu maatte Sammensværgelsen bryde ud i lys Lue, og nu maatte selv de, som muligvis frygtsomt havde holdt sig tilbage, gaa med. Rygtet om Printzenskölds Drab fløj med Lynets Fart gennem Rønne, og derefter over hele Øen, og overalt, hvor det naaede frem, vakte det den største Opsigt og Bevægelse. Enkelte skrivekyndige Folk optegnede i deres Familiebibel denne Begivenhed som noget særdeles mærkeligt; i en Bibel fra Frederik d. 3s. Tid, som opbevares i Bornholms Museum, staar saaledes følgende:

»Aonn*) 1658 den 8de December da Bleff vorres lands Herre J Jellstoden Vdi Røne som Hed Johand Printzenköld och nooget af Hans folt J Jellslagene aff bönderne og de andre Bleffue satte J fengsell.“

Præsten i Aakirkeby har i sin Kirkebog optegnet en ganske lignende Bemærkning, og der kan ikke være Tvivl om, at der har eksisteret

skal have været en Borger, navnlig Wilhelm Clausen med Tilnavn Kelou. o. s.v.

*) I den gamle Bibel staar Aonn, hvilket selvfølgelig er forkert; der skulde staa Anno. —

saadanne Optegnelser i Bibler eller andre Bøger, som nu ere forsvundne.

Printzenskölds blodige Lig henlaa først en Stund paa Gaden, medens der blev søgt efter hans Tjenere og andre Svenskere, som opholdt sig i Byen; efter at disse paa et Par nær vare fangede, bragtes det hen til Raadhuset. Hos Borgmester Peder Lauridsen bemægtigede Jens Koefoed og Niels Gumløse sig hver en af Printzenskölds Heste, og da deres egne vare trætte efter det hurtige Ridt til Rønne, benyttede de disse og rede i største Hast op til Hr. Jakob, Præst i Nyker, og lode her Stormklokken ringe samt fik sendt Bud til Vestermarie og Klemensker, at man ogsaa dér skulde røre Klokkerne og sende Almuen bevæbnet op til Ruts Kirke, hvilket alt blev efterkommet samme Nat. Herfra rede de ned til Hasle og fik Forstærkning, saa at de ialt bleve 16 Mand til Hest. De rede nu alle op til Ruts Kirke, hvor de traf Præsten Povl Anker, og til ham fortalte de, hvad der var sket. Her aftaltes nu, at Bønderne og Almuen fra alle Kanter skulde samles ved Ruts Kirke og blive her indtil nærmere Ordre indløb. I Rutsker turde man ikke ringe med Stormklokken, fordi der var saa kort til Slottet, at det vilde kunne høres dér; men Povl Anker fik hurtig sendt Bud rundt omkring i Omegnen for at kalde Beboerne under Vaaben og faa dem til at møde ved Kirken. Jens Koefoed og hans Kammerater rede derefter først til Rutsker Sogns Sande-

mand, Mads Høg, hvor de uventet traf en svensk Styk-Løjtnant*) ved Navn Niels Rud, som straks blev taget til Fange, og af Niels Gumløse og to andre ført op til Hr. Povl Anker for at tages i Forvaring. De andre skyndte sig til Sandvig og fik straks Beboerne samlede og bevæbnede; Jens Koefoed red derefter ene til Allinge, hvor han traf en svensk Kvartérmester, som, da han ikke vilde have »Qvarter« o: overgive sig, blev nedhugget**). Desuden toges her til Fange tre Karle, en Dreng og en Kvinde, alle svenske. Byens Borgere bleve alarmerede, og alle vaabenføre Mænd, saa mange, man mente at turde undvære i Byen, fulgte nu med Jens Koefoed, som i Forening med disse og det Mandskab, der var samlet i Sandvig, samt sine tidligere nævnte beredne Kammerater fra Hasle om Natten droge op til Slottet og gjorde Holdt udenfor Murene ved Slottets Vejrmølle, hvor de traf en svensk Soldat, som, da han ikke vilde overgive sig, blev nedhugget***) ligesom Kvartér-

*) Løjtnant ved Artilleriet -- Kanonerne.

***) I den af Holberg benyttede Relation staar der intet herom, men i den Afskrift, Urne har, staar der at han blev „nedmaset“.

****) At han og Kvartérmesteren ikke toges til Fange, hvilket let maatte kunne være gjort, tyder paa, at det var Svenskerhadet, der her førte Sværdet. Som Undskyldning for, at disse bleve dræbte, anføres, at de ikke vilde modtage „Qvarter“ (overgive sig), hvilket i Grunden er en Ære for disse svenske Soldater, men at de bleve nedhuggede, er ingen Ære for Jens Koefoed.

mesteren. Mølleren, en dansk Mand, havde gaaet Svenskerne til Haande; man nærrede derfor Mistanke om hans Paalidelighed, hvorfor han blev taget til Fange. Koefoed udsatte nu Vagter paa saadanne Punkter, hvor Svenskerne efter hans Mening lettest kunde undslippe fra Slottet, og bag en Bakke øst fra Slotsmøllen holdt han sit Mandskab samlet. En svensk Trommeslager og fire svenske Soldater, som en efter en udsendtes fra Slottet for at indhente Oplysninger om, hvad der var i Gære, bleve alle tagne til Fange, men heldigvis ikke »nedhuggede«.

Nu begyndte det i Nattens Løb alarmerede Mandskab at samles; Kapt. Niels Gumløse, Borgmester Peder Olsen og Præsten Povl Anker ankom saaledes med det Mandskab, som havde samlet sig ved Ruts Kirke, dels Folk fra de nærmeste Sogne, dels Borgere fra Hasle, alle bevæbnede. Man raadslog nu om, hvorledes man bedst kunde faa Besætningen paa Hammershus til at overgive sig og enedes snart om, at Borgmester Peder Olsen og Præsten Povl Anker skulde affatte og faa skrevet et Brev til den paa Slottet kommanderende Løjtnant og Printzenskölds Hustru*) og opfordre dem til at overgive Slottet uden Kamp. De to rede nu til Sandvig og udfærdigede en saadan Skrivelse. Medens dette stod paa, ankom en Del af Rønne Borger-Kom-

*) Meddelt i Urnes Relation.

pagni samt en Del af Vester-Herreds Mandskab, og iblandt de første var ogsaa Bykaptajn Claus Kam. Ifølge den oftere nævnte svenske Styrmands Beretning til Sekretær Taubenfeldt skal Claus Kam, iført Printzenskölds Tøj og ridende paa dennes Hest, have vist sig udenfor Slottets Mure (men vistnok omringet af bevæbnede Bornholmere) for at indbilde Besætningen paa Hammershus, at deres Herre var Fange. Den nævnte Beretning meddeler derhos, at der var skrevet til den kommanderende Løjtnant, Per Lagmann, og Printzenskölds Hustru, at man vilde sende dem dennes Hoved, hvis Besætningen ikke godvilligt overgav sig. Hverken Holbergs eller Urnes Afskrift af Relationen meddeler noget herom; men J. A. Fridericia skriver under Behandlingen af dette Stykke Bornholms Historie*), at den nævnte svenske Beretning ikke kan siges at staa i direkte Modstrid med de danske, og han synes at antage, at det særlig var denne Krigslist, som bevirkede, at Besætningen overgav sig uden Kamp.

Sikkert er det imidlertid, at dette skete. Borgmester Claus Kam, Hermann Clausen, Skipper Claus Lauridsen og Jens Koefoed mødtes nu paa et aftalt Sted med den svenske Løjtnant og sluttede Akkord om Overgivelsen. Snart efter marscherede saa den lille svenske Besætning ud af den gamle Klippeborg og afleverede deres Vaa-

*) „Adelsvældens sidste Dage“, Side 393.

ben samt Slottets Nøgler. De bleve derefter som Fanger tagne med tilbage til Slottet, hvor de til næste Dag foreløbig bevogtedes af bevæbnede Bornholmere. Hammershus var saaledes d. 9de December om Aftenen, kun 24 Timer efter Opstandens Udbrud, i Bornholmernes Hænder. Printzensköld var dræbt i Rønne, en svensk Kvartérmester hugget ned i Allinge, en menig svensk Soldat havde faaet samme Skæbne lidt uden for Slottet, og en Furér samt 6 Musketerer*) vare expederede ud af denne Verden af Bønderne hist og her paa Øen, hvor vides ikke med Sikkerhed. Af Bornholmerne faldt ingen, ja næppe en eneste blev saaret. De menige svenske Fanger bleve derefter fordelte mellem Bønderne paa Landet for under deres Opsyn at arbejde hos dem og saaledes selv fortjene Føden. Vi skulle senere undersøge, hvorledes det forholder sig med den bekendte Fortælling om den saakaldte Svineslagting, men ville først følge de Begivenheder, som indtraf i de følgende Dage.

Om disse hedder det i Urnes Afskrift af Relationen: „ Blev da foraarndet af ganske Lands Stenderne, Geistlige saavel som verdslige som

*) Printzensköld havde udsendt en Furér med elleve Musketerer for rundt omkring paa Øen at inddrive Skatter. Om Natten mellem d. 8. og 9. Decbr. bleve af disse Furéren og 6 af hans Mandskab dræbte, 3 bleve tagne til Fange og to undslap (Rasmus Pedersen Raufn's Krønike.)

den Tid tilstede vare og blev udknytt Borgermester Claus Kam tilligemed Jens Koefoed, at de skulde forvalte Militzen paa Slottet saavel som paa Landet til Gud ville give Lejlighed at vi kunde bekomme Bud over til hans Kongl. Mæjest. vores allernaadigste Koning og Herre og derfra kunne faa Øvrighed. . . . "

I den oftere nævnte svenske Indberetning af Taubenfeldt hedder det, at Styrmanden havde berettet: . . »När tätte war skedt, hade Claes Kamb gjordt sig till Landshöfdinge och Jöns Cofot till Commandant på Slottet«.

Holdes disse to Beretninger sammen, synes det af dem at fremgaa, at Jens Pedersen Koefoed midlertidig fik Kommandoen over den af Bornholmere bestaaende Garnison paa Hammershus, medens Claus Kam fik den øverste Kommando over hele Øen og vel ogsaa over Militzen. Denne var imidlertid paa dette Tidspunkt vistnok saa at sige opløst som Militz; en Del af de dygtigste unge Folk, baade Fodfolk og Ryttere, var jo sendt bort af Printzensköld efter Ordre fra den svenske Konge, og Resten var uden nogen Overbefalingsmand, idet Ekstein var fratraadt, fordi han ikke vilde tjene under Svenskerne; hvor de andre Officerer, der vistnok, fraregnede Bykaptajnerne, vare fremmede (tyske), under Opstanden og senere opholdt sig, vides ikke.

Militzens Pligt maatte det imidlertid være nu, da den svenske Besætning havde overgivet sig, at

gøre Tjeneste paa Hammershus og at holde Vagt langs Kysterne samt være parat til at kæmpe, hvis en svensk Flaade maatte forsøge at sætte Krigsfolk i Land. Hertil maa dog bemærkes, at Kong Frederik den 3dies Brev af 8de Novbr. s. A. blandt andet indeholdt en Bemærkning om, at man ikke behøvede at frygte for en svensk Flaade.

At man imidlertid desuagtet maatte være paa sin Post imod et svensk Overfald, er tydeligt. Her møder os nu det Særsyn, at en Præst, Hr. Povl Anker, fører Tilsyn med Vagterne; i tidligere Tid var det Sognenes Sandemænd, som hver i sit Distrikt skulde gøre dette, men det er rimeligt, at Povl Anker har ment, at der nu behøvedes særlig Agtpaagivenhed og derfor selv personlig har besøgt Vagterne i sin Egn og har opmuntret dem til at passe godt paa. I de nærmest følgende Dage synes der ogsaa at være holdt god Vagt og som Følge deraf naaede Efterretningen om, hvad der var sket paa Bornholm ej heller til Sverrig førend flere Uger senere, da det trods alt Vagthold alligevel lykkedes Styrmanden paa »Spes« og to andre Svenskere at flygte og slippe over til Skaane.

Paa Bornholm var der imidlertid straks efter Slottets Overgivelse ikke indtraadt særlig vigtige Begivenheder; men saa ankom den 27de December, tæt udfør Hammershus, en svensk Galiot, »Spes«, som til Løsen skød to Skud, hvilket Jens

Koefoed straks besvarede med to Skud. Galioten sejlede nu hen ad Sandvig til og gik til Ankers her. Ingen af de om Bord værende Svenskere anede noget om, hvad der var sket og lode sig derfor let lokke i Land. Jens Koefoed var straks redet ned til Sandvig og sendte herfra en Baad ud til Galioten med Forespørgsel fra Printzensköld, om der var svenske Officerer om Bord, samt, om der var Breve til ham; hvis dette var Tilfældet, skulde Officererne straks komme i Land, medbringende Brevene.

Tilbage med Baaden kom saa straks to højere svenske Officerer, Ritmester Gustaf Hort (Horn?) og Kapt. Niels Holm. Den sidste havde hørt til den svenske Garnison paa Hammershus, men var af Printzensköld bleven sendt til Sverrig med de afsendte bornholmske Baadsmænd. De medbragte ingen Breve, kun en Fortegnelse over det Mandskab, Galioten medbragte til Forstærkning for Printzensköld, ialt vistnok 80 Ryttere. De nævnte to Officerer bleve øjeblikkelig erklærede for Krigsfanger og bragtes af Jens Koefoed selv op til Præsten Povl Anker i Rutsker. Her traf Koefoed Kapt. Niels Gumløse og Jens Larsen Risom, som derefter bragte Fangerne til Hasle, hvor de foreløbig forvaredes i Risoms Gaard. Koefoed red derefter tilbage, og næste Morgen lykkedes det ham saa at lokke henved 30 svenske Ryttere i Land fra Galioten; de bragtes i Land lidt efter lidt i Baade, som Koefoed sendte

ud efter dem. Ingen af de om Bord værende synes endnu at have anet nogen Fare; de gik i Baadene i den Tro, at det var efter deres Officers Ordre, de bleve afhentede. Men saa maa en Løjtnant have fattet Mistanke; thi før han gik i Land, forbød han Resten af Rytterne at følge efter, før der forevistes dem et aftalt Tegn, Løjtnantens Kniv. Som Følge heraf nægtede de at gaa i Land, da der kom Baade efter dem, og Jens Koefoed forstod nu, at der var Mistanke. Under haarde Trusler — rimeligvis paa Livet — tvang han imidlertid Løjtnanten til at rykke ud med Sproget og aabenbare Tegnet. Baadene afsendtes atter, og en Baadfører medbragte Kniven, hvorefter Resten af Rytterne kom i Land. De vare efterhaanden alle blevne afvæbnede og erklærede for Fanger. Tilbage paa Galioten var endnu Skipperen og Søfolkene; men disse bleve overrumplede og førte i Land som Fanger. Den 24. December bleve Rytterne derefter bragte til Rønne, hvilket rimeligvis ogsaa skete med Skipperen, Styrmanden og Skibets Besætning. Styrmanden flygtede, som før berørt, senere og fortalte Sekretær Taubensfeldt bl. a., at Jens Koefoed havde ladet opstille to Kanoner (»Stykker«), ladede med Skraa, udenfor Raadhus-Kælderen i Rønne for dermed at nedskyde Fangerne, men forhindredes heri af Provsten, som han havde ladet hente for at give dem Sakramentet. Hvis der kan fæstes Lid til denne Beretning, som ikke bekræftes af andre samtidige

Kilder, men som vilde være meget dristig, hvis den ej var sand, faar man unægtelig Indtryk af, at Jens Koefoed har været — lad os med et mildt Udtryk sige — lidt for slem imod Svenskerne. Disse bleve imidlertid ikke skudte, og var det den daværende Provst, som frelste dem, saa Ære være ham i Bornholms Historie. Hvad de blandt Bønderne fordelte svenske Soldater (Fodfolk) angaar er det bekendt, at det snart fortæltes, at de alle vare blevne ihjelslagne af Bønderne. Hvem har ikke i sin Barndom eller Ungdom læst de bekendte Linier:

»De Bønder paa Land fik Ordre brat,
at hver skulde slagte sit Svin i Nat!«

Ved Svinene mentes de svenske Soldater — og for at gøre Begivenheden endnu mere rædselsfuld, fortæltes det endog meget længe efter Aaret 1658, at enkelte Bønderkoner med en Økse havde dræbt de sovende Svenskere i deres Senge. Mange have vistnok ved at læse dette i deres stille Sind troet, at saaledes var det nok ogsaa gaaet til derovre paa Bornholm, hvis Beboere man tænkte sig haarde og grusomme. Den svenske Styrmand paa »Spes« maa for en stor Del have Skylden for, at dette Rygte blev udbredt, thi han har til Sekretær Taubenfeldt meddelt, at »Knechterne« (Soldaterne) vare fordelte »iblandt bønderne till at arbete hos them, hwilke the efter handen, naar thet saa them lyster, taga af daga, och driffua

ther med theres Kurtzwill*). Men saaledes er det heldigvis næppe gaaet til. Nutidens Historikere, som med kritiske Øjne granske og sammenholde de historiske Kildeskrifter ville i hvert Tilfælde ikke alle indrømme Rigtigheden heraf.

Chronica Boringiaca 3: Bornholms Krønike, skrevet af Rasmus Pedersen Raufn, Degn i Aa-kirkeby, og sluttet 1671, meddeler herom, at der den 8. December ialt blev dræbt otte Svenskere, Printzensköld iberegnet.

Aa-Kirkebog har en Randbemærkning saalydende:

»1658 8. Decbr. blev Printzensköld ihjelslagen og af de Svenske her paa Landet nogle faa slagne, de andre fangne.«

I den foran nævnte Familiebibel staar det samme, og i en lille Dagbog: »Fortegnelse paa adskilligt som sig paa Borringholm haver tildraget« hedder det bl. a. »Aar 1658 d. 8. December . . . nogle Soldater ihjelslagne«.

Af disse vistnok paalidelige historiske Kilder vil det saaledes ses, at der Natten imellem d. 8. og 9. December ganske vist blev dræbt 10 eller 11 Svenskere, men den store Svineslagtning kan altsaa ikke være foregaaet den nævnte Nat, hvis den i det hele taget er andet end Fabel.

Om de tilfangetagne svenske Ryttere vides det med historisk Vished, at de ikke bleve dræbte,

*) Tidsfordriv.

men senere sendte til Kjøbenhavn. Noget anderledes forholder det sig ganske vist med de Soldater, som vare fordelte mellem Bønderne paa Landet, og det er rimeligvis dem, den svenske Styrmand sigter til, naar han meddeler, at Bønderne til »Tidsfordriv« efterhaanden dræbte dem; men hans Fortælling herom er næppe sand. Der er adskillige Tegn paa, at man end ikke i Sverrig fæstede Lid hertil; paa den anden Side have enkelte danske Historieskrivere tildels godkendt den. Saaledes har J. A. Fridericia i sit berømte Værk: Adelsvældens sidste Dage, Side 394 udtalt »Men Garnisonen fordeltes rundt omkring blandt Bønderne som Arbejdsfolk, og den omtalte svenske Beretning fra Februar 1659 fortæller, at der efterhaanden blev taget Livet af dem. Men hvor mange og paa hvad Maade det er sket, kan ikke afgøres, men Sagen selv kan ikke betvivles.«

Det fremgaar heraf, at den nævnte Historieskriver, lige saa lidt som nogen anden, i de foreliggende historiske Kilder har fundet Beviser paa et Massebord i en enkelt Nat, »den store Svineslagtning«, men at han vistnok betragter den svenske Sekretær Taubenfeldts Beretning om, hvad Styrmanden paa »Spes« havde fortalt, som et saa paalideligt Bevis paa, at Svenskerne lidt efter lidt bleve »taget Livet af«, at han har skrevet, at Sagen selv kan ikke betvivles; men den er alligevel bleven betvivlet. Det er særlig M. K. Zahrtmann, som med mange gode Gissin-

ger i sin Afhandling: »Til Belysning af Bornholmernes Opstand 1658» (Hist. Tidsskrift, 6te Række V. Kbhv. 1894) har taget til Genmæle imod ovennævnte Udtalelse. Han fremhæver, at hvad vi af Kilderne vide om denne Sag, er dette, at de Skibe, som bragte danske Soldater til Bornholm i Januar 1659, førte de svenske Officerer og omtrent 40 menige Soldater (vistnok Ryttere) samt en svensk Toldinspektør med sig tilbage til Kjøbenhavn, medens Printzenskölds Hustru og Børn, Landsskriveren og to Officerer endnu i Februar holdtes fængslede paa Øen sammen med Røsten af de menige Soldater*).

Endvidere haves Vished for, at saavel Printzenskölds Hustru og Børn som de to Officerer senere ere komne tilbage til Sverrig.

Men hvor bleve de paa Landet mellem Bønderne fordelte Soldater af? Om deres Skæbne haves i Kildeskrifterne i Virkeligheden ikke andet end den svenske Styrmands Beretning; deres Antal var ikke stort, ikke, som det i enkelte Afskrifter fortælles, »600 Fanger og 965 slagne Soldater«; nej, det kan næppe have været over 100, rimeligvis færre, som bleve tilbage paa Bornholm, og at disse skulde være blevne »slagtede«, er lidet troligt. At enkelte under Flugtforsøg kunne være blevne dræbte, og at andre paa Grund af haard Behandling ere afgaaede ved Døden, er

*) Rytterne.

derimod meget troligt; thi godt bleve de næppe behandlede. Det ligger derhos nær at antage, at de fleste ydmygt have fundet sig i deres haarde Skæbne og ere vedblevne med at arbejde hos de bornholmske Bønder, indtil Døden udfriede dem af Livets Trængsler. Der hviler imidlertid et Slør over alt dette, og der er ikke mindste Udsigt til, at det nogensinde vil lykkes at faa fuldt Lys over dette mørke Punkt i Bornholms Historie. Ere de svenske Soldater blevne dræbte, saa er det i hvert Fald ikke sket paa een Gang efter Ordre, og Historien om den store Svineslagting kan derfor, uden at Sandheden trædes for nær, betegnes som en uhyre Overdrivelse.

Vi vende nu atter tilbage til de sikre Begivenheder, som senere indtraf. Jens Pedersen Koefoed førte foreløbig paa Hammershus Kommandoen over de til Tjeneste dersteds beordrede bornholmske Militssoldater, og Claus Kam passede samtidigt Forretningerne som Landshøvding. Opstanden havde faaet et heldigt Udfald, alt var gaaet godt! Nu gjaldt det blot om at faa Bud over til den danske Konge om, hvad der var sket, og om atter at faa Bornholm lagt ind under den danske Krone. Man udvalgte derfor en Del ansete Mænd til at rejse over til Kongen og befuldmægtigede dem til at overlevere Øen, den Bornholmerne nu selv havde udfriet af Svenskernes Hænder, til Kongen personligt, og med en gunstig Vind naaede den lille Skude, der skulde

bringe dem til Kjøbenhavn, over Østersøens Vover i Løbet af 24 Timer. De ankom til Kjøbenhavn d. 21de December 1658 og opholdt sig der til 30te December; i disse for Bornholms Vedkommende historiske Dage, ordnedes Sagerne. Deres Ordfører var Borgmester i Hasle Peder Olsen, som paa Bornholmernes Vegne skulde overlevere Kongen et Gavebrev paa Øen samt en Fortegnelse over de i Opstanden mest virksomme Deltagere. — Denne Fortegnelse, som synes at være affattet under Opholdet i Kjøbenhavn, lød saaledes:

Isus * *

Disse efterschrefne Borringsholmske haffuer (nest Gud) været [? de] fornemste til samme Lands Erobring at Vinde till hans Konngl Maytt^t i Danemarck.

Hasle.

1. Hr. Poffuel Ancker, Sognepræst til Rydskier och Hasle Sougner haffuer Værit baade i Raad och daad till all denne hans Konngl. Maytt^ts tienniste med Toeg, Vagt, Reystning och endnu besøger Land-Vagterne.
2. Jens Koefoed Pederssønn.
3. Niels Gomløse, Byefougitt.
4. Riigens Hoffmesters Thienner.
5. Jens Laurssøn, Ridefougett.
6. Aage Svendssønn.
7. Claus Nielsønn.

8. Erland Olluffsønn.
9. Hans Mathisønn tiener Riigens Hoffmester.
Rønne.
10. Borgemester Claus Kam.
11. Hans Christensønn.
12. Villum Clausen. N. B. hand skød printzen-
sköld.
13. Skipper Hans Laurssøn.
14. Skipper Jens Jensøn.
15. Anders Staacke.
16. Morthen Morthenssønn.
17. Oluff Anderssønn.
18. Madz Kofoed Pedersønn.
19. Mogens Thiidemand.
20. Hans Kofoed Oelsønn, frimand.
21. Claus Kofoed Olssønn.

Haffniæ d. 29. Decbr. Ano 1658.

Peder Oells •
mppria

[Udskrift med en anden Haand.]

Borringholm, nogle fik Benaadninger for de-
ris beviste tienist och troerskab. Expéd 29. 10b.*)

Gavebrevet til Kong Frederik d. 3die lød saa-
ledes :

*) Gengivet ordret efter Zahrtmanns Gengivelse i Hi-
storisk Tidsskrift, 6 R. 5. H. S. 224.

Stormægtigste, Høybaarne fyrste
 Allernaadigste Herre og Konning!

Allerunderdanigst herved, giver Di Eders Kongl. Mayestet tilkiende, at eftersom Boringholms Land og Di, den Tiid som fattige Underfaatter til Kongl. Mayst. af Sverrige udi forleden Vinter udi det Fredsfordrag, da imellem begge Rigerne forhandlet blev, til evindelig Ejendom under Suerriges Crone hengiven er, og den 29de Aprilis 1658 den Suenffe Landshøfding Johan Prindsønskiold, Obrist til Hest, samme, Vores Land med Indvaanere er overleveret, og for medelst fornevnte Landshøfding og Obrist, sig imod os samtlige Indvaanere der paa Landet alt for strengt haver forholdet, og os med ulidelige Plager, Paalegger, og Betyngninger haver tribuleret, som Di ikke længere uden allerstørste Ruin og Ødelæggelse, haver funnet udstaa, efter vores sandsfærdige publicvø Manifestes videre Indhold. Des Uarsage haver vi ved Guds Bistand sielf udi Hærens Navn Vaaben taget i Haanden, og den Suenffe Magt nederflagen, og fangen taget, og til os Slott og Landet bemægtiget, med alt hvis Stykker og Munitio, som den Suenffe Regiering der paa Boringholm havde.

Saa over saadan fald, ere vi hidkommen til Kiøbenhavn at søge vores gode og forrige Herre og Kon-

ning, Konning FRIDERICH den Tredie, Danmarks, Norges, Wendes, og Gothes Konge, i allerunderdanigste forhaabning, at hans Kongl. Mayett. af Kongelig Mildhed ville annamme samme tagne Land og Undersaatter, udi Hans Kongelig Bessiermelse og forsvær, og os fra Vore fienders videre Gevalt ville beskytte og bessierne, saa Vi ikke ydermere under deres Uag og Plager skulle geraade eller overleveres, hvorimod vi underskrevne, som nu ere her nærværende tilstæde, som samme Land med haver været at vinde og tage fra Svenskens Streng Uag og Byrde, og vi andre fuldmægtige paa Vores egne, og paa ganske Boringholms Lands og Indbyggeres, Geistliges og Verdsliges Vegne, nu hermed samme Boringholms Land, med des Renter og Indkomster, overdrager og hengiver til hans Kongl. Mayestet og hans Arvinger, fødte og ufødte, for evindelig Arv og Æyendom at følge.

Huorpaa Vi ydermere ville forskaffe samme Lands Indbyggeres underdanigste Bekræftelse-Brev, naar Gud vil vi kommer hjem igien. Og hermed ønsker hans Kongl. Mayestet megen Lykke og Velsignelse, at det maae være os til Gaun, Hans Kongl. Mayestet til Glæde og Gode, og Gud allermægtigste til ære og behag. Til Ditterlighed, haver vi samtlig

dette Gave-Brev med Vores egne Hænder underskrev-
ven i Kiøbenhavn den 29. Decembris Ao. 1658.

Eders Kongelig Mayestets

Troe og pligtige Undersaatter og Tienere.

Paa min egen og menige Boringholms Indbyg-
geres Vegne, saasom fuldmægtig derfra certificerer
jeg, og efterskrevne mine Landsmænd derfra, med
egne Hænder underskrevet.

Madtz Koefod Pedersen .

paa sin egne og Landsens Vegne.

Peder Olsen, Peder Jensen.

Moens Tidemand Jens Larsen Jens Jensen
egen Haand. egen Haand. egen Haand.

Morten Mortensen Hans Christensen
egen Haand. egen Haand

Unders Staale Morten Nielsen Oluf Underfjen*)
egen Haand. egen Haand. egen Haand.

Kongens Svar til Bornholmerne var et Brev,
der lød saaledes :

Vi friderich den Tridie med Guds Naade Dan-

*) Ordret gengivet efter L. de Thura, Side 247—49.

Gavebrevets Underskrifter ere ved en Skrivers
eller Sætters Fejl ordnede urigtigt. Det var Peder
Olsen, som underskrev paa egne og Landsens Vegne
og ikke Madtz Koefod Pedersen. (Se Urnes An-
mærkning desangaaende i Thuras Bornholms Be-
skrivelse af 1756.)

marfkes Norges, Venders og Gothers Konning, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve udi Oldenburg och Delmenhorst, Giøre alle vitterligt, at efterjom Borringholm igjen under Os och Cronen formedelst Umuens Trofskab der sammesteds er Kommen Da ville Di dennem som sig til samme Værf haver ladet bruge naadigst have lovet og tilfagt, saa og hermed lover og tilfiger, Ut Di samme deres trofskab naar Gud giber bædre tilstand Med Ald Kongl. Naade Vil erindre, og nu med saadanne Privilegier og benaadninger forsyne, baade paa Udskrivning, Skat og i andre Maader hvorved Landets bæste og Opkomst søges. Formodendes derimod, at bemelte Lands Indvaanere fremdeles udi deres Trofskab standhaftig forbliver og tilhjælper Fjenden af ald Magt der fra Landet at afværge.

Givet paa vort Slot i Kiøbenhavn den 29de December 1658*).

Under vort Signet

Friderich
(L. S.)

Det var gode Løfter, Kongen herved gav Bornholms Befolkning i det hele taget, og en Del af

*) Ordret gengivet efter N. P. Skovgaards Gengivelse i Bornholms Saga Side 108—9.

dem, nemlig „dennem som sig til samme Dærf at forrette haver ladet bruge“, i Særdeleshed ved at love dem, at han med al kongl. Naade vilde erindre dem. Vi skulle i det følgende se, hvorledes dette ordnedes.

Allerede d. 28de December fik en af Under-skriverne paa Gavebrevet, Peder Jensen, som ikke synes at have været en af Førerne, Bestalling som kongl. Ridefoged og (Amts-) Skriver paa Bornholm. Han nævnes ikke i Peder Olsens Liste over de fornemste Deltagere i Opstanden, ej heller i den Koefoedske Relation, men det vides af Peder Koefoeds Dagbog*), at han, sammen med de andre Afsendinge, rejste over til Kjøbenhavn for at overrække Kongen Gavebrevet. Samme Dag udnævntes Borgmester Peder Olsen til Landsdommer og fik Gyldensgaard i Østermarie paa Livstid samt ved et nyt Kongebrev Afgiften af to andre Gaarde. Dagen efter, d. 29de December, havde Jens Pedersen Koefoeds Broder, Mads Koefoed, der var en af Bornholmernes Sendemænd, benyttet Lejligheden til at overrække Kongen et Bøn-skrift om at faa »Fredebrev« til sin Broder for det af ham omtrent fire Aar tidligere begaaede Drab.

*) I den nævnte Dagbog staar: „Saa er overrejt ad Kjøbenhavn Peder Jensen, som blev Ridefoged og Skriver over Landet, og Peder Olsen, Borgmester i Hasle, som blev Landsdommer“.

Dette Bønskrift lyder saaledes :

Stormegtigste høybaarne første
allernaadigste Herre och Konning!

Efter som min Broder, Jens Koefoed i Hasle, paa Borringholm for ungefer en fire Aar siden wformodendis |: ditz vehr :| er geraaden udi et Drab med en ung Karll ved Nauffn Mogens Hansen, saa beutis med huosfølgende Tingsvidne, att hand samme Karlls Moder, nempste Slegt och Arffvinger i alle Maader for samme sin forseelse haffuer tilfredsstillet, saa de haffuer giort och giffuet hannem angerløes i Beutises och, at hand udi nest forleden fjerde haffuer tjent Eders Konngl. Maytt selff med 2 Heste under velb. Knud Urnes Compagnie flittigen och troligen. Jaa end och effter de sidste Freds=Tractater var sluttet, er han indkommen til sit fæderneland Borringholm til sin fattige Hustru och smaa Børnn. Och som hand befant, at de suendste megit gotløs och fiendtlig haffuer occuperit och angrebet Indbyggerne, haffuer hand været en aff de fornemste, som den suendste Oberst och Commandant der paa Landet med sit underhaffuende Krigsfolck haffuer bejegnet, angreben och bemegtiget til Eders Konngl Maytts Gauffn och beste, huilket ydermere aff alleher huos næruærende borringholmske Mænd kand testificeres, och som allerede for

Eders Kongl. Maytt. aff dem testificeret er. Bedendis derfor ydmygelig paa det allerunderdanigste, at Eders Kongl. Maytt naadigst vilde giffue och forunde samme min Broder Jens Koefoed Eders Kongl. Maytts. Besftiermelsis-Breff, saa som Eders Kongl. Maytt. dog tilfornn naadigst loffuit haffuer. Gud allermegtigste vill det igien ritigeliig belønne, under huis naadige Protection jeg underdanigst Eders Kongl. Maytt. tro- ligen nu och altid befaler; Haffnia den 29. Decem- ber Ano 1658.

Eders Konngl. Maytts underdanigste och pligtige Thienner Madz Pedersen Koefoed*).

Kongens Svar herpaa lød saaledes :

„Efterfom Jens Pedersen Koefoed i Hasle paa Borringholm for os underdanigst haffuer ladet an- drage at hand Ungefehr for fire Aar siden skal haf- fue begaaet et Drab paa en Ungkarl ved Naavn Mo- gens Hansen, Saa efterdi med Thingvidner beuifes at hand bemeldte Mogens Hansens Moder, nærmeste Slægt och Arffuinge i alle Maader for samme sin forfeelse skal haffue tilfredsstillt och hand nu hos os om Sicher fred och Keyde Underdanigst ladet anholde,

*) (Skaanske Indlæg 1656—60; her gengivet ordret ef- ter Jul. Bistrups „Stamtavle over Familien Koefoed“.

haffuer vi Naadigst beuilligt faa och hermed beuillige och tillader, at han udi Dore Riger och Lande Sicher och friheyds igjen maa Njude och for forschrefnue Sag fri och utiltalt i alle Maader være och forblifue.**)

Andre Naadesbevisninger vides Jens Pedersen Koefoed ikke at have faaet ved denne Lejlighed, og det var forøvrigt lovet ham, før disse Begivenheder indtraf, at han skulde faa »Fredebrev«, men omtrent to Aar senere fik han, utvivlsomt paa Grund af sin Deltagelse i Opstanden, Beviser paa, at Kongen, trods det, at han havde begaaet et Drab, var ham huld, thi under 15de December 1660 fik han, som hidtil kun havde været menig Rytter, Kaptajnsbestalling med en for hine Tider forholdsvis høj Løn, nemlig 200 Rdlr.**), og desuden fik han Maglegaard i Østermarie, den han havde i Fæste, afgiftsfri.

Villum Clausen, som skød Printzensköld, fik d. 29 Decbr. 1658 Rabækkegaard i Knudsker (fri for Landgilde), og Skipper Hans Lauridsen fik samme Dag Spedlegaard i Aaker til Brug kvit og frit i sin og sin Hustru's Levetid. Endvidere blev den nævnte Dag Hans Christensen udnævnt

*) Skaanske Register 1648 Side 470. Rigsarkivet.

***) Det var dog kun i Fredstider, at han skulde have 200 Rdlr; i Ufredstider skulde han lønnes som andre „Geworbene Capitainer“. (M. K. Zahrtmann: Hist. Tidsskrift, 7. R. I Side 617.

til Tolder i Rønne og Thingskriver i Vester og Nørre Herreder.

Medens altsaa Peder Jensen og Peder Olsen allerede fik deres »Benaadninger«*) d. 28. December, fik de tre Mænd, Villum Clausen, Hans Lauridsen og Hans Christensen, først deres d. 29. December, samme Dag, Kongen gav Jens Pedersen Koefoed »Fredebrev«.

Om der deri maa lægges den Tanke, at der gjordes Forskel paa, hvem af Deltagerne der var de mest udmærkede, turde være tvivlsomt.

Præsten Povl Anker, som i Borgmester Peder Olsens Liste over de »fornemste« af Deltagerne i Opstanden er Nr. 1, fik i de Dage, da de bornholmske Afsendinge vare i Kjøbenhavn og forhandlede med Kongen og Regeringen, slet ingen særlig »Benaadning«. Omtrent et Aar senere, d. 11. December 1659, fik han imidlertid efter Ansøgning Aa Kirkes Kanonikat, hvormed fulgte Brugsafgiften af Kannikegaard i Aaker. Dokumentet, i Henhold til, hvilket han fik dette, yder saaledes:

*) Det er tvivlsomt, om Peder Jensen fik sit Embede som en Benaadning for Deltagelse i Opstanden, eller om han fik det, fordi det var ledigt og han ansaas som dygtig nok til at bestride det. Grove mener, at han slet ikke var paa Bornholm under Opstanden, men af Peder Koefoeds foran citerede Dagbog fremgaar under alle Omstændigheder, at han sammen med de andre Afsendinge rejste over til Kjøbenhavn straks efter Opstanden.

„Friderich dend Credie med Guds Naade Dan-
markis Norgis Wendis och gothis Konning

Gjøre alle Vitterligt at Vi paa Underdanig An-
søgning Of Æffelig Hæderligoch Vellærde Hr. Pof-
fuef Ancher Sognepræft til Ruds Kiær oc Hasle paa
Dort Land Borringholm for Synderlig Aarfagß skyld
og paa det hand fit Prediche Embede diß Bedre for-
uden stor Verdslig Befymring Kunde forreftaae Aff
Kongl Gunft och Naade med Na Kirchis Canonicat
paa samme Dort Land Naadigft forleent och Anfeet
hafuer Gjører och det samme hermed udi Efterføl-
gende maade at Hand samme Canonicat med det
Ufgift faauit det samme paa Dort Land Borringholm
Beliggendiß er Hans Liffßtiid maae Niude og Beholde
Eige som Hans Antecessores det samme Uyt och
Brugt hafuer. forbiudendiß alle och Enhuer Han-
nem Derudi at Hindre eller udi nogen Naade forfang
at gjøre. Befallendiß och Vores Gouverneur, som nu
fammestediß nu eller herefter Kommendis Vorder Han-
nem der Ved paa Vores Veigner at maintenere.

Dermed fcheer Vor Villie

Gifuet paa Dort Slot Kiøbenhafn

d. 11 December Ao 1659*).

FRIDERICH.

*) Originalen opbevares i Rigsarkivet. Den er vedlagt
Chr. V's Konfirmati on paa dette Brev ved hans Re-

Ved Ordet »Antecessores«, som er brugt i ovenstaaende Brev, kan efter Sammenhængen kun forstaaes hans Formænd i Kanonikatet*), ikke i Præste-Embedet, hvilket i Forening med Kongebrevets Udtryk: „for Synderlig Uarfagß skyld“ maa bevise, at det gaves ham som Belønning, og det kan ikke med Grund betvivles, at han fik denne Belønning for sin Deltagelse i Opstanden 1658, men kan paa den anden Side heller ikke veje meget, naar det sammen med Peder Olsens Liste forsøges brugt som et Bevis paa, at Povl Anker var Opstandens eneste eller virkelige Leder. At han var en af Deltagerne i Opstanden vilde vistnok være nok til at give ham Kanonikatet, især da hans Embede kun var ringe.

Da i Aaret 1670 Kong Frederik d. 3die som havde udstedt Benaadningsbrevene i Anledning af Begivenhederne paa Bornholm 1658, var død, ansøgte Povl Anker hos dennes Søn, Kong Kristian d. 5te om at faa sit Benaadningsbrev »confirmeret«. Hans Ansøgning, som ikke tidligere vides at være trykt, lyder saaledes:

geringstiltrædelse og er forevist mig af G. L. Grove og ved samme Lejlighed afskrevet ordret af mig.

*) Som Ankers Antecessores i Kanonikatet navngiver Raufn Andreas Hansen i Kjøbenhavn, Willichius von Westhaffuen og Søren Andersen i Kjøbenhavn, og i et Brev af d. 11 Maj 1655 nævnes Borgmester Peder Pedersen i Kjøbenhavn som Patron til Aa Kirke.

Stormægtigste Høybaarne Konge,
Allernaadigste Arfve Herre.

Som Hans Kongl. Mayt^s Hr. fader Højloftig ihufommelse, Konning Friderich den tredie, af Kongl. gunst oc naade med Na Kirkes Kanonicat paa Borringholm mig naadigst hafde forlenet oc anseet, at skulle niude oc beholde min Lifestied, som mine Antecessores det før mig nyt oc Bruget hafuer, som dog nu derpaa Landet er alleene en Bonde til, der ffylder aarligen en tønde Smør, det øfrige gøedg som dertil ligget hafuer, er udi Schaane, som de Schaansche sig bemæftiger oc nyttig gidrr Saa indffyer ieg hans Kongl. Mayt^s allerunderdanigste Undersaat til Eders Mayt at samme Kanonicat mig naadigst som tilforn min Lifestid maatte forundes oc confirmeres. Saadan Kongl Naade Gud riigeligen igien belønner oc ieg forblifuer Hans Kongl. Mayt^s allerunderdanigste oc ydmyggeligste

tjenere og forbedere
til Døden

Douel Ancher

Sognepræst til Rutz Kirkesogn
oc Hasle paa
Borringholm. *)

Schrefuet i Rutz Kirke-
Præsteg. paa Borringholm
d. 18. Septemb. 1670.

*) Indlæg til Sjll. Aabn. Breve 19. Okt. 1670. Nr. 657. (Rigsarkivet). Forevist mig af Grove og derefter afskrevet af mig.

Endnu skal angaaende Benaadningerne kun meddeles, at Jens Larsen Risom d. 25. August 1660 fik Næbbegaard og Mølle i Vejle Amt for sin, sin Hustru's og et Barns Livstid »for troe och Villige thienneste i forleden Krigstiid«, samt, at Niels Gumløse d. 15. December 1660 fik Kaptajnsbestalling og en Kaptajnsgaard samt 200 Rdlr. i aarlig Sold.

Efter saaledes at have meddelt det vigtigste af, hvad de sparsomme historiske Kilder berette om Opstanden og om de Benaadninger, der tildeles en Del af de Mænd, som ifølge Peder Olsens Liste havde været de »fornemste« til Øens Tilbageerobring, nærme vi os stærkt til Afslutningen af Skildringen om Bornholmernes Opstand og dens øjeblikkelige Følger, men have dog enkelte Punkter af Interesse tilbage. —

Til de saakaldte Adels- og Frimænd, iblandt hvilke en Del af Forræderne fra 1645 endnu var i Live, saaledes Christian Maccabæus og Sivert Gagge, hørtes aldeles intet under hele Opstanden, og de synes altsaa ikke at have deltaget i denne. Men kort efter at Bornholmernes Sendemænd havde været hos Kongen og havde overrakt ham Gavebrevet, meldte de Herrer sig som en egen Stand med et Bekræftelsesbrev paa det Gavebrev, der var overrakt Kongen paa samtlige Stænders Vegne. Dette lød saaledes:

Den Stormægtigste Høybaarne første og Herre,
Hr. FRIDERICH den Tredie, Dannemarks, Nor-
ges, Venders, og Goters Konge etc.

Vores Allernaadigste Herre og Konning!

Uf Hiertet idelig og altid ynskes all timelig og
ævig Velfærd.

Vi understrevne Udel og frie-Mænd paa Borring-
holm fiendes og vitterlig giøre, at efftersom Gud al-
lermægtigste haffuer nu naadeligen forhiolpet os, at
dette Landz samtlige Indvaauere fra de Svendskes Uag
og Plager er befriet, og vi sampt meenige Mand her
paa Landet haffuer derfor offerstiftet vores fuldmæg-
tiger til Høystbemt. Hs. Kongel. Majtt. udi ald un-
derdanigst forhaabning, at Hs. Kongel. Majtet. naa-
deligst vilde annamme og tage os under sin Kongel-
Naade og Protection imod og fra bemte. sine og
vores fiender, at handthessue og forsvare (nest Guds
naadige Hielp) hvorimod vi ved bemte. vores fuld-
mægtiger dette Land Borringholm med sine Renter
og Indkomster til Høystbemte. Hs. Kongel. Majett
og Hans Arvinger hafver igien offerdraget og for-
strevet til egen frie Arv og Eyendom at følge effter
samme vores fuldmægtigers derpaa udgiffvne Gaf-
sue-Breffs vidre Indhold, som er daterit Kiøben-
haun den 29 Decembr. Anno 1658. Saa ville vi

for vores Personer allerunderdanigst hermed haffue samme Gaffue-Breff consentarit og samtygt, som og hermed consenteres og samtykkes udi alle sine Ord og Puncter, helst fordi vi inod vores Villie til fornte, vores og Hs. Kongel. Majesttes fiender udi sidste Freds Tractater haffver verit hengiven og offerdraget. Hvorimod vi underdanigst forhaaber og begierer høfslbernte. Hs. Kongel. Majestets naadigste Løfte og forjættelse Breff, at vi ikke ydermeere saaledes skulle hengiffues og offerdrages.

Til Ditterlighed og Sandheds Befræfftelse haffuer vi ffrevet vores Hænder her neden førre og vores Zigneter hostrygt. Actum Borringholm den 19 January Ao. 1659*).

Christian Maccabæus. (L. S.)	Christian Maccabeus**). (L. S.)	Sivert Gagge. (L. S.)
Maz Koefoed. (L. S.)	Berild Hansen. (L. S.)	Hans Koefoed (L. S.)
Unders Hansen. (L. S.)	Svend Olsen. (L. S.)	

Man maa lægge Mærke til, at dette Brev bl. a. indeholder en Bebrejdelse til Kongen over, at

*) Ordret gengivet efter Thura, Side 249—50.

(** Han var en Søn af Chr. Maccabæus den ældre ; de boede begge paa Skovsholm.

Bornholm havde været afstaaet til Sverrig, og en Bøn om, at sligt aldrig mere maatte ske, samt krævede Kongens udtrykkelige Løfte herom. Kongen betænkte sig lidt, inden han svarede, thi først under 3. Maj 1659 udstedtes følgende Brev:

Vi FRIDERICH den Tredie, etc Gøre hermed alle og enhver, som dette vedkommer vitterligt, at, eftersom formedelst de sidste til Roskild med Kongen af Sverrig passerede Tractater iblandt andre vort Land Boringholm, tillige med vore samtlige sammesteds boende Undersaatter, til Kongen og Kronen Sverrig maatte cederes, og overgives; Og nu samme Lands Indbyggere, for den Svenske Regierings uhørlige Procedures og onde Omgængelses skyld, er bleven høiligen forarsagede at faste saadan ubillig Byrde fra sig, hvilket de ogsaa ved Guds naadige Bistand lyffeligens have obtineret, og der ikke alleene dem selv, og bemelte Land Boringholm med deres egen Magt og Styrke fri og frelste gjort, men end ogsaa strax derefter ved deres fuldmægtige bemeldte Land Boringholm med alle sine Rettigheder og Indkomster os, og vore Urvinger overdraget, undergivet, og foræret have, til egen fri Arv og Eyendom at følge, som bemeldte deres Gave-Brev dateret den 29de Decembr. 1658. og meenige Landets Indbyggere Uedel og Uædel,

Geistlige og Verdslige derpaa givne Confirmation, dateret den 19de January nærværende Aar, det samme vidtløftigere formælder. Da love, og bepligter vi os hermed for os og vore Arvinger, at vi bemeldte vort Land Boringholm tillige med vore fiære troe Undersaattere sammesteds, som nu ere, eller herefter kommende vorder, ikke alleene vilde tage og annamme, som vi ogsaa dennem formedelst dette vort Abne-Brevs Kraft, nu have antaget og annammet, under vor og vore Arvingers Protection og Besskermelse, dennem imod alle og enhver efter yderste formue at forsvare, og ved Lov og Ret erholde; Men end ogsaa dennem aldrig til vore fiender de Svenske, som tilforn er skeed, at overgive, og ubi alle Maader os mod dennem, som en naadig og mild Herre og Øvrighed beter og ervise.

Cil ydermeere Stadfæstelse, haver vi dette vort forfiftrings-Brev, med egen Haand underskrevet, og med Vort Kongelige Secret bekræftet.

Givet paa Vort Kongl. Slott, Kiøbenhavn den 3die May 1659*).

Under Vort Zignet

FRIDERICH.

*) Ordret efter Thura, Side 251—52.

Adels- og Frimændene fik altsaa ved dette Brev et bestemt Løfte om, at Bornholm aldrig mere skulde blive afstaaet til Sverrig. Derimod indeholdt Brevet ikke et Ord om, i hvilket Omfang og paa hvilken Maade det i Kongens Brev af 29. Decembr. 1658 givne Løfte, at han vilde give Bornholmerne »saadanne Privilegier og Benaadninger, baade paa Udskrivning, Skat og i andre Maader, hvorved Landets Bedste og Opkomst kan søges«, vilde blive indfriet. M. K. Zahrtmann kalder dette et Tilbagetog fra det første Brevs Løfte og antyder, at Enevoldstanken kan være dukket op hos Kongen i de første Maaneder af 1659, og at han har fundet det uforeneligt med denne at binde sig ved Udstedelsen af særskilte Privilegier til en hel Landsdel*). Umuligt er det ikke, at dette kan være Tilfældet, men det turde dog være berettiget at gøre en anden Mening gældende; thi Kongens Brev af 3. Maj 1659 synes nærmest kun at være et korrekt Svar paa Adels- og Frimændenes Brev. I disses Brev berøres ikke med et eneste Ord Kongens givne Løfte om Privilegier, og der var som Følge heraf for Kongen aldeles ingen Grund til i sit Svar at berøre denne Sag; hans Løfte var givet og trængte ikke til at gentages, forlangtes ej heller gentaget. Saaledes opfattede ogsaa stedse Bornholmerne Forholdet; de betragtede og betragte endnu begge

*) Hist. Tidsskrift, 7. R. I. Side 162—63.

Kongebreve under et, hvert med sit bestemte Løfte. En anden Sag er, at Kongens i almindelige Udtryk holdte Løfter angaaende Privilegier ikke senere bleve nærmere specificerede af ham*), thi dette turde snarere anses som et Tilbagetog.

Løftet om aldrig mere at ville afstaa Bornholm til Sverrig voldte forøvrigt under Fredsforhandlingerne Kongen mange Bryderier med den svenske Regering. Det saakaldte bornholmske Spørgsmaal stod længe aabent og kostede mange og lange Forhandlinger, og først, da Kongen gik ind paa at give den svenske Krone Vederlag for Bornholm i skaanske Godser (de saakaldte Vederlagsgodser), ialt 8500 Tønder Hartkorn, vurderede til et samlet Beløb af fem Tønder Guld, kunde Bornholmerne være sikre paa at blive fri for atter at komme under Svenskernes Herredømme, det de saa nødtigt vilde. Hermed var den bornholmske Opstands Historie afsluttet, og hermed var i det hele taget et langt, til sine Tider meget uroligt Afsnit af Øens hele Historie afsluttet. Der er dog enkelte Punkter at tilføje, som ikke ret godt kunde omtales i det foregaaende. Jens Pedersen Koefoed havde midlertidig Kommandoen over Garnisonen paa Hammershus; de svenske Fanger vare dels bragte til Rønne, dels fordelte omkring paa Landet hos Bønderne, hvilket alt er berørt

*) Dette skete først senere i Aaret 1770 — men til denne Sag skulle vi komme tilbage i 2. Bind.

foran ; her skal kun tilføjes, at Printzenskölds Frue holdtes som Fange paa Hammershus under Jens Pedersen Koefoeds Bevogtning. I Januar 1659 ankom derefter Oberstløjtnant Mickel Eckstein for at overtage Kommandoen over hele Militsen, og Jens Pedersen Koefoed beordredes endnu blot til at føre Printzenskölds Hustru til Rønne. Før han skiltes fra hende, krævede og fik han af hende en Erklæring om, hvorledes han havde behandlet hende samt de andre svenske Fanger, som midlertidigt havde været under hans Bevogtning. Dette ser lidt fordægtigt ud og kan i hvert Tilfælde tyde paa, at han frygtede for, at der kunde være dem, som mistænkte ham for et og andet. Da dette hans sidste Hverv under hele Opstanden og dennes umiddelbare Følger var vel besørget, trak Koefoed sig tilbage og boede vistnok i Hasle nogle Aar, for senere at flytte til Maglegaard i Østermarie, som efter en Ildsvaade i længere Tid havde henligget uden Bygninger.

Povl Anker forblev i sit Embede som Sognepræst i Rutsker og Hasle i mange Aar. Vi skulle i næste Bind komme tilbage til disse to mærkelige Mænd, for saa vidt de historiske Kilder melde noget om dem.

I Juli Maaned 1659 ankom til Øen en indfødt Tysker, Adolf Fuchs, for paa Kongens Vegne at overtage den øverste Kommando som Gouvernør. Denne Mand havde under Kjøbenhavns Belejring udmærket sig ved Mod og Tapperhed

og havde derigennem opnaaet Kongens Gunst, skønt han var en raa og brutal Karakter, hvis kortvarige Virksomhed paa Bornholm vil blive skildret i næste Bind.

Tiden omkring 1660 var ikke blot i hele Danmark et Vendepunkt i mange Henseender, men var det særligt for den fra Moderlandet fjærntliggende Ø, Bornholm. Aarhundreders omskiftende Herredømme, snart under Bispestaven, snart under Lybækkerne, snart under den svenske Krone og snart under Danmark, var forbi. Bornholm var nu af Bornholmerne selv skænket den danske Konge personlig til evig Arv og Eje for ham og hans Efterkommere, og Øen dannede nu, som Joachim Gersdorf skal have sagt*), ligesom en Republik for sig med Frederik d. 3die som Overherre. Med Hensyn til Kulturtilstanden paa Bornholm ved dette Tidspunkt vil der i næste Bind blive meddelt, hvad der vides herom.

*) J. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage, Kbh. 1894, Side 483.

INDHOLD.

OLDTIDEN.

	Side
Isperioden	9
Stenalderen	10
Bronzealderen	19
Jernalderen.	27
Handelsforbindelser i Jernalderen	35

DEN HISTORISKE TID.

Den ældste historiske Efterretning om Bornholm. .	37
Veset og hans Slægt	39
Vagn Aagesøn	42
Blod-Ejgil	46
Kristendommens Indførelse	52
Bornholm under Lunds Ærkebisper	57
Bornholm under Lybækkerne	80
Bornholm under den danske Krone	116
Svenskernes Erobring af Bornholm 1645	128
Tilstanden paa Bornholm fra 1645—1658	172
Begivenhederne paa Bornholm 1658 (Johan Printzen- sköld, Jens Pedersen Koefoed, Povl Anker). .	178
